

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛЮБЧИК ВАСИЛИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 343.2

**ДИСЕРТАЦІЯ
«ПОНЯТТЯ СХИЛЯННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМИ ПРАВОМ УКРАЇНИ»
081 – Право**

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **В.М. Любчик**

Науковий керівник

Дніпро – 2024

АНОТАЦІЯ

Любчик В.М. Поняття схиляння за кримінальними правом України. -
Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Дніпропетровський університет внутрішніх справ, Дніпро, 2024.

У вступі роботи здійснено обґрунтування вибору теми дослідження, проведено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами, сформульовано мету й завдання дослідження, визначено об'єкт, предмет та методи дослідження, розкрито наукову новизну отриманих результатів та їх практичне значення.

Дисертація є одними із перших монографічних досліджень, яке присвячене комплексному аналізу поняття «схиляння», а також з'ясуванню окремих суперечностей, нечіткості відповідних правових визначень кримінального законодавства та розробленню відповідних пропозицій по його удосконаленню.

Ретроспективний підхід до оцінки стану дослідження розглядуваної проблеми дозволив визначити певні тенденції та закономірності щодо визначення основних напрямків дослідження, змісту та сутності тих наукових позицій, які в подальшому набували загального визнання та формального закріплення у кримінальному законодавстві, сприяли визначенню конкретних наукових проблем, які потребували більш поглибленого дослідження. Узагальнений аналіз значної кількості положень доктрини права з питань визначення схиляння в кримінальному праві вказує на відсутність самостійних наукових праць, в яких би воно досліджувалось, проте невелика кількість праць безпосередньо йому не призначених, доводять те, що схиляння є доволі досліджуваною в науці правовою дефініцією. Наявні дослідження торкалися

таких питань як визначення самого змісту терміну «схиляння»; уніфікації описання схиляння в положеннях Загальної та Особливої частини КК України; з'ясування співвідношенню понять «схиляння» із поняттями «втягнення», «примушування», «залучення», «провокація», «спонукання» тощо. Однак конкретного визначення в наукових колах використання поняття «схиляння», як ознаки кримінального права не існує, або більшість питань, які стосуються поняття «схиляння», не знайшли свого однозначного вирішення. Окремі важливі аспекти щодо визначення поняття схиляння, як окремої правової дефініції також залишились поза науковим полем, зокрема стосовно таких важливих питань, які стосуються виокремлення та обґрунтування всіх істотних ознак поняття схиляння, пропозицій та ідей втілення поняття «схиляння» в законодавстві, що позначається на складнощах при відмежуванні даного поняття від схожих.

На підставі історичного системно-порівняльного дослідження правових джерел вітчизняного кримінального законодавства вказує на те, відповідне поняття мало місце у положеннях Загальної частини КК (в межах інституту співучасті, окрема підбурювання) та у конкретних нормах Особливої частини, які містяться у КК України 2001 року (ст. 315, 324 КК України). Найбільший розвиток у дореволюційний період ознаки «схиляння» в межах інституту співучасті отримали в Уложенні про покарання кримінальних і виправних 1845 р. та її редакціях 1857, 1866, 1885 р.р., у Кримінальному уложенні 90 років до сьогодні. Крім того, діючий КК України закріплює таку ознаку як «схиляння» у кримінально-правових нормах Особливої частини КК України, а саме у *ст. ст. 120 315, 324, КК України*. Відбувається подальше удосконалення кримінального законодавства, зокрема в частині закріплення поняття «схиляння».

Здійснення системно-правового порівняльного аналізу чинного кримінального законодавства наступних країн світу: КК Азербайджанської

Республіки, КК Грузії, КК Республіки Казахстан, КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Таджикистан, КК Литовської Республіки, КК Республіки Молдови, КК Республіки Болгарії, КК Швейцарської Конфедерації, КК Республіки Австрії, КК Королівства Іспанії, КК Республіки Польщі, КК Французької Республіки, КК Чеської Республіки, КК ФРН) надало підстав для розуміння поняття «схиляння», як наскрізного, яке використовується у кримінальному законодавстві більшої кількості держав, як ознака такого виду співучасника як підбурювач та суспільно небезпечного діяння.

В другому розділі аналізу піддавалася ознака схиляння в межах Загальної та Особливої частини КК України. Дослідження доводить, що схиляння як ознаки, передбаченої Загальною частиною КК України, доводить, те що поняття «схиляння», як ознака закріплена у Загальній частині КК України виступає, і як головна ознака такого виду співучасників, як підбурювач, і як ознака випадків застосування спеціальної конфіскації. І хоча, досліджуване поняття в обидвох випадках з першого огляду має визначення, що це будь-які умисні дії, спрямовані на те, щоб збудити в іншій особі бажання чи добитися від неї згоди вчинити кримінально каране діяння (умовляння, підкуп, пропозиція, порада, переконування, примушування, погрози, застосування насильства тощо). Проте, сутність «схиляння» у відношенні до ч. 4 ст. 27 КК України та п.2 ч. 1 ст. 96² КК України має різницю. Так, у ч. 4 ст. 27 КК України схиляння, виступає характерною ознакою для визначення виду співучасника, а відповідно й дій які його відрізняє від інших в процесі вчинення кримінального правопорушення. У п. 2 ч. 1 ст. 96² КК України, виступає ознакою щодо випадків застосування спеціальної конфіскації. Закон розрізняє майно, що призначалося (винуватий планував його використовувати), і майно, що використовувалося (реально застосовувалося) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення. Не слід розуміти положення зазначені у п.2 ч. 1 ст. 96² КК

України буквально, як підбурювання до вчинення кримінального правопорушення, коли підбурювач фактично схилив іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення. Тобто не вимагається аби адресат схиляння насправді вчинив кримінальне правопорушення. Схиляння як ознака, передбачена Особливою частиною КК України та виявляється у ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», ст. 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 324 КК України «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів». Кримінально-правовий аналіз диспозиції вказаних статей в яких ознакою складу кримінального правопорушення виступає «схиляння» надав можливості зазначити, що у ст. ст. 120, 315, 324 КК України відповідне поняття має однакове тлумачення. Проте поняття схиляння не має нормативного визначення у КК України, що допускає його використання з різним змістом, а також непослідовне його використання в інших статтях де відповідне поняття не закріплено. Зокрема така складність виникає при його відмежуванні від понять «спонукання», «втягнення», «залучення», «провокація». Так норми, які мають ознакою такі поняття як «схиляння», «втягнення», «спонукання», «примушування», «залучення», «провокація» потребують удосконалення та вироблення єдності у викладі, із врахування того що вони у більшості випадків виступають способами схиляння. До інших норм Особливої частини КК України, в яких використовуються інші поняття, однак за своїм змістом позначають схожі із «схилянням» суспільно небезпечні діяння (способи), маємо віднести наступні : «спонукання» - ст. 147 КК України «Захоплення заручників», ст. 151 КК України «Примушування до шлюбу»; ст. 323 КК України «Спонукання неповнолітніх до застосування допінгу», ст. 349 КК України «Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника», ст. 349-1. «Захоплення журналіста як заручника»; «залучення» - ст.

302 КК України «Створення або утримання місць розпусти і звідництва», ст. 307 КК України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 309 КК України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту»; «втягнення» – ст. 156-1 КК України «Домагання дитини для сексуальних цілей», ст. 258-1 КК України «Втягнення у вчинення терористичного акту», ст. 258-5 КК України «Фінансування тероризму», ст. 301-2 КК України «Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи», ст. 303 КК України «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією», ст. 304 КК України «Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність»; «провокація» - ст. 370 КК України «Провокація підкупу» тощо.

Доведено, що кримінально-правова дефініція неправомірне схиляння належить до такої категорії, зміст якої залишається не до кінця визначеною навіть за умови значної уваги з боку кримінально-правової доктрини. Проте має наскрізне значення для Загальної та Особливої частини кримінального права. На підставі семантичного та етимологічного значення термінів «неправомірність» та «схиляння» сформовано наступну кримінально-правову дефініцію: *«Неправомірне схиляння це діяння, що суперечить встановленим нормам права дія або бездіяльність суб'єкта, що завдає шкоди суспільним відносинам, що охороняються, і тягне певні юридичні наслідки, негативно оцінюване з боку держави та суспільства в цілому у формі певного настрою, бажання робити що-небудь; дій спрямованих на переконання, умовляння, спонукування, змушування, заохочування, залучення, притягнення, провокації та штовхання кого-небудь, до певних дій, вчинків».*

Досліджуючи питання кваліфікації кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є схиляння, ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», ст. 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 324 КК України «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів» нами було визначено певні особливості відповідних кримінально-правових норм, які враховуються при відмежування суміжних кримінальних правопорушень.

Досліджуючи форми реалізації кримінальної відповідальності кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є схиляння, ми дійшли висновку, що серед форм реалізації кримінальної відповідальності щодо кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є схиляння (ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», ст. 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 324 КК України «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів») проаналізовані, такі як кримінальна відповідальність, що не пов'язана з призначенням винному покарання; кримінальна відповідальність, що пов'язана з відбуванням призначеного покарання; кримінальна відповідальність, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування. У процесі дослідження було з'ясовано та встановлено певні теоретичні та прикладні аспекти: по-перше, стосовно можливості реалізації такої форми кримінальної відповідальності, яка не пов'язана з призначенням винному покарання (ч. 4 ст. 74 КК України). Беручи до уваги, що обов'язковою умовою, без якої здійснити засудження без покарання неможливо навіть за наявності підстави для цього, є факт вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину (ст. 12 КК України), тільки деякі кримінально-правові норми: ч. 1, 2 т. 120 КК, ч. 1 ст. 315 КК, а також ст. 324 КК України є нетяжкими злочинами, а отже при наявності усіх передумов і підстав визначених у ч. 4 ст. 74 КК

України, можуть мати засудження без покарання, однак це не є обов'язковим. По-друге, встановлено, що така форма реалізації кримінальної відповідальності, що пов'язана з відбуванням призначеного покарання має враховувати ступінь суспільної небезпечності діяння, що на наш погляд не реалізується в ст. ст. 120, 315, 324 КК України. Не враховано те, що об'єднуючою ознакою ст. ст. 120, 315, 234 КК України є схиляння, тобто діяння, що пов'язане із інститутом співучасті, а відповідно має підвищений рівень суспільної небезпечності, отже відповідає тільки одному виду покарання - позбавлення волі на певний строк. Запропоновано, в усіх санкціях кримінальних правопорушень, де ознакою є схиляння закріпити єдиний вид покарання - позбавлення волі на певний строк у наступній редакції: ч. 1 ст. 120 КК України позбавленням волі до трьох; ч. 2 ст. 120 КК України - позбавленням волі до п'яти років; ч. 3. Ст. 120 КК України - позбавленням волі на строк від семи до десяти років. Ч. 1 ст. 315 КК України - позбавленням волі на строк від двох до п'яти років; ч. 2. Ст. 315 КК України - позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років. Ст. 324 КК України - позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. По-третє, при дослідженні такої форми реалізації кримінальної відповідальності, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування, зокрема щодо реалізації звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75–78 КК України) на підставі статистичних даних встановлено, що навіть при достатньо суворих видах покарань, які містяться у ст. ст. 120, 315, 324 КК України протидія злочинності відбувається не тільки через застосування санкцій, а через кримінально-правові заходи, які відповідають принципам гуманізму та справедливості.

Ключові слова: втягнення, залучення, злочин, кримінальне правопорушення, кримінальне законодавство, кримінальна відповідальність,

неправомірність, кримінально-правова норма, підбурювач, підбурювання, покарання, провокація, співучасник, спонукання, схиляння.

SUMMARY

Lyubchyk V. N. The concept of inclination in the criminal law of Ukraine. -
Qualified scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 Law. –
Dnepropetrovsk University of Internal Affairs, Dnepr, 2024.

In the introduction of the work, the choice of research topic is justified, the work is connected with scientific programs, plans, topics, grants, the goals and objectives of the research are formulated, the object, subject and methods of the research are determined, the scientific novelty of the results obtained and their practical significance are revealed.

The dissertation is one of the first monographic studies devoted to a comprehensive analysis of the concept of “inclination”, as well as the clarification of individual contradictions, the vagueness of the relevant legal definitions of criminal legislation and the development of appropriate proposals for its improvement.

A retrospective approach to assessing the state of research on the problem under consideration made it possible to identify certain trends and patterns in determining the main directions of research, the content and essence of those scientific positions that later acquired universal recognition and formal enshrinement in criminal legislation, contributed to the identification of specific scientific problems that needed more in-depth. study. A generalized analysis of a significant number of provisions of the legal doctrine on the issues of determining declination in criminal law indicates the absence of independent scientific works in which it would be studied, however, a small number of works not directly assigned to it prove that declination is a legal definition sufficiently studied in science. The available studies touched on such questions as the definition of the very content of the term "inclination"; unification of the description of declination in the provisions of the General and Special parts of the Criminal Code of Ukraine; elucidation of the

relationship between the concept of "inclination" and the concepts of "attraction", "force", "attraction", "provocation", "incitement", etc. However, there is no specific definition in scientific circles of the use of the concept of "inclination" as a sign of criminal law, or most of the questions related to the concept of "inclination" have not found their unequivocal solution. Certain important aspects of the definition of the concept of prostration, as a separate legal definition, also remained outside the scientific field, in particular, on such important issues as the identification and substantiation of all essential features of the concept of prostration, proposals and ideas for the implementation of the concept of "prostration" in legislation, which affects the complexities . when distinguishing this concept from similar ones.

Based on a historical systemic-comparative study of the legal sources of domestic criminal legislation, it indicates that the corresponding concept took place in the provisions of the General Part of the Criminal Code (within the institution of complicity, separate incitement) and in the specific norms of the Special Part contained in the Criminal Code of Ukraine 2001 (Article 315, 324 of the Criminal Code of Ukraine). In the pre-revolutionary period, the signs of “admiration” within the institution of complicity received the greatest development in the Code of Criminal and Correctional Punishments of 1845 and its editions of 1857, 1866, 1885, in the Criminal Code 90 years to the present day. In addition, the current Criminal Code of Ukraine enshrines such a feature as declination in the criminal law norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, namely in Art. Art. 120 315, 324, Criminal Code of Ukraine. There is further improvement of criminal legislation, in particular, in terms of consolidating the concept of “inducement”.

Carrying out a systemic-legal comparative analysis of the current criminal legislation of the following countries of the world: the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, the Criminal Code of Georgia, the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, the Criminal Code of

the Republic of Tajikistan, the Criminal Code of the Lithuanian Republic, the Criminal Code of Moldova, the Criminal Code of the Republic of Bulgaria, the Criminal Code of the Swiss Confederation, the Criminal Code of the Republic of Austria , Criminal Code of the Kingdom of Spain, Criminal Code of the Republic of Poland, Criminal Code of the French Republic, Criminal Code of the Czech Republic, Criminal Code of the Federal Republic of Germany) provided grounds for understanding the concept of “inducement” as a cross-cutting one, used in the criminal legislation of a large number of states, as a sign of this type of accomplice as an instigator and a socially dangerous act .

In the second section of the analysis, the sign of declination within the General and Special parts of the Criminal Code of Ukraine was exposed. The research proves that profanity as a sign provided for in the General Part of the Criminal Code of Ukraine proves that the concept of "profanity", as a feature enshrined in the General Part of the Criminal Code of Ukraine, acts as the main sign of this type of accomplice, such as an instigator, and as a sign of cases of special confiscation . And although the concept under study in both cases from the first review has the definition that it is any intentional action aimed at arousing the desire of another person or obtaining his consent to commit a criminal act (agreement, bribery, proposal, advice, persuasion, coercion, threats, use of violence, etc.). However, the essence of "bowing" in relation to Part 4 of Art. 27 of the Criminal Code of Ukraine and Clause 2, Part 1, Art. 96 2 of the Criminal Code of Ukraine makes a difference. Yes, in part 4 of Art. 27 of the Criminal Code of Ukraine, propensity is a characteristic feature for determining the type of accomplice, and accordingly, the actions that distinguish him from others in the process of committing a criminal offense. In p. 2 part 1 of Art. 96 2 of the Criminal Code of Ukraine, indicates cases of special confiscation. The law distinguishes between designated property (the offender planned to use it) and property that was used (actually used) to induce a person to commit a criminal

offense. The provisions specified in clause 2, part 1, art. 96 2 of the Criminal Code of Ukraine literally, as incitement to commit a criminal offense, when the instigator actually persuaded another accomplice to commit a criminal offense. That is, it is not required that the recipient of the homage has actually committed a criminal offense. Declension as a sign provided for by the Special Part of the Criminal Code of Ukraine and is manifested in Art. 120 of the Criminal Code of Ukraine “Incitement to suicide”, Art. 315 of the Criminal Code of Ukraine “Inducement to use narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues”, Art. 324 of the Criminal Code of Ukraine “Inducing minors to use intoxicants.” A criminal legal analysis of the disposition of these articles, in which “inducement” is a sign of a criminal offense, made it possible to note that in Art. Art. 120, 315, 324 of the Criminal Code of Ukraine, the corresponding concept has the same interpretation. However, the concept of declination does not have a normative definition in the Criminal Code of Ukraine, which allows its use with different content, as well as its inconsistent use in other articles where the corresponding concept is not fixed. In particular, such complexity arises when it is distinguished from the concepts of “inducement”, “involvement”, “attraction”, “provocation”. Thus, norms that are characterized by such concepts as “admiration”, “involvement”, “inducement”, “coercion”, “attraction”, “provocation” need to be improved and to develop unity in presentation, taking into account the fact that in most cases they appear ways of declination. Other norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which use other concepts, but in their content designate socially dangerous acts (methods) similar to “inducement”, include the following: “inducement” - Art. 147 of the Criminal Code of Ukraine “Hobbies of Hostages”, Art. 151 of the Criminal Code of Ukraine “Forced Marriage”; Art. 323 of the Criminal Code of Ukraine “Inducing minors to use doping”, Art. 349 of the Criminal Code of Ukraine “Taking a government official or law enforcement officer as a hostage”, Art. 349-1. “The passion of a journalist as a hostage”; “attraction” –

Art. 302 of the Criminal Code of Ukraine “Creation or maintenance of places of debauchery and pimping”, Art. 307 of the Criminal Code of Ukraine “Illegal production, manufacture, acquisition, storage, transportation, forwarding or sale of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues”, Art. 309 of the Criminal Code of Ukraine “Illegal production, manufacturing, acquisition, storage, transportation or transfer of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues without the purpose of sale”; “involvement” – Art. 156-1 of the Criminal Code of Ukraine “Solicitation of a child for sexual purposes”, Art. 258-1 of the Criminal Code of Ukraine “Involvement in committing a terrorist act”, Art. 258-5 of the Criminal Code of Ukraine “Financing of Terrorism”, Art. 301-2 of the Criminal Code of Ukraine “Holding a spectacular event of a sexual nature with the participation of a minor,” Art. 303 of the Criminal Code of Ukraine “Pimping or involving a person in prostitution”, Art. 304 of the Criminal Code of Ukraine “Involvement of minors in illegal activities”; “provocation” – Art. 370 of the Criminal Code of Ukraine “Provocation of bribery”, etc.

It has been proven that the criminal law definition of unlawful inducement belongs to a category whose content remains not fully defined even with significant attention from the criminal law doctrine. However, it has cross-cutting significance for the general and special parts of criminal law. Based on the semantic and etymological meaning of the terms “illegality” and “inducement”, the following criminal law definition has been formed: “Unlawful inducement is an act that is contrary to established norms of law; actions or inaction of a subject that harm protected social relations, certain legal consequences, negatively assessed by the state and society as a whole in the form of a certain mood, a desire to do something; actions aimed at persuasion, exhortation, inducement, coercion, encouragement, attraction, attraction, provocation and pushing someone to certain actions and actions.”

Investigating the issues of qualification of criminal offenses, the sign of which is veneration, Art. 120 of the Criminal Code of Ukraine “Incitement to suicide”, Art. 315 of the Criminal Code of Ukraine “Inducement to use narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues”, Art. 324 of the Criminal Code of Ukraine “Inducing minors to use intoxicants,” we have identified the features of the relevant criminal law norms, which are taken into account when delimiting related criminal offenses.

Studying the forms of implementation of criminal liability for criminal offenses, the sign of which is adulation, we came to the conclusion that among the forms of implementation of criminal liability for criminal offenses, the sign of which is admiration (Article 120 of the Criminal Code of Ukraine “Incitement to suicide”, Art. 315 of the Criminal Code of Ukraine “Inducement to use narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues”, Article 324 of the Criminal Code of Ukraine “Inducement of minors to use intoxicants”) analyzed, such as criminal liability not related to the imposition of punishment on the perpetrator; criminal liability associated with serving the assigned sentence; criminal liability associated with the imposition of punishment, but without actually serving it. In the process of the research, certain theoretical and applied aspects were identified and established: firstly, regarding the possibility of implementing such a form of criminal liability, which is not related to the imposition of punishment on the perpetrator (Part 4 of Article 74 of the Criminal Code of Ukraine). Taking into account that a mandatory condition, without which conviction without punishment is impossible even if there is a basis for this, is the fact of committing a criminal offense or a minor crime (Article 12 of the Criminal Code of Ukraine), only some criminal law norms: parts 1, 2 of Art. 120 of the Criminal Code, Part 1, Art. 315 of the Criminal Code, as well as Art. 324 of the Criminal Code of Ukraine are minor crimes, and therefore, in the presence of all the prerequisites and grounds specified in Part 4 of Art. 74 of the Criminal Code of Ukraine may be convicted without punishment, but this is not necessary. Secondly, it

has been established that this form of implementation of criminal liability associated with serving the assigned sentence must take into account the degree of social danger of the act, which, in our opinion, is not implemented in Art. Art. 120, 315, 324 of the Criminal Code of Ukraine. It is not taken into account that the unifying feature of Art. Art. 120, 315, 234 of the Criminal Code of Ukraine is inducement, that is, an act related to the institution of complicity, and accordingly has an increased level of public danger, therefore, corresponds to only one type of punishment - imprisonment for a certain period. Proposed in all sanctions for criminal offenses, where the sign is an inclination to consolidate a single type of punishment - imprisonment for a certain period in the following wording: Part 1 of Art. 120 of the Criminal Code by imprisonment up to three; Part 2 Art. 120 of the Criminal Code of Ukraine – imprisonment for up to five years; Part 3. Art. 120 of the Criminal Code of Ukraine - imprisonment for a term of seven to ten years. Part 1 Art. 315 of the Criminal Code of Ukraine - imprisonment for a term of two to five years; Part 2. Art. 315 of the Criminal Code of Ukraine - imprisonment for a term of five to twelve years. Art. 324 of the Criminal Code of Ukraine - imprisonment for a term of three to eight years. Thirdly, when studying this form of implementation of criminal liability associated with the imposition of a sentence, but without actually serving it, in particular, the implementation of exemption from serving a sentence with probation (Articles 75–78 of the Criminal Code of Ukraine), based on statistical data, it was established that even with fairly severe types of punishment contained in Art. Art. 120, 315, 324 of the Criminal Code of Ukraine, combating crime occurs not only through the application of sanctions, but through criminal legal measures that meet the principles of humanism and justice.

Keywords: involvement, involvement, crime, criminal offense, criminal legislation, criminal liability, illegality, criminal law norm, instigator, instigation, punishment, provocation, accomplice, inducement, inducement.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Любчик В.М. Регламентація кримінально-правових норм, ознакою яких є схиляння: зарубіжний досвід
2. Любчик В.М. Кримінально-правова дефініція неправомірне схиляння
3. Любчик В.М. Кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є схиляння: форми реалізації кримінальної відповідальності
4. Любчик В.М. Схиляння як ознака, передбачена загальною частиною кримінального кодексу України

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	20
ВСТУП.....	21
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ОЗНАКОЮ СКЛАДІВ ЯКИХ Є СХИЛЯННЯ.....	28
1.1. Стан дослідження поняття схиляння у кримінально-правовій літературі.....	28
1.2. Історія розвитку використання поняття схиляння в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства.....	46
1.3. Зарубіжний досвід регламентації кримінально-правових норм, ознакою яких є схиляння.....	59
Висновки до першого розділу.....	70
РОЗДІЛ 2. СХИЛЯННЯ ЯК НАСКРІЗНА ОЗНАКА, ПЕРЕДБАЧЕНА КК УКРАЇНИ.....	77
2.1. Схиляння як ознака, передбачена Загальною частиною КК України.....	77
2.2. Схиляння як ознака, передбачена Особливою частиною КК України.....	89
Висновки до другого розділу.....	118
РОЗДІЛ 3. СПЕЦІАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ОЗНАКОЮ СКЛАДІВ ЯКИХ Є СХИЛЯННЯ.....	121
3.1. Кримінально-правова дефініція «неправомірне схиляння».....	121
3.2. Питання кваліфікації кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є схиляння.....	134

3.3. Форми реалізації кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є схиляння.....	167
Висновки до третього розділу.....	184
ВИСНОВКИ.....	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	207

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК України –Кримінальний кодекс України

ПВС України –Пленум Верховного Суду України

УРСР –Українська Радянська Соціалістична Республіка

КпАП України –Кодекс про адміністративні правопорушення України

ст. – стаття

ст. ст.- статті

п. – пункт

ч. – частина

р.- рік

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Кримінальне право, як і будь-яка галузь права, закріплює і відображає у своєму змісті певне коло соціально-правових явищ. Для позначення таких явищ, що включаються у предмет кримінального права та набувають специфічного кримінально-правового змісту і значення задіюється відповідний понятійно-категоріальний апарат. Здебільшого у кримінальному праві використовуються категорії, поняття і терміни, які є суворо визначеними, мають чіткі (а нерідко – легальні) визначення, формалізовані ознаки, види, критерії, підстави тощо. І це виправдано, адже саме норми кримінального права, що отримують формальне закріплення у приписах кримінального закону, виступають найдієвішим правовим засобом боротьби з найбільш суспільно небезпечними діями та повинні максимально точно і повно відображати юридичні ознаки конкретних складів кримінальних правопорушень. Водночас у деяких поняттях кримінального права здатні відображатися не одне чи декілька явищ (або їх окремих показників), а ціла низка. У таких випадках у законі про кримінальну відповідальність є досить ускладненим або ж навіть неможливим формальне закріплення всіх ознак поняття чи вичерпного переліку проявів відповідного явища. Розуміння та застосування кримінального закону загалом неможливо без чіткого уявлення про складові його правових інститутів, що містяться в кримінально-правових положеннях та нормах. Невизначеність і безсистемність кримінального закону тягне за собою проблеми та помилки в його тлумаченні та застосуванні і, як наслідок, неефективність кримінально-правового впливу. Так, аналіз чинного кримінального законодавства, практики його застосування та кримінально-правової теорії свідчить, що ціла низка тих, що містяться в законі положень, понять та термінів потребує більш детального дослідження.

В кримінальному законі, в силу відсутності схильності його положень до норм-дефініцій, використовується значна кількість категорій, зміст яких залишається не до кінця визначеним навіть за умови значної уваги з боку кримінально-правової доктрини. Однією з таких категорій, яка має наскрізне значення для Загальної та Особливої частини кримінального права, є схиляння.

У теорії кримінального права поняття «схиляння» розкривається через дослідження положень інституту співучасті, видів співучасників у таких працях вчених, як Жаровська Г.П «Співучасть у злочині за кримінальним правом України»[2], Ус О.В. «Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину» [12], Кваша О.О. «Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність» [4], Абакумова Ю.В «Теорія співучасті в кримінальному праві України» [1], Карпенко І.М. «Особливі ситуації співучасті у злочині за кримінальним правом України» [3], Орловський Р.С. «Теоретичні та методологічні проблеми інституту співучасті у кримінальному праві України» [10].

Питання термінології неодноразово ставали предметом уваги в публікаціях українських учених. Різні аспекти цієї проблеми висвітлювали Альошина О., Андрушко П., Баулін Ю., Борисов В., Брич Л., Денисов С., Дудоров О., Загине́й-Заболотенко З., Костенко О., Музика А., Навроцький В., Пономаренко Ю., Тацій В., Хавронюк М., Фріс П. та інші. І хоча вітчизняні дослідники чимало приділяють уваги теоретичній розробці термінів, дефініцій, чинний КК України не виділяє окремих розділів, статей, які містили б визначення понять, які неодноразово повторюються у диспозиціях статей. Зокрема, такою кримінально-правовою дефініцією є «схиляння». Крім того, самотійного комплексного та системного кримінально-правового дослідження, яке б було присвячено розгляду поняття «схиляння» у межах Загальної частини

та Особливої частини КК України не має. Отож, це вказує на значущість проблеми, необхідність і своєчасність здійснення цього наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Робота виконана на кафедрі кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ відповідно до: Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 р № 119/2021.), наказу МВС України «Про затвердження тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки» від 11.06.2020 р. № 454, загальноуніверситетської теми наукових досліджень «Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення протидії злочинності в Україні» (реєстраційний номер 0118U100431); тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2022-2026 роки, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 03.02.2022 р. № 109.

Мета й завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає в визначенні поняття схиляння у кримінальному праві, а також в удосконаленні теоретичних та законодавчих положень відповідно даного поняття.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі *задачі*:

- дослідити стан дослідження поняття схиляння у кримінально-правовій літературі;
- проаналізувати історію розвитку використання поняття схиляння в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства;
- здійснити аналіз зарубіжного досвіду регламентації кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є схиляння;
- встановити схиляння як ознаку, передбачену Загальною частиною КК України;

- визначити схиляння як ознаку, передбачену Особливою частиною КК України;

- надати кримінально-правову дефініцію неправомірного схиляння;

- розкрити питання кваліфікації кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є схиляння;

- з'ясувати форми реалізації кримінальної відповідальності кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є схиляння.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері кримінально-правової реалізації кримінально-правових норм, ознакою складів яких є схиляння.

Предмет дослідження – поняття схиляння в кримінальному праві.

Методи дослідження. Для досягнення мети роботи авторкою використовувались такі методи: *діалектичний метод* – під час формулювання поняття «схиляння» у Загальній та Особливій частинах КК України (підрозділи 2.1., 2.2., 3.1., 3.2.); *метод історико-правового аналізу* – при дослідженні генезису поняття «схиляння» в українському кримінальному законодавстві (підрозділ 1.2); *порівняльно-правовий метод* – при визначенні особливостей регламентації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є схиляння у кримінальному законодавстві зарубіжних країн, а також у співвідношенні із іншими схожими поняттями (підрозділ 1.3, 2.2.); *системно-структурний* – при формулюванні поняття «схиляння» (підрозділ 3.1.); аналізу та синтезу – при визначенні об'єктивних та суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень, ознакою яких є «схиляння» (підрозділ 2.2, 3.2.) *статистичні методи* – при вивченні емпіричної бази дослідження (підрозділи 3.3.) та ін.

Емпіричну базу дисертації становлять: результати вивчення статистичних даних Державної судової адміністрації України про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2015-2022 роки; матеріалів Єдиного державного реєстру судових рішень, а також

опублікованої слідчо-судової практики .

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одними із перших монографічних досліджень, яке присвячене комплексному аналізу поняття схиляння. На основі здійсненого дослідження сформульовано нові наукові положення, які запропоновані здобувачем особисто та виносяться на захист:

вперше:

- доведено, що схиляння є наскрізною ознакою Загальної та Особливої частин кримінального права;
- обґрунтовано, що окремі важливі аспекти щодо визначення поняття схиляння, як окремої правової дефініції залишились поза науковим полем, зокрема стосовно таких важливих питань, які стосуються виокремлення та обґрунтування всіх істотних ознак поняття схиляння, пропозицій та ідей втілення поняття «схиляння» в законодавстві, що позначається на складнощах при відмежуванні даного поняття від схожих;
- аргументовано позицію на користь відмови від деяких видів покарань, що існують у межах ст. ст. 120, 315, 324 КК України, зокрема обмеження волі;
- сформульовано авторську кримінально-правову дефініцію неправомірного схиляння як діяння, що суперечить встановленим нормам права дія або бездіяльність суб'єкта, що завдає шкоди суспільним відносинам, що охороняються, і тягне певні юридичні наслідки, негативно оцінюване з боку держави та суспільства в цілому у формі певного настрою, бажання робити що-небудь; дій спрямованих на переконання, умовляння, спонукання, змушування, заохочування, залучення, притягнення, провокації та штовхання кого-небудь, до певних дій, вчинків».

удосконалено:

- теоретичні положення щодо необхідності закріплення у КК України поняття «схиляння» як певного настрою, бажання робити що-небудь спрямованого на умовляння, спонукання, залучення, втягнення, провокацію тощо кого-небудь, до певних дій, вчинків, яке завдає шкоди суспільним відносинам, що охороняються, і тягне певні юридичні наслідки, вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

дістало подальший розвиток:

– дослідження поняття «схиляння» в історичному вимірі. Встановлено, що найбільший розвиток ознака «схиляння» мала в межах інституту співучасті в Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 р. та його редакціях 1857, 1866, 1885 р.р., у Кримінальному уложенні 1903 р. Крім того, діючий КК України закріплює таку ознаку як «схиляння» у кримінально-правових нормах Особливої частини КК України, а саме у *ст. ст. 120 315, 324, КК України*. На сьогодні продовжується розробка ознаки «схиляння» у Проекті нового КК України;

– положення науки кримінального права в частині таких питань, як визначення самого змісту терміну «схиляння»; уніфікації описання схиляння в положеннях Загальної та Особливої частин КК України; з'ясування співвідношенню понять «схиляння» із поняттями «втягнення», «примушування», «залучення», «провокація», «спонукання» тощо;

– питання кваліфікації кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є схиляння, ст. ст. 120, 315, 324 КК України;

– положення щодо реалізації форм кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є схиляння, а також можливості застосування інститутів звільнення від покарання щодо осіб, які вчинили окремі кримінальні правопорушення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що

сформульовані пропозиції, практичні рекомендації та висновки можуть використовуватись у таких сферах діяльності:

– *правотворчості* – для вдосконалення кримінального законодавства України в частині усунення недоліків і внесення відповідних змін до окремих кримінально-правових норм, ознакою складів яких є схилення;

– *правозастосовній діяльності* – під час здійснення кримінально-правової кваліфікації відповідних посягань;

– *науково-дослідній роботі* – для теоретичних розробок, пов’язаних з кваліфікацією кримінальних правопорушень, ознакою яких є схилення;

– *освітньому процесі* – для здобувачів вищої освіти під час викладання курсу Загальної та Особливої частини кримінального права та відповідних спецкурсів.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення й висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університет внутрішніх справ, а також на таких науково-практичних заходах: «» (); «» ().

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у __ наукових публікаціях, з яких: чотири – у вітчизняних фахових виданнях, __ – у тезах доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 233 сторінки, список використаних джерел (230 найменувань) розміщено на 27 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ОЗНАКОЮ СКЛАДІВ ЯКИХ Є СХИЛЯННЯ

1.1. Стан дослідження поняття схиляння у кримінально-правовій літературі

Схиляння у кримінальному праві на жаль не має конкретного визначення, хоча у статтях Особливої частини КК України міститься. Так у КК України як ознака підбурювання (ч. 4 ст. 27 КК України), як суспільно небезпечні діяння зокрема у статтях (ст. ст. 120, 315, 324 КК України), і як спосіб вчинення інших кримінальних правопорушень, проте виражених в інших поняттях, зокрема втягнення, примушування, залучення, провокація, спонукання тощо (наприклад, ст. ст. 147, 151, 156¹, 258¹, 258⁵, 301², 302, 303, 304, 307, 309, 323, 349, 349¹, 370 КК України).

Розв'язання проблем кваліфікації діянь, конструктивною ознакою яких є схиляння на сьогодні є актуальним, оскільки має велике значення для встановлення наявності складів відповідних кримінальних правопорушень. Але вчені у галузі кримінального права та правозастосовчі органи неоднозначно розуміють досліджуване поняття. Це обумовлено тим, що законодавець не для всіх злочинних діянь чітко визначає його зміст у КК України, а ті тлумачення схиляння, що містяться у тексті кримінального закону різняться за змістом. Тлумачення змісту схиляння здійснюється, виходячи з аналізу конкретного складу кримінального правопорушення та за допомогою інших схожих понять, внаслідок чого перед практичними працівниками ставиться більше питань, ніж відповідей. Тому для здійснення правильної кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень, які вчиняються за наявності досліджуваної

ознаки, необхідно, щоб правоохоронні та судові органи мали однозначний орієнтир щодо тлумачення змісту розгляданого поняття.

Дослідники наводять досить різне вживання вказівок на схиляння у кримінальному законі України, зокрема співвідношенні цього поняття із такими як втягнення, примушування, залучення, провокація, спонукання тощо. Тому, як для науки так і для законодавства важливим є роз'яснення змісту терміну «схиляння»; уніфікації описання схиляння в КК України; з'ясування співвідношенню понять схиляння та втягнення, примушування, залучення, провокація, спонукання тощо. Як результат, неоднозначність розуміння поняття схиляння призводить до правозастосовних помилок.

Визначення поняття схиляння не міститься у КК України, але водночас це питання розглядається у науково-практичних коментарях, які опубліковані після набрання чинності КК України 2001 р. Аналіз коментарів дав змогу зробити висновок, що майже всі підходи щодо роз'яснення змісту поняття «схиляння» однотайні. Існують різні тлумачення визначення «схиляння». Так, одні вчені визнають «схилянням» умисні ненасильницькі дії (умовляння, залякування, пропонування, давання порад тощо), спрямованих на те, щоб викликати у неповнолітнього бажання вжити ці засоби хоча би один раз [142, С. 754], – ця позиція, до речі, збігається з визначенням, наданим Пленумом Верховного Суду [167, С. 296] . Деякі науковці вважають «схилянням» різновидом втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, що передбачає умисні дії, спрямовані на збудження в інших осіб бажання до застосування наркотичних та одурманюючих засобів, яка набуває різних форм, – це, наприклад, залякування, завдання ударів, нанесення побоїв, інші насильницькі дії, які завдають фізичного болю, погроза вчинити зазначені дії чи знищити майно [125, С. 109]. Інші вчені вважають, що об'єктивні й суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення, який ми досліджуємо, переважним

чином збігаються з аналогічними ознаками схиляння неповнолітніх до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 2 ст. 315). Однак поняття «схиляння» у ст. 324 КК України характеризується більш широким змістом, ніж у ст. 315 КК України. Це можливо пояснити тим, що ст. 324 КК за об'єктивною стороною не конкурує зі ст. 314 КК, оскільки це відбувається зі ст. 315 КК у разі насильницького схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Отже, «схиляння» неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, – це будь-які умисні дії, спрямовані на те, щоб викликати в неповнолітньої особи бажання чи домогтися від неї згоди вжити їх хоча би один раз (це вмовляння, пропозиція, порада, переконування, примушування, погрози, застосування насильства тощо) [138, с. 858]. Ми згодні з авторами, які трактують «схиляння» як особливий вид підбурювання, причому воно може бути як одночасним, так і багаторазовим. Схиляння може бути вчинене тільки у формі активної дії та лише відносно конкретної особи. Способи схиляння можуть бути різними, як от: умовляння, пропозиція, надання порад, прохання, лестощі, примушування, переконання, залякування, підкуп, обіцянка винагороди або іншої вигоди, погроза припинити шлюбні або дружні відносини, особистий приклад тощо. Зазначені дії можуть набувати вираження словесно, в конклюдентних діях, у письмовій формі, з використанням техніки тощо [142, С. 871].

У ст. 27 КК України під *підбурювачем* визнається особа, яка схилила іншого співучасника до вчинення злочину. Схиляння до вчинення злочину передбачає збудження бажання (переконання у бажаності, вигідності, потребі), викликання рішимості або зміцнення наміру іншого співучасника вчинити злочин. Оскільки у ч. 4 ст. 27 йдеться про схиляння «іншого співучасника», то підбурюванням може бути визнано лише схиляння до

вчинення кримінального правопорушення особи, яка може бути суб'єктом кримінального правопорушення. Схиляння ж до вчинення кримінального правопорушення, наприклад, неосудної особи не є підбурюванням у кримінально-правовому смислі. У разі вчинення останньою кримінального правопорушення відповідальність за його вчинення як виконавець несе особа, яка схилила до нього. Не може розглядатися як підбурювання і свідоме введення іншої особи в оману для того, щоб, використавши помилку такої особи, досягти певного кримінально протиправного результату. У такому випадку відсутня психічна спільність, характерна для співучасті. Закон (ч. 4 ст. 27 КК України) називає такі способи схиляння іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення як: 1) умовляння; 2) підкуп; 3) погроза; 4) примус; 5) схиляння іншим чином. Підбурювання має місце тоді, коли особа схиляє конкретну особу (осіб) до вчинення конкретного кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень). Не визнається підбурюванням схиляння особи до заняття злочинною діяльністю взагалі, коли не йдеться про конкретне кримінальне правопорушення. Так само не є підбурюванням і загальні заклики чи пропозиції до вчинення кримінального правопорушення, не адресовані конкретному співучаснику. Вони можуть розглядатися як кримінально протиправні лише тоді, коли відповідно до кримінального закону містять ознаки самостійного складу кримінального правопорушення (наприклад, публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного або до захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 КК України), заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295 КК України)). Слід зазначити, що в окремих випадках закон передбачає кримінальну відповідальність за підбурювання не до вчинення конкретного кримінального правопорушення, а до зайняття злочинною діяльністю взагалі (наприклад, втягнення

неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України)). Однак у таких випадках інститут співучасті відсутній, і особа, що вчинила такі дії, визнається не підбурювачем, а виконавцем відповідного кримінального правопорушення.

Щодо об'єктивної сторони підбурювання, то воно характеризується лише активними діями, однак не передбачає участі підбурювача у самому кримінальному правопорушенні як виконавця. Воно можливе на стадії підготовки або під час вчинення кримінального правопорушення. Схвалення кримінального правопорушення після його вчинення за загальним правилом не є кримінально караним, за винятком випадків, коли в ньому самому містяться ознаки підбурювання до іншого кримінального правопорушення або воно утворює інше закінчене кримінальне правопорушення (наприклад, порушення рівноправності громадян від їх расової, національної належності або ставлення до релігії (ст. 161 КК України)). У разі, якщо підбурювання особою іншої особи до вчинення певних дій утворює самостійний склад кримінального правопорушення, цю особу слід визнавати виконавцем такого кримінального правопорушення, а її дії кваліфікувати за відповідною статтею Особливої частини КК (наприклад, провокація підкупу (ст. 370 КК України), втягнення особи у заняття проституцією або примушення її до зайняття проституцією (ст. 303 КК України)) [143].

Певні особливості має така ознака підбурювача як схвалення до кримінального правопорушення іншим чином, яка характеризується як вчинення інших, крім зазначених вище, дій, за допомогою яких особа схиляє співучасника до вчинення кримінального правопорушення. Притаманною ознакою всіх цих дій є те, що підбурювач породжує у виконавця чи іншого співучасника умисел на вчинення кримінального правопорушення. Ступінь впливу підбурювача на співучасника не має значення. Головне те, що він

повинен породжувати у нього умисел на вчинення кримінального правопорушення. Якщо підбурювач, схилиючи співучасника до вчинення кримінального правопорушення, вчинить інше кримінальне правопорушення, наприклад, погрозу вбивством (ст. 129 КК України), все скоєне кваліфікується за сукупністю кримінальних правопорушень [110].

Окремі характеристики такої ознаки як схилення мають окремі кримінально-правові норми Особливої частини. Так, під схиленням до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів потрібно розуміти будь-які умисні ненасильницькі дії винного, спрямовані на збудження в іншій особі бажання вжити ці засоби або речовини хоча б один раз (п. 12 ППВСУ від 27 лютого 2004 р. № 2). Цей злочин передбачає особливий вид підбурювання, причому воно може бути як одноразовим, так і багаторазовим. Схилення може бути вчинене тільки у формі активної дії і тільки щодо конкретної особи. Способи схилення можуть бути різними: умовляння, пропозиція, надання порад, прохання, лестощі, примушування, переконання, залякування, підкуп, обіцянка винагороди або іншої вигоди, погроза припинити шлюбні або дружні відносини, особистий приклад тощо. Перераховані дії можуть виражатися словесно, у конклюдентних діях, у письмовій формі, з використанням техніки тощо. Якщо при схиленні до вживання наркотичних засобів особа ще й збувала їх або брала участь в їх викраданні, незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні або пересиланні з метою збуту або без такої мети, її дії належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 315 і 307, 308 або 309 КК України. При кваліфікації вчиненого слід розрізняти схилення до вживання наркотичних засобів та деякі форми їх збуту (наприклад, пригощання однією цигаркою із гашишем з мотивів зробити «приємність» знайомому є саме схиленням до вживання наркотичних засобів, а не збутом [140; 108].

Деякі науковці вважають, що схиляння до вживання наркотиків частково збігається з підбурюванням до вчинення злочину, що є самотійним видом співучасті, закріпленим у ч. 4 ст. 27 КК України. Ці протиправні дії можуть полягати в умовлянні [77]. Варто зазначити, що підбурювання в кримінально-правовому контексті супроводжує вчинення кримінального правопорушення, а вживання наркотиків або психотропів саме по собі не є кримінальним правопорушенням. Враховуючи різноманітність поглядів щодо тлумачення поняття «схиляння до вживання наркотичних засобів» у судово-слідчій практиці, відповідні рекомендації надано в Постанові Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 4. Згідно з вказаним документом, під час кваліфікування дій за ст. 315 КК України схиляння до вживання наркотичних засобів рекомендовано сприймати як будь-які умисні ненасильницькі дії, спрямовані на збудження в іншій особі бажання вжити ці засоби або речовини хоча б один раз (пропозицію, умовляння, пораду, переконування тощо). Відповідальність за це кримінальне правопорушення настає незалежно від наслідків схиляння, тобто від того, вжила інша особа зазначені заборонені засоби і речовини чи ні. На думку окремих науковців, наприклад, пригощання знайомого однією цигаркою з гашишем (якщо її було виготовлено з метою особистого вживання) задля вияву люб'язності є схилянням до вживання наркотичних засобів, однак не їх збутом [105, С. 905]. Наведені твердження є досить дискусійними та потребують додаткового уточнення.

Проблемним та дискусійним питанням в науці кримінального права є визначення способів підбурювання до кримінального правопорушення. Існують позиції щодо визначення у законі тих чи інших способів підбурювання, залишаючи вказівку на їх невичерпний перелік у законі; інші вчені наголошують на необхідності закріплення у законі вичерпного переліку способів підбурювання; третя позиція полягає у доцільності використання

виключно загального формулювання - такого як «схиляння будь-яким способом». Однією із найпоширеніших була позиція щодо недоцільності перерахунку у законі способів підбурювання, яка підтверджувалась такими аргументами як - для підбурювання необхідно лише викликання рішучості в іншої особи на вчинення злочинного діяння, у який би спосіб підбурювач цього не досяг (якщо такий вплив не виключає ставлення у вину). Крім того, відсутня єдність думок серед вчених, які все ж пропонують закріплювати способи підбурювання із вказівкою на те, що їх перелік вичерпним не є. Як зазначає Ус О.В., в КК 2001 р. законодавче формулювання поняття підбурювача, у якому зазначено приблизний перелік найбільш розповсюджених способів схиляння до вчинення злочину, серед яких; умовляння, підкуп, погроза, примус та інші способи, є досить дискусійним [203, С. 40]. В науці ж існують інші пропозиції. Жаровська Г.П. обґрунтовує необхідність передбачити у законі такі способи: погроза, фізичний чи психічний примус, вимога у вигляді наказу, доручення, умовляння, підкуп, прохання, обіцянка вигоди [47, С. 14]. На нашу думку, визначення таких способів та у такій послідовності слід визнати безсистемним. Так, незрозуміло чому як спосіб виокремлено психічне насильство - погрозу, але не виокремлено фізичне насильство, яке, очевидно, на думку Жаровської Г.П., охоплюється поняттям фізичного примусу. Досить обґрунтованими слід визнати пропозиції щодо поділу способів на підґрунті правил формальної логіки на видові й підвидові. Видовими, в свою чергу, є переконання і примус, які поділяються на підвидові. На нашу думку, сприйняття позиції щодо концептуального розподілу способів підбурювання дозволить законодавчо визначити лише найбільш характерні відмінності способів впливу та унеможливить непотрібну конкретизацію способів, яка у певних випадках можуть суперечити один одному. Таким чином, узагальнені формулювання дозволять як уникнути дискусій щодо доцільності встановлення

того чи іншого конкретного способу та сприятимуть вдосконаленню правозастосуванню. На особливості законодавчого виокремлення таких способів підбурювання як примус та погроза звернула увагу Ус О.В. Вчена, на підставі аналізу сутності психічного примусу підсумовує, що психічний примус, як вплив на свідомість та волю особи, охоплює собою погрозу будь-якого характеру, що дозволило вченій дійти висновку про те, що закріплення погрози і примусу як способів підбурювання з термінологічної точки зору є даниною законодавчій традиції, оскільки б п. 3 ч. 1 ст. 40 КК 1960 р. погроза і примус визнавались обставинами, що пом'якшують відповідальність в контексті підбурювання, вони співвідносяться як родові (примус), так і видові (погроза) способи, що є не зовсім правильним з погляду законодавчої техніки. Натомість, вчена вважає, що усю сукупність способів підбурювання доцільно поділити на дві групи — примус і переконання та закріпити їх у дефініції поняття «підбурювач» [203, С. 44]. Вважаємо за доцільне погодитись із вказаними аргументами щодо некоректності визначення у законі погрози як способу підбурювання поряд із примусом як способом підбурювання. Використане законодавцем поняття примус слід розуміти як вимогу, яка може бути поєднана із фізичним впливом або вимогу, поєднану із психічним впливом - погрозою. Погроза, в свою чергу, визначається в науці кримінального права як різновид психічного насильства, яке полягає у залякуванні особи застосуванням до неї чи близьких їй осіб фізичного насильства або заподіянням матеріальної шкоди, якщо були реальні підстави побоюватись здійснення (реалізації) цієї погрози [7, С. 5]. Таким чином, з точки зору розуміння сутності понять «погроза» та «примус» можна погодитись із висновком про те, що поняття «погроза» є зайвим при законодавчому визначенні способів підбурювання поряд із примусом.

Отже, як бачимо існує достатня кількість питань, які пов'язані із з визначення такої ознаки як схиляння, і встановленням розмежуванням між схожими діями в кримінально-правових нормах. Тим більш, що окремим питанням змісту поняття схиляння не присвячено досліджень. Існують наукові роботи, що мають фрагментарний характер, тобто тільки частково стосуються досліджуваного поняття, і, як правило, пов'язані з тлумаченням схиляння або як характерної ознаки такого виду співучасника як підбурювач, або як об'єктивної ознаки окремих складів кримінальних правопорушень, або як порівняльна ознака в у певних складах кримінальних правопорушень в яких способами виступають втягнення, примушування, залучення, провокація, спонукання тощо. У жодній із існуючих праць схиляння не розглядалась комплексно як поняття в кримінальному праві, а досліджувалась, як правило, під тим чи іншим кутом зору, залежно від складу конкретного кримінального правопорушення, де вона передбачена у якості конструктивної ознаки.

Так, деякі автори у своїх кримінально-правових дослідженнях розглядали схиляння через призму інституту співучасті у кримінальному правопорушенні та видів співучасників у 2004 році «Співучасть у злочині за кримінальним правом України» (Жаровська Г.П) [47], у 2005 році «Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину» (Ус О.В.) [206] у 2013 році «Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність» (Кваша О.О.) [65], «Теорія співучасті в кримінальному праві України» (Абакумова Ю.В.) [2], у 2015 році «Особливі ситуації співучасті у злочині за кримінальним правом України» (Карпенко І.М.) [61], у 2019 році «Теоретичні та методологічні проблеми інституту співучасті у кримінальному праві України» (Орловський Р.С.) [152], інші – як кваліфікуючу ознаку кримінальних правопорушень передбачених статтями 120, 315, 324 КК України – «Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання доведенню особи

до самогубства або до замаху на самогубство» (Кірієнко В.О.) [67], «Кримінально-правова характеристика доведення до самогубства» (Гусак О.А.) [31], «Кримінальна відповідальність за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів» (Лосич С.В.) [122], треті – під час з'ясування питань, які стосуються співвідношення понять «схиляння» та «втягнення», «примушування», «залучення», «провокація», «спонукання» тощо [38; 193; 59; 218; 156; 132; 32; 145; 4; 176].

Отже, аналіз наукової літератури з кримінального права свідчить, що проблемні питання, які стосуються поняття «схиляння», не були самостійним об'єктом комплексного та системного кримінально-правового дослідження. Окрім того, в Україні поняття «схиляння» не розглядалась у дисертаційному дослідженні як ознака, передбачена у тексті кримінального закону. Тому маємо звернутися до більш конкретного аналізу думок вітчизняних вчених щодо *розуміння «схиляння» у кримінальних правопорушеннях, де це поняття використано у якості конструктивної ознаки складу злочинного діяння*. Так у ст. 120 КК України визначена нова форма прояву об'єктивної сторони кримінального правопорушення, *«схиляння до самогубства, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства»*. У контексті ч. 1 ст. 120 КК України під схилянням до самогубства слід розуміти будь-які умисні ненасильницькі дії винного, спрямовані на формування у потерпілої особи свідомого наміру заповдіяти собі смерть. Такі дії можна розглядати як особливий вид підбурювання, причому вони можуть бути як разовими, так і багаторазовими. Схиляння може вчинюватися тільки шляхом активних дій і тільки щодо конкретної особи. Способи схиляння можуть бути різними: умовляння, переконання, залякування, навіть пропозиція піти з життя разом тощо. Указуючи на інші дії як ознаку цього кримінального правопорушення законодавець вдається до відкритого їх переліку. Це означає, що за наявності до

цього підстав будь-які дії особи, спрямовані на збудження рішучості у іншої особи позбавити себе життя, можуть бути розглянуті як доведення до самогубства. Законодавець не дає визначення таких понять як «схиляння» та «сприяння» щодо поняття самогубства, не подає переліку способів (проявів) вчинення цих дій, що вимагає розкриття їх криміноутворюючого змісту та встановлення співвідношення із поняттям «доведення». Дослідження лексичного значення дієслів «схиляти», «сприяти» і «доводити» свідчить про синонімічність цих понять [186, С. 601, 883; 185, С. 336]. Однак поняття «доведення» є більш широким, оскільки охоплює як процес, який складається з певного набору дій, в тому числі *схиляння, підштовхування, примушування до самогубства*, так і результат таких дій. Отже, «доведення» передбачає закінчену дію, спрямовану на позбавлення потерпілою особою себе життя, що дозволяє кваліфікувати діяння як доведення до самогубства, незалежно від наслідків. Поняття «схиляння» є більш вузьким, воно охоплює тільки процес формування у потерпілого наміру діяти з метою самогубства, тобто це умисний вплив на іншу людину, спрямований викликати (збудити) у неї рішучість вчинити самогубство, а саме: *переконати, умовити, примусити і, в кінцевому підсумку, спонукати її до самогубства*. Разом із тим, «сприяння» – це участь у самогубстві шляхом створення відповідних умов для реалізації наміру позбавити себе життя, надання допомоги в цьому порадами, вказівками, поданням інформації, засобів або знарядь, чи усуненням перешкод до здійснення самогубства. Так на думку Сосніної О.В., слід поєднати у диспозиції ч. 1 ст. 120 КК України цих вище названих форм прояву об'єктивної сторони кримінального правопорушення, які є близькими за змістом але відрізняються різними способами реалізації та потребують свого детального визначення. Вирішити цю проблему можна двома шляхами. Один, запропонований у проекті Закону України №7020 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо

захисту прав і свобод дітей» від 08.08.2017 р. і *полягає у самотійній криміналізації схиляння до самогубства, яка передбачена окремими статтями, а саме – ст. 120 КК України «Доведення до самогубства» в новій редакції, ст. 120-1 КК України «Схиляння до вчинення самогубства або сприяння здійсненню самогубства», ст. 120-2 КК України «Організація діяльності, пов'язаної з схилянням особи до вчинення самогубства» [169].* Другим є її передбачення в межах діючої ст. 120 КК України, шляхом розмежування всередині категорій «схиляння», «сприяння» і «доведення», із казуїстичним викладом диспозицій відповідних норм, в яких був би зазначений максимально повний перелік злочинних діянь, наслідками яких стало самогубство або спроба його вчинення, з встановленням покарання за вчинення кожного з них за принципом посилення його суворості, враховуючи і кваліфіковані види цих діянь. Крім цього, автор вважає доцільним змінити назву статті з «Доведення до самогубства» на «Примушування до самогубства», об'єднавши всі форми суспільно-небезпечної поведінки, яка провокує самогубство, під родовим терміном «примушування», а також доповнити статтю 120 КК України приміткою, в якій подати понятійно-категоріальний апарат, що обслуговує це поняття і розробити відповідні дефініції. Викласти статтю 120 КК України у восьми частинах. Частиною першою передбачити простий склад злочину - *схиляння до вчинення самогубства*», визначивши його як здійснення впливу на потерпілу особу за допомогою умовлянь, підкупу, пропозицій, обману чи іншим способом, з метою переконати її в необхідності покінчити з життям, за відсутності ознак, зазначених у частині четвертій цієї статті. Частиною другою передбачити кримінальну відповідальність за простий склад - сприяння порадами, вказівками, наданням інформації, засобів і знарядь вчиненню потерпілою особою самогубства або усуненням перешкод до його вчинення. У частині

третій передбачити *кваліфіковані види схиляння та сприяння до вчинення самогубства* [188].

За результатами дослідження об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 315 КК України, аналізу ознак схиляння, запропонованих науковцями та вироблених судовою практикою, слушним є авторське визначення поняття схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, під яким потрібно розуміти: будь-які умисні ненасильницькі дії (умовляння, пропозиція, надання поради, прохання, переконання, обіцянка винагороди або іншої вигоди, пропагування тощо), спрямовані на збудження у іншої особи (осіб) бажання або рішучість їх вжити хоча б один раз [32].

Через аналіз тих праць, які присвячені розгляду «схиляння» у співвідношенні із іншими кримінально-правовими поняттями, які за своїм змістом мають спільні з ним ознаки, можемо також представити стан дослідження поняття «схиляння». Так, питанням співвідношення таких кримінально-правових понять як «втягнення», «спонукання» із «схилянням». Навколо визначення поняття «втягнення», зокрема втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України), не вщухають наукові дискусії. Однак, за підходом більшості фахівців, «втягнення» слід розуміти як втягнення (примушування/залучення) неповнолітніх у вчинення одного або кількох злочинів [145, С. 6-7; 221, С. 45]. Близької позиції дотримується і судова практика. У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 року №2 прямо зазначено, що втягнення неповнолітнього у вчинення злочину передбачає певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів, пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь у вчиненні одного або кількох злочинів [167, С. 291]. У літературі наукового спрямування переважає думка, за якою «спонуканням» є

вплив на неповнолітнього, який супроводжується елементами психічного примусу, є імперативним, обмежує його волевиявлення. Конкретно такі дії можуть полягати у вказівках неповнолітньому з боку тренера або керівника зареєстрованих чи неформальних спортивних або подібних на них секцій, товариств, клубів застосовувати допінг із погрозою або однозначним натяком, що в інакшому разі підлітка буде відраховано через відсутність будь-яких перспектив. Це може бути залякування під загрозою фізичного покарання та інші аналогічні дії [138, С. 806]. Отже, виникає запитання: чому законодавець застосовує для визначення злочинної дії в досліджуваному злочині саме термін «схиляння», коли існують інші поняття. Як на нас, позначення забороненої дії цим поняттям є цілком закономірним. Саме вжите законодавцем поняття «схиляння» у злочині є спробою показати особливість ознак його об'єктивної сторони. Ми погоджуємося з тими авторами, які в поняття «схиляння» вкладають (на цьому варто зацентувати) погрозу застосування насилля до потерпілого та безпосереднє його застосування [111, С. 641]. Дійсно, не слід виключати випадки, коли «згоду» на застосування одурманюючих засобів від неповнолітніх отримують шляхом психічного та фізичного насилля. Втім необхідно зазначити, що не будь-яке насилля повинно охоплюватися складом досліджуваного злочину. Вважаємо, що насиллям у схилянні неповнолітніх до застосування одурманюючих засобів слід вважати завдання ударів, нанесення побоїв чи здійснення інших насильницьких дій, які завдають фізичного болю, або ж погроза вчинити такі дії. Якщо ж схиляння неповнолітніх до застосування одурманюючих засобів поєднане із завданням потерпілому тілесних ушкоджень, такі дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтею 324 та 121, 122, 125, 127 КК України. На нашу думку, «схиляння» повинно передбачати лише активні дії, пов'язані з цілеспрямованим психічним або фізичним впливом на конкретну особу чи групу осіб. Не можна вважати

«схилянням» будь-яку дію, до чого закликають деякі вчені [138, С. 806]. Не можна притягувати людину до кримінальної відповідальності й за висловлені думки щодо вживання одурманюючих засобів. Водночас такі дії можуть становити своєрідну пропаганду, спрямовану на збудження іншої особи вживати одурманюючі засоби. Особливо це може впливати на неповнолітніх. Тому (якщо, звичайно ж, таку спрямованість умислу буде доведено незалежно від того, що особа безпосередньо не пропонувала вжити зазначені засоби) її дії слід кваліфікувати за статтею 324 КК України [208, С. 237]. На наш погляд, зміст поняття «схиляння неповнолітнього до вживання одурманюючих засобів» повинен стосуватися навіть однократних дій, спрямованих на те, щоб схилити неповнолітнього до вживання цих засобів. Така позиція закріплена в п. 12 Постанови ПВСУ від 27 лютого [167, С. 210], такої ж точки зору дотримується більшість науковців [138, С. 858; 142, С. 872]. Означений підхід слід вважати своєрідним поступальним кроком порівняно зі ст. 208. 2 КК 1960 р., якою було передбачено кримінальну відповідальність не за схиляння до вживання, а за втягнення у немедичне вживання одурманюючих засобів. За такої редакції закону поодинокі випадки доведення неповнолітнього до стану одурманення можна було розцінювати як такі, що не підпадали під поняття «втягнення», тобто не були злочинними. Враховуючи висловлене вище, треба відзначити що найбільш ґрунтовну класифікацію дій за визначенням «схиляння» свого часу запропонував Лосич С.: 1) психічний вплив на неповнолітніх (поради, пропозиції, умовляння, підбурювання, підкуп тощо); 2) погроза застосування насилля чи безпосередньо його застосування до неповнолітніх (завдавання ударів, нанесення побоїв, спричинення фізичного болю тощо); 3) одноразові дії, спрямовані на те, щоб схилити неповнолітнього вжити одурманюючі засоби [122, С. 12].

У своїй роботі щодо з'ясування співвідношення понять «наси́льство», «приму́шування», «спону́кання», «схи́ляння» в контексті ст. 154 КК України «Приму́шування до вступу в статевий зв'язок» Плутицька К.М., доводить, те що схи́ляння відносно ст. 154 КК України може використовуватися лише в переносному значенні як слово-синонім «приму́шування»... Під «приму́шуванням» – дії, забарвлені негативною мотивацією, спрямованні на схи́ляння особи до вчинення певних дій всупереч її волі [160].

Щодо відмежування погрози від схи́ляння також існують певні міркування. В науці кримінального права дискусійним є питання щодо законодавчого закріплення способів підбурювання, однак, на нашу думку, більш важливим є питання щодо розуміння цих способів. На думку Абакумової Ю.В. примус як спосіб підбурювання передбачає домагання від іншої особи вчинити злочин шляхом заподіяння тілесних ушкоджень або застосування до неї іншого насильства, пошкодження належного їй чи її близьким майна, поширення певної інформації про таку особу тощо. Отже, в даному випадку підбурювач, мовби, переходить від погроз до дій. Щодо способів підбурювання вчена пропонує виділяти такі із них; 1) умовляння, 2) підкуп, 3) погроза, 4) примус та 5) схи́ляння іншим чином [1, С. 142]. Як стверджує Дзундза В. В., втягненням є негативний вплив на свідомість та волю особи, яка втягується. Досліджуючи втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антисоціальну діяльність, учений констатує, що формами такого втягнення є пропаганда антисоціального способу життя та схи́ляння до відповідної поведінки. При цьому схи́ляння охоплює такі форми, як: залучення, спону́кання та приму́шування, а найбільш поширеними способами втягнення неповнолітніх, на думку вченого, виступають: обіцянка, переконання, прохання, підкуп, обман, погроза, насильство [37; 38]. Таким чином, доходимо висновку, що схи́ляння є однією з форм втягнення, а погроза може виступати одним зі способів схи́ляння. Водночас способами схи́ляння

можуть виступати: переконання, умовляння, підкуп, заподіяння фізичного насильства тощо. Окремі з цих способів виявляються у вчиненні «фізичних» дій, тобто стосуються справляння впливу на фізичний стан особи, яка схиляється чи втягується. Тому такі способи відмежовуються від погрози саме за характером діянь, оскільки вони тільки здійснюють вплив на фізичний стан. На противагу цьому інші способи схиляння, які полягають у вираженні та доведенні до адресата інформації, відмежовуються від погрози за змістом інформації, що передається. Так, у випадку погрози суб'єкт виражає та доводить інформацію про намір учинення відповідних діянь, які можуть завдати шкоду адресату чи його близьким. При цьому обов'язково відбувається вплив на психічний стан адресата, що зумовлює виникнення в останнього страху. Водночас способи схиляння, які також полягають у вираженні та доведенні інформації, забезпечують передання змістовно іншої інформації, яка не стосується наміру вчинювати діяння, що можуть заподіяти шкоду адресату або його близьким. Навпаки, така інформація може стосуватися вчинення діянь на користь адресата чи його близьких (передання грошових коштів, допомога у вирішенні певних проблем, забезпечення фізичного захисту тощо). Безумовно, сприйняття адресатом такої інформації також певним чином впливає на його психічний стан, проте зазначений вплив не зумовлює виникнення емоції страху. Це означає, що погроза та інші «інформаційні» способи схиляння відмежовуються за змістом інформації, яка виражається та доводиться до адресата [120].

Отже, така ознака, як схиляння незважаючи на невелику кількість праць безпосередньо йому призначених, є доволі досліджуваним в науці правовим феноменом. Наявні дослідження торкалися таких питань як визначення самого змісту терміну «схиляння»; уніфікації описання схиляння в КК України;

з'ясування співвідношенню понять «схиляння» та «втягнення», «примушування», «залучення», «провокація», «спонукання» тощо.

Таким чином, використання поняття «схиляння», як ознаки кримінального права, в наукових колах, в цілому, є невизначеним. Більшість питань, які стосуються цього поняття, не знайшли свого однозначного вирішення. Немає єдиної позиції навіть стосовно їх співвідношення із примусом, втягненням, примушуванням, залученням, провокацією, спонуканням та термінологічного позначення. Окремі важливі моменти поняття схиляння, як окремого правового феномену взагалі не були досліджені. Не акцентувалася увага на виокремленні та обґрунтуванні всіх істотних ознак поняття схиляння, без чого однозначне відмежування даного правового феномену від інших схожих, видається неможливим. Попри загальне сприйняття ідеї регламентації схиляння, немає жодної праці, яка б пропонувала та обґрунтовувала концепт її втілення в законодавстві.

1.2. Історія розвитку використання поняття схиляння в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства

Для всебічного кримінально-правового аналізу поняття «схиляння», необхідно проаналізувати його розвиток, оскільки це дасть змогу ознайомитись із тенденцією його використання, та, у свою чергу, визначити недоліки нормотворчої діяльності законодавця, оптимальність рівня криміналізації, необхідності декриміналізації певних діянь, які вчиняються таким способом. Також таке дослідження допоможе з'ясувати, на якому етапі розвитку кримінального законодавства вперше з'явився термін «схиляння» або інші терміни, які його позначали.

Питання регламентації відповідальності за схиляння до кримінального правопорушення в історії кримінального законодавства, піднімались у кримінально-правовій літературі, як правило, у межах опрацювання того чи іншого кримінального правопорушення. Окрім того, одні автори вивчали розвиток цього поняття, взявши за основу підбурювання як спосіб вчинення кримінального правопорушення у співучасті [206; 128], інші – ознаку окремих кримінальних правопорушень [122; 38; 193; 59; 218; 156; 132; 32; 145; 4; 176; 67; 31]. Проте ніхто з авторів комплексно не досліджував поняття «схиляння» та його проявів в історичному аспекті.

Аналізуючи еволюцію кримінально-правових норм (кримінальних правопорушень), необхідно вказати, що вагомий вплив на чинне кримінально-правове законодавство мали акти, які є пам'ятками вітчизняного права. Це, зокрема, Руська Правда, Соборне уложення 1649 р., Артикул військового 1715 р., Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р., Соборне уложення 1903 р., кримінальні кодекси радянського періоду, у яких містяться правові положення про посягання, які мають ознакою схиляння та встановлюється диференціація відповідальності за них. Видається, що дослідження поняття схиляння за цими законодавчими актами слід здійснити у їхній хронологічній послідовності, адже таким чином можна найкраще простежити за його динамікою розвитку.

Спочатку розглянемо генезу використання поняття схиляння в межах інституту співучасті, а саме підбурювання. Так, у найдавнішій пам'ятці вітчизняного права – Руській Правді, термін «схиляння» не фігурував, однак встановлювалася заборона вчиняти такі дії. У вітчизняній юридичній науці перша згадка про співучасть зустрічається у «Руській правді». У ст. 31 передбачалася відповідальність в разі здійснення злочину декількома особами. А норми ст. 40–42 передбачали відповідальність за крадіжку, скоєну у

співучасті, до того ж, кожен із злочинців ніс рівну відповідальність [217, С. 43]. Проте у «Руській правді» не зустрічається класифікація співучасників на види. У ній встановлювалася однакова відповідальність співучасників. Потім досить довгий період часу вітчизняне кримінальне законодавство не зазнавало кардинальних змін. Хоча, якщо детальніше вивчити текст статей 31, 40 та 42 даної правової пам'ятки, то можна дійти висновку, що вона передбачає, у загальних рисах, зачатки співвиконавства. Крім того, в багатьох історичних правових документах (Руська правда) не тільки згадувалося про спільне вчинення злочину, але і відстоювався принцип солідарної відповідальності співучасників. Даний принцип також є сприйнятим та використовується сучасним кримінальним правом.

Велике значення для розвитку положень про співучасть мало Соборне Уложення 1649 року, положення якого діяли на певній території сучасної України. В Уложенні були спеціальні постанови про співучасть У Соборному уложенні 1649 р. досить часто відмічається питання про учасників, хоча і не вказується якоїсь чіткої системи. Суб'єктами злочину могли бути як окремі особи, так і група осіб. Закон поділяв їх на головних і другорядних, розуміючи під останніми співучасників. В даному документі вперше знайшли своє закріплення норми не лише про просте співвиконання, але і інших співучасників, таких як *підбурювач* та *пособник*. Із сучасного погляду основним недоліком моделі співучасті в Соборному Уложенні 1649 року є її каральний характер, що відрізняється жорстокістю і категоричністю, тому що відповідальність, несли не тільки співучасники злочину (*підбурювачі*, *пособники*, *організатори*), але також *переховувачі*, й інші особи, які тільки лише приторкнулися до нього, як, наприклад, особи, які не допомогли потерпілому або які відмовилися допомогти владі в переслідуванні розбійників, тобто кожний, хто, так чи інакше, стикнувся зі злочином, навіть якщо це діяння не

носило фактичної суспільної небезпеки. Кримінальна відповідальність наставала за принципом «Якщо був поруч – значить винен». Ступінь же вини кожного враховувалася лише в невеликій мірі.

Пособництво і підбурювання караються так само, як і виконавство. Так, ст. 133 гол. X Соборного уложення каже: «Хай буде знайдеться про те допряма ... вбив то сам, або за його навчення хтось інший смертне вбивство вчинить, і того вбивця самого, і кого він на таку вбивчу справу навчив, самих стратити смертю ж, без жодного милосердя». Першим випадком виділення особливостей предмету доведення («хай буде знайдеться про те допряму ...») у справах про групові злочини можна вважати вказівку в правовій нормі на обов'язкове встановлення самотійно виниклого наміру або наявності підбурювача. У деяких випадках Соборне укладання передбачає відповідальність і за торкання злочину. Йому відомі такі види доторканості до злочину, як «стан» - постійне утримання укриття злочинців, «приїзд» - надання тимчасового притулку розбійникам (вказані види каралися нарівні з розбоєм), «поклажея» - прийом на зберігання речей, здобутих злочином, та купівля таких речей (остання тягнула набагато м'якше покарання).

Соборне уложення 1649 року мало вагоме значення для подальшого розвитку поняття «схиляння», оскільки нормами ст. 15 Уложення «Про покарання кримінальні та виправні» у злочині, скоєному особами за попередньою згодою, було виділено призвідників (тобто організаторів), спільників, підмовників або *підбурювачів* та пособників. В Уложенні було детально описано роль кожного з цих співучасників. За підбурювання до народних заворушень статтею 13 глави XXII Соборного Уложення було передбачено суворе покарання: *«А которые воруы чинят в людех смуту, и затевают на многих людей своим воровским умышлением затейные дела, и таких воров за такое их воровство казнити смертию»*. Окремим видом

підбурювання було залучення до нехристиянських і християнських неправославних релігій. Так, відповідно до ст. 24 глави XXII Соборного Уложення: «А будет кого бусурман какими нибудь мерами насильством или обманом русскаго человека к своей бусурманской вере принудит, и по своей бусурманской вере обрежет, а сыщется про то допряма, и того бусурмана посылку казнить, зжечь огнем безо всякого милосердия.

Наступний етап розвитку ознаки схиляння пов'язується з включенням до Артикул військового 1715 р. (артикули 2, 160) положення про підбурювача як виду співучасника в його сучасному значенні: «Хто чарівника підкупить, або до того *схиляє*, щоб він комусь іншому шкоду вчинив, він одно оскільки чарівник сам покараний буде», причому більший інтерес викликає тлумачення до цієї норми: «Що один через іншого чинить, шанується так, ніби він сам то вчинив».

У Зводі законів кримінальних 1842 року як законодавчому акті України XIX-XXI століть містилось відділення третє в якому також визначалися положення щодо видів співучасників. Так, ст. 13 визначала серед співучасників «помічників та учасників», які вважалися тими, хто ділом, словом ао письмово *сприяли вчиненню злочину*. Отже, маємо зазначити що відповідний Звід мав загальне закріплення видів співучасників, зокрема підбурювача [81, С. 23].

У 1845 році було прийнято Уложення про покарання кримінальні та виправні (Далі – Уложення). 15 серпня 1845, а набрало сили 1 травня 1846 року. З 1845 до 1885 року редакція цього Уложення змінювалася, а в редакції 1885 р. воно діяло до революції 1917 р. Уложення 1885 р. закріплювало низку положень про співучасть. Так, наприклад, у ст. 11 Уложення 1885 р. передбачалося дві форми співучасті: 1) співучасть без попередньої змови та 2) співучасть за попередньою змовою. Для кожної з цих форм був характерним свій перелік видів співучасників. Відповідно до ст. 12 Уложення 1885 р. за співучасті без попередньої змови виділялися такі види, як: 1) головні винуватці; 2) учасники.

До головних винуватців відносилися: 1) особи, які розпоряджалися діями інших учасників; 2) особи, які керували діями інших учасників; 3) особи, які стали до дії раніше за інших, від самого її початку; 4) особи, які безпосередньо вчинили злочин. До кола учасників входили: 1) особи, які надавали допомогу головним винуватцям у скоєнні злочину; 2) особи, які доставляли засоби на місце злочину; 3) особи, які усували перешкоди для вчинення злочину. У разі співучасті за попередньою змовою вирізнялися такі види: 1) призвідники; 2) спільники; 3) підмовники або підбурювачі; 4) пособники.

До підмовників і підбурювачів належали особи, які не брали участі в злочині, *але проханнями, переконаннями, підкупом, обіцянням вигод, спокушанням, обманом, примусом чи погрозами схилили інших до вчинення злочину*. До пособників відносились особи, які не брали участі у вчиненні злочину, але з корисливості чи інших особистих спонукань: 1) допомагали або зобов'язали допомагати тим, хто замислив злочин: а) порадами, указівками, повідомленням інформації; б) доставлянням яких небудь засобів для вчинення злочину; в) усуненням перешкод; 2) заздалегідь, перед вчиненням злочину, надавали в себе притулок учасникам злочину; 3) *заздалегідь обіцяли сприяти після скоєного, переховати злочинців чи приховати злочин* [81]. За вчинення злочину за попередньою згодою призвідники, якщо в законі не визначався особливий рід або особлива міра покарання, а також підмовники й підбурювачі засуджувалися до найвищої міри покарання, передбаченої за злочин, у якому вони брали участь (ст.ст. 118 і 120 Уложення 1885 р.). За вчинення деяких злочинів передбачалась однакова відповідальність для співучасників (призвідників, спільників, пособників, підмовників або підбурювачів) і причетних осіб (потурачів, переховувачів або недоносителів). Так, наприклад, згідно зі ст. 243 Уложення 1885 р. всі учасники посягання на особу імператора

або його владу у вигляді спільників, підмовників, підбурювачів або потурачів, а так само переховувачів і недоносителів засуджуються «до того ж покарання».

Слід зазначити, що Уложення про покарання кримінальні та виправні тричі видавалося у нових редакціях: у 1857, 1866 та 1885 р.р. При цьому норми про види співучасті не зазнавали жодних змін. Подальший розвиток поняття «схиляння» пов'язаний з Кримінальним уложенням 1903 р. Прийняття Кримінального уложення засвідчило про зміну законодавчого підходу до поділу співучасті на форми (види). В даному Уложенні співучасниками визнавалися зокрема, виконавці, *підбурювачі* і посібники. Так, ст. 51 Уложення передбачалось, що «в злочинному діянні, вчиненому декількома особами, які погодилися на його вчинення або діючими завідомо узгоджено, співучасниками визнаються ті, які: ...підбурювали іншого до співучасті у злочинному діянні...» [82, С. 23].

Звернення до Кримінального уложення Австрійської імперії про тяжкі злочини, менш тяжкі злочини і проступки 1852 р. вказують на те, що даний законодавчий акт, який діяв на території України також містив посилання на положення щодо визначення співучасників злочину, хоча конкретно не встановлював його видів проте, у § 5 розкривав ті діяння, що можна було також визначити як підбурювання, зокрема «яким-небудь іншим способом *сприяючи вдалому виконанню злочину...*» [83, С. 23].

Слід також звернутися до Угорського кримінального уложення про тяжкі і менш тяжкі злочини 1878 р. в якому (§69) визначалось, що співучасником скоєння тяжкого або менш тяжкого злочину вважалась особа: яка підбурювала інших до скоєння злочину [83, С. 180]. Отже, такий вид як підбурювач відповідний законодавчий акт визначав, проте не розкривав в чому саме полягало підбурювання.

Вперше в історії Уложення про покарання кримінальні та виправні виділяє Загальну та Особливу частини кримінального права. У Загальній частині - розділі «Про злочини, провини і покарання взагалі» - закріплюються ознаки призвідника - особи, «яка, замислив скоєний злочин, погодила на те інших, і те, що керувало діями при скоєнні злочину або замаху на той або перший до нього приступило». Серед призвідників виділяються фізичні призвідники – керуючі іншими або перші, хто приступив (подали приклад) до скоєння злочину, та інтелектуальні – дискусійні трибуни претендентів вчених ступенів і звань, які замислили злочинне діяння та *схилили до нього інших*. Відповідно до *Кримінального уложення 1903 р.* співучасниками визнавали ті особи, які: «1) безпосередньо вчинили діяння або брали участь у його виконанні; 2) *підбурювали іншого до співучасті в злочинному діянні; допомогу вчиненню злочинного діяння радою, вказівкою чи обіцянкою не перешкоджати її учиненню чи приховати її*», і, отже, саме ці ознаки становили сукупність обставин, що підлягають доведенню під час розслідування групових злочинів.

З настанням іншого суспільного ладу на значній території України вже Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки 1922 року встановив, що у визначенні міри покарання необхідно враховувати як ступінь небезпеки діяння, а й ступінь участі у скоєнні злочину. Як співучасники вказувалися: *виконавець, підбурювач та пособник*. Так, ст. 16 КК УСРР 1922 року визначала: «підбурювачами вважаються особи, які схилили до вчинення злочину [84, С. 24].

Наступний Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки 1927 року практично не вніс будь-яких важливих змін у законодавче визначення видів співучасників у злочині. Цей нормативний акт вказував на три основні види співучасників – *підмовників, виконавців, пособників*. Так, ст. 20 КК

УСРР 1927 року визначала: «Підмовниками вважаються особи, які схилили до вчинення злочину» [84, С. 91].

Кримінальний кодекс Республіки Польща 1932 року, який також діяв на певних українських територіях, передбачав главу IV «Підбурювання і пособництво». Так, стаття 26 цього законодавчого акту закріплювала, що *«підбурюванням є дія, коли одна людина схиляє іншу людину до скоєння злочину»*[83, С. 278].

Подальший розвиток інститут співучасті отримав в Основах кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік 1958 року, а потім і в Кримінальному кодексі Української Радянської Соціалістичної Республіки 1960 року, відповідно до яких розрізнялися виконавець, організатор, *підмовник* і пособник як самостійні види співучасників. Стаття 19 КК УРСР 1960 року визначала: *«Підмовником визнається особа, яка схилила до вчинення злочину»* [84, С. 282].

Останнім діючим законодавчим актом, який закріплює такий вид співучасника як підбурювач, маємо визначити КК України 2001 р. у Розділі VI Загальної частини «Співучасть у кримінальному правопорушенні», закріплена ч. 4. ст. 27 в який встановлено, що *підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення* [108]. Окрім закріплення дефініції «схиляння» як ознаки підбурювача, відповідну ознаку Кримінальний кодекс України містять і в інших нормах Особливої частини КК України, а саме:

- ст. 120 КК України *«Доведення до самогубства»* - доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, *схиляння до самогубства*, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства;

- ст. 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» - схиляння певної особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів ;

- ст. 324. КК України «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів» - схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами.

Для правильного розуміння меж субінституту видів співучасників слід розібратися із системною належністю цілої низки норм Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність за так звані «спеціальні» види зокрема підбурювання. Так, зокрема, підбурювання введено законодавцем в ранг самостійного складу кримінального правопорушення у статтях 258 ¹ КК України («Втягнення у вчинення терористичного акту»), 300 КК України («Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію»), 301 КК України («Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів»), 304 КК України («Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність»), 369 ³ КК України («Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань») та 370 КК України («Провокація підкупу»). Водночас у ст. 258 ⁴ КК України («Сприяння вчиненню терористичного акту») криміналізовані дії, які становлять пособництво та підбурювання.

Проте, на сьогодні продовжуються робота з реформування кримінального законодавства, зокрема запропонований у проекті Кримінального кодексу [177; 178] виклад «схиляння», і як ознаки співучасті, і як необхідної ознаки окремих кримінально-правових норм. Так, кримінально-правова дефініція «схиляння» міститься:

- у розділі 2.7. «Співучасть у кримінальному правопорушенні» ч. 4 ст. 2.7.2. «Співучасники кримінального правопорушення» передбачає, що підбурювачем є особа, яка *схилила до вчинення кримінального правопорушення, зокрема шляхом віддання розпорядження чи наказу, іншого співучасника, який до цього не мав наміру його вчинити або, крім висловлення наміру, не мав рішучості його реалізувати;*

- у розділі 3.8. «Конфіскація майна та вилучення речі» ч. 2 ст. 3.8.1. «Конфіскація майна» встановлює, що суд застосовує конфіскацію майна, яке: 1) є предметом кримінального правопорушення, 2) підшукане, пристосоване, використане або призначене для використання як знаряддя або засіб вчинення кримінального правопорушення *чи для схилення особи до його вчинення...*;

- у книзі четвертій «Кримінальні правопорушення проти людини» у розділі 4.1. «Злочини проти життя людини» *передбачені окремі статті*, а саме ст. 4.1.11. «Схилення до самогубства чи допомога у його здійсненні» - особа, яка *схилила іншу людину до самогубства або допомогла їй у його здійсненні, внаслідок чого людина вчинила самогубство* та ст. 4.1.12. «Невдалі схилення до самогубства чи допомога у його здійсненні» - особа, яка *схилила іншу людину до самогубства або допомагала їй у його здійсненні, якщо самогубство не було доведене до кінця з причин, що не залежали від волі цієї людини;*

- у розділі 4.3. «Кримінальні правопорушення проти ментальної та фізичної безпеки людини» передбачає у ст. 4.3.6. «Пропагування самогубства» - особа, яка *публічно поширила інформацію, призначену для схилення до самогубства, сприяння самогубству або його заохочування;*

- у розділі 4.5. «Кримінальні правопорушення проти сексуальної свободи та сексуальної недоторканості людини» у ст. 4.5.7. «Схилення дитини віком від 14 до 18 років до дії сексуального характеру з третьою особою» - *повнолітня особа, яка схилила дитину віком від 14 до 18 років до дії*

сексуального характеру з третьою особою та ст. 4.5.8. «Розбещення дитини віком до 14 років» - повнолітня особа, яка: 1) *схилила дитину віком до 14 років до споглядання за дією сексуального характеру* або 2) демонструвала чи збула дитині віком до 14 років порнографічний предмет;

- у розділі 5.2. «Кримінальні правопорушення проти порядку обігу психоактивних речовин» передбачає ст. 5.2.14. «Популяризація немедичного вживання психоактивних речовин чи допінгу» - особа, яка популяризувала немедичне вживання наркотичного засобу, психотропної речовини, їх аналога, одурманюючого засобу чи допінгу, а саме незаконно: 1) рекламувала такий засіб, речовину, аналог чи допінг, 2) поширила інформацію про пропозицію щодо придбання такого засобу, речовини, їх аналога чи допінгу, 3) у публічному місці вживала такий засіб, речовину, їх аналог чи допінг, або 4) *схилила до їх вживання*;

- у розділі 7.2. «Злочини проти безпеки від тероризму» у ст. 7.2.8. «Фінансування та інша підтримка тероризму» - особа, яка надала кошти, матеріальні засоби чи інформацію або збрала їх завідомо для: 1) вчинення злочину, передбаченого іншими статтями цього розділу, 2) приховування діяльності терористичної групи або злочину, вчиненого її учасником чи на виконання завдання терористичної групи, 3) поширення тероризму, 4) протидії антитерористичної діяльності або 5) *підкупу службової особи з метою схилити її до потурання діяльності терористичної групи*;

- у розділі 7.6. «Кримінальні правопорушення проти моральності та культурної спадщини» у ст. 7.6.4. «Дії, пов'язані з дитячою проституцією» - повнолітня особа, яка: 1) завербувала дитину для проституції, 2) *схилила чи примусила дитину до проституції*, 3) вчинила дію сексуального характеру з дитиною, яка займається проституцією, або 4) отримала дохід чи іншу вигоду від дитячої проституції та у ст. 7.6.5. «Залучення дитини до виготовлення

дитячої порнографії» - Повнолітня особа, яка дитину: 1) завербувала для виготовлення предмету дитячої порнографії або участі в порнографічному показі чи порнографічному видовищному заході, 2) *схилила чи примусила до виготовлення предмету дитячої порнографії або участі в порнографічному показі чи порнографічному видовищному заході або* 3) використала під час такого виготовлення, показу чи заходу;

- у розділі 10.6. «Злочини проти порядку несення військової служби в умовах збройного конфлікту» у ст. 10.6.4. «Підрих волі до перемоги» - Військовослужбовець, який *схилив іншого військовослужбовця*: 1) здати ворогові засоби ведення бою, 2) ухилитися від виконання бойового наказу або 3) здатися в полон.

Отже на відміну від діючого кримінального кодексу України зміни, які пропонують автори проекту нового кримінального кодексу вказують на те, що таке визначення як «схиляння» повинно бути більш чітко визначено як у назві так і в самому змісті кримінально-правових норм. Так, якщо порівнювати з КК 2001 року, зокрема ст. 120 КК «Доведення до самогубства» у проекті нового кримінального кодексу відповідне кримінальне правопорушення має такий виклад: ст. 4.1.11. «Схилення до самогубства чи допомога у його здійсненні» ст. 4.1.12. «Невдалі схиляння до самогубства чи допомога у його здійсненні». Крім того, КК України 2001 р. містить тільки 2 склади кримінальних правопорушень в яких у назві кримінально-правових норм та у диспозиції законодавець використовує поняття «схиляння» (ст.ст. 315, 324, 120 КК України). Щодо проекту нового КК перелік кримінально-правових норм, в яких дана дефініція використовується значно більше (10 складів кримінальних правопорушень).

На підставі вищевказаного маємо зазначити, що КК УСРР 1922 р. передбачав поділ співучасників на три види: виконавців, підбурювачів і пособників (ст. 16) [200, С. 562]. У КК УСРР 1927 р. законодавець

виокремлював такі види співучасників, як підмовник, виконавець та «помагач» (ст. 20) [201]. В Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р. вперше поряд із виконавцем, підбурювачем та пособником, співучасником було визнано організатора. Така ж чотириелементна структура видів співучасників була представлена у КК УРСР 1960 р., та з'явилась у КК України 2001 р. Об'єктивна теорія поділу співучасників на види залишається домінантною і зараз. В основі чинної класифікації закладений об'єктивний критерій, а саме характер виконуваних співучасниками ролей, тобто вид співучасника визначається з урахуванням дій, які вчиняє винний у ході злочинного посягання [151; 14]. Саме на підставі положень об'єктивної теорії побудовані і нормативні приписи субінституту видів співучасників у тексті КК. Найбільший розвиток у дореволюційний період ознаки «схиляння» в межах інституту співучасті отримали в Уложенні про покарання кримінальних і виправних 1845 р. та її редакціях 1857, 1866, 1885 р.р., у Кримінальному уложеннях 90 років до сьогодні. Звісно що й кримінально-правові норми, в яких законодавець у діючому КК України закріплює таку ознаку як «схиляння» (ст. 120 315, 324, КК України), також мають історичні витоки та розвиток відповідного діяння, проте відповідний аналіз є надто об'ємним, а тому буде фрагментарно розглянутий в межах інших підрозділів дисертації.

1.3. Зарубіжний досвід регламентації кримінально-правових норм, ознакою яких є схиляння

Окрім аналізу історичного досвіду використання поняття схиляння в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства, не менш значущим у контексті цього дослідження є вивчення зарубіжного досвіду регламентації кримінально-правових норм, ознакою яких є схиляння. Для більш ефективного

та змістовного дослідження пропонуємо здійснити порівняльний аналіз законодавчих актів країн, які належать до різних правових систем на предмет законодавчого закріплення кримінально-правових норм, ознакою яких є схилення. Адже, порівняльне правознавство у сфері кримінального права останнім часом набуває все більшої актуальності. Ця тенденція обумовлена багатьма причинами і, головним чином, можливістю збагатити національну кримінально-правову доктрину новими знаннями, розширити коло питань щодо інститутів кримінально-правової науки. Крім того, порівняльно-правовий аналіз норм вітчизняного кримінального законодавства та кримінального законодавства зарубіжних країн дозволяє виявити рівень розвитку вітчизняного кримінального права щодо дотримання загальновизнаних принципів, які забезпечують захист прав людини та громадянина, і є основою для його вдосконалення шляхом внесення відповідних змін та доповнень.

Для компаративістського аналізу кримінально-правових норм, ознакою яких є схилення, ми обрали кримінальне законодавство більшості пострадянських держав, оскільки їм властива спільна з Україною правова історія (Азербайджанська Республіка [94], Грузія [95], Естонська Республіка [115] , Республіка Казахстан [94], Республіка Узбекистан [92], Республіка Таджикистан [104] , Литовська Республіка [99] , Республіка Молдова [100]) та певних європейських країн, які не відносяться до вже вказаної вище групи (Республіка Австрія [93; 226], Республіка Болгарія [101; 102] , Королівство Іспанія [98] , Федеративна Республіка Німеччина [229], Республіка Польща [103] , Французька Республіка [112] , Чеська Республіка [113], Швейцарська Конфедерація [114]).

Аналіз кримінально-правових норм зарубіжних країн, ознакою яких є схилення, уявляється нам доцільним в двох напрямках: 1) аналіз кримінально-правових норм, які закріплені у Загальній частині КК зарубіжних країн в яких

визначена ознака схиляння; 2) встановлення окремих кримінальних правопорушень в складах яких міститься ознака «схиляння», а також з'ясування схожих діянь («втягнення», «підбурювання», «сприяння», «залучення», «спонукування»), які за своїм змістом та характеристикою відтворюють діяння у виді «схиляння».

Термін «схиляння» використовується не в усіх проаналізованих нами КК зарубіжних держав та законодавчого його визначення немає. Серед кримінально-правових норм Загальної частини КК зарубіжних країн в яких є ознака схиляння, маємо визначити, ті в яких надається поняття виду співучасника - підбурювача. Так, у ст. 32 КК Азербайджанської Республіки - *підбурювачем визнається особа, що **схилила** інше особу до вчинення злочину шляхом домовленості, підкупу, загрози або іншим способом [94]*, у ст. 24 КК Грузії – *підбурювачем є особа, яка **схилила** іншу особу до скоєння умисного злочину [95]*, у ст. 28 КК Республіки Казахстан – *підбурювачем є особа, яка **схилила** інше особу до скоєння кримінального правопорушення шляхом умовляння, підкупом, погрози або іншим способом [94]*, у ст. 28 КК Республіки Узбекистан – *підбурювачем є особа, що **схилила** до скоєння злочину[92]*, у ст. 36 КК Республіки Таджикистан – *підбурювачем визнається особа, що **схилила** інше особу до вчинення злочину шляхом домовленості, підкупу, погрози або іншим способом [104]*, у ст. 24 КК Литовської Республіки - *підбурювачем визнається особа, яка **схилила** інше особу до вчинення злочину [99]*, у ст. 42 КК Республіки Молдови - *підбурювачем визнається особа, яка будь-яким способом **схилило** іншу особу до вчинення злочину [100]*); у ч. 2 ст. 17 КК Королівства Іспанії – *підбурюванням вважаються дії, коли особа, яка вирішила вчинити злочин, **пропонує** іншій або іншим особам здійснити його. Стаття 18 визначає провокацію під якою розуміється безпосереднє **спонукування** особи чи групи осіб до вчинення злочину за допомогою друкованих засобів, радіо чи іншого засобу*

подібної дії, яке сприяє поширенню інформації [98], ст. 18 КК Республіки Польщі у § 2 визначає що *за підбурювання підлягає відповідальності особа, яка бажала щоб інша особа вчинила злочин, **закликала** її це зробити* [103], у ст. 121-7 КК Французької Республіки встановлює що співучасниками є *особа, яка за допомогою дарунків, обіцянок, погроз, вимог, зловживанням владою чи повноваженнями **спровокувала** злочинне діяння чи надала вказівки на його виконання* [112], у ст. 24 КК Чеської Республіки встановлює, що співучасником є той хто умисно:...б) ***підбурює** іншу особу до вчинення кримінального правопорушення (підбурювач)* [113]. Додатково маємо додати і визначення підбурювача в інших країнах, зокрема КК Республіки Болгарії, КК Швейцарської Конфедерації, КК Республіки Австрії, КК ФРН. Так, КК Республіки Болгарії *підбурювачем визнає того, хто **схилив** іншу особу до вчинення злочину*, КК Швейцарської Конфедерації – *того, хто умисно **схиляє** чи намагається **схилити** іншу особу до вчинення злочину чи проступку* (ст. 14), а в КК Республіки Австрії – *того, хто **схиляє** до вчинення злочину* (§ 12). Згідно з КК ФРН підбурювачем є той, хто умисно ***підбурював** іншу особу до умисного протиправного діяння. Караним є і замах на підбурювання та на схиляння до злочинного діяння*, вираження готовності вчинити злочинне діяння, прийняття пропозиції про його вчинення, змова з іншою особою на вчинення злочинного діяння чи змова на підбурювання інших осіб до його вчинення (§ 30) [212, С. 243].

Отже, у більшості досліджуваних держав законодавець чітко встановлює такий вид співучасника, як підбурювач і конкретно визначає таку ознаку як схиляння (КК Азербайджанської Республіки, КК Грузії, КК Республіки Казахстан, КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Таджикистан, КК Литовської Республіки, КК Республіки Молдова, КК Республіки Болгарії, КК Швейцарської Конфедерації, КК Республіки Австрія). Проте, є й ті зарубіжні

країни в яких у кримінальному законодавстві хоча і закріплюється такий вид співучасника як підбурювач, однак ознаки які його характеризують інші. Так, це зокрема у КК Королівства Іспанії (особа яка...*пропонує, спонукає*), КК Республіки Польщі (особа, яка....*закликає*), КК Французької Республіки (особа, ка...*спровокувала*), КК Чеської Республіки та КК ФРН (особа, яка *підбурює*). Втім усі із зазначених ознак маємо визначити, як схожі із ознакою схиляння.

Щодо аналізу КК зарубіжних країн стосовно окремих кримінальних правопорушень в складах яких міститься ознака «схиляння», то серед досліджуваних КК зарубіжних держав законодавець використовує її у: **КК Республіки Таджикистан** у ст. 179¹ «Втягнення у скоєння злочинів терористичного характеру або інше *сприяння* їх скоєнню» диспозиція якої передбачає, що *залучення* осіб до скоєння злочинів, передбачених статтями 179, 179², 179³, 181, 182, 184, 184¹, 184², 184³, 184⁴, 185, 193, 194, 194¹, 194², 194³, 194⁴ 194⁵, 310 та 402 цього Кодексу, або *схиляння* особи до участі в діяльності терористичної організації, озброєння або навчання осіб з метою скоєння зазначених злочинів, а так само надання іншого сприяння», **КК Республіки Узбекистан** у ст. 103¹ «Схиляння до самогубства» диспозиція якої викладена як: «Схиляння до самогубства, тобто збудження у іншої особи рішучості вчинити самогубство шляхом умовляння, обману чи іншим шляхом, якщо особа покінчила життя самогубством або здійснювала замах на нього»; **КК Азербайджанської Республіки** у ст. 236 «Схиляння до вживання наркотичних або психотропних речовин»; **КК Литовської Республіки** має наступні статті: ст. 133 «Схиляння до самогубства або доведення до самогубства» диспозиція якої викладена як: «Той хто *схилив* людину до самогубства або довів людину до самогубства шляхом жорстокого або підступного поводження» та ст. 264 «Схиляння до вживання наркотичних або психотропних речовин» у ч. 1 викладена з таким змістом: «Той хто допоміг особі здобути, змушував, *схиляв*

або іншим способом привчав до споживання наркотичних або психотропних речовин у немедичних цілях»; а ч. 2 відповідної статті має такий виклад: «Той хто допоміг неповнолітньому здобути, змушував, **схиляв** або іншим способом привчав до споживання наркотичних або психотропних речовин у немедичних цілях»; **КК Республіки Молдова** у диспозиції ст. 208 «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність або *схиляння їх до аморальних дій*» викладено, що: «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність або спонукування їх до аморальних дій, а рівно – *схиляння* неповнолітніх до аморальних дій (жебрацтво, азартні ігри, розпуста тощо) вчинені особою, яка досягла 18 років»; **КК Грузії** у диспозиції ст. 145 «Провокація злочину» має наступний зміст: «Провокація злочину тобто *схиляння* іншої особи до скоєння злочину з метою її притягнення до кримінальної відповідальності»; серед диспозицій в яких передбачено ознаку схиляння; у **КК Республіки Польща** ознака «схиляння» міститься у § 2 ст. 152 в такому вигляді «Такому самому покаранню підлягає той, хто надає вагітній жінці допомогу у проведенні аборту з порушенням положень закону або *схиляє до аборту*»; ст. 197 передбачає: «Хто шляхом насилля, незаконної погрози або обманом **схилив** іншу особу до статевих зносин»; ст. 198: «Хто використовуючи безпорадність іншої особи або виникаючу внаслідок розумової відсталості чи психічної хвороби нездатність особи розуміти значення діяння і керувати своєю поведінкою, **схилив** її до *статевого акту* або до піддання себе іншим діям сексуального характеру, або до виконання таких дій»; ст. 199: «Хто зловживаючи відносинами залежності чи використовуючи критичний стан, **схилив** іншу особу до *статевого акту* або до піддання себе іншим діям сексуального характеру, або до виконання таких дій»; ст. 200: «Хто вчинив статевий акт з малолітнім, що не досяг 15 років або здійснив щодо такої особи інші дії сексуального характеру чи **схилив** іншу особу до *статевого акту* або до піддання себе таким діям або до їх виконання».

Втім варто відзначити, що вказівка на ознаку «схиляння» здійснюється різними способами законодавчої техніки і термінології, поняття «*втягнення*» і «*схиляння*», дійсно, є достатньо близькими у семантичному значенні словами. Іноді означені поняття вживаються як тотожні і такі, що взаємозамінюються. Прикладом тому є позиція естонського законодавства. Так, ст. 202-1 *КК Естонської Республіки* має назву «Втягнення неповнолітнього у пияцтво», а диспозицію викладено у такий спосіб: «*Схиляння* неповнолітнього до систематичного вживання алкогольних напоїв батьками або іншою повнолітньою особою, у службовій або іншій залежності від якої знаходиться неповнолітній» [96]. Такий же приклад маємо визначити і у *КК Республіки Таджикистан* у ст. 179¹ «Втягнення у скоєння злочинів терористичного характеру або інше *сприяння* їх скоєнню» диспозиція якої передбачає, що *залучення* осіб до скоєння злочинів, передбачених статтями 179, 179², 179³, 181, 182, 184, 184¹, 184², 184³, 184⁴, 185, 193, 194, 194¹, 194², 194³, 194⁴ 194⁵, 310 та 402 цього Кодексу, або *схиляння* особи до участі в діяльності терористичної організації, озброєння або навчання осіб з метою скоєння зазначених злочинів, а так само надання іншого сприяння».

Зазначимо, що за результатами дослідження проведеного Хавронюком М.І. серед кримінальних правопорушень, які мають використання такої ознаки як «схиляння» у кримінальних кодексах європейських держав передбачено «*Схиляння до самогубства*» (ст. 133 КК Литви, ст. 127 КК Болгарії, ст. 115 КК Швейцарії, §78 КК Австрії, ст. 151 КК Сан-Марино, ст. 580 КК Італії). Кримінальна відповідальність за схиляння до самогубства передбачена також кримінальними кодексами Угорщини та Франції. У КК Сан-Марино підбурювання до самогубства дитини у віці до 14 років або недієздатного розглядається як вбивство [212, С. 662]. Крім того, караними є у КК Австрії звідництво. Сприяння розпусним діям щодо інших осіб за винагороду,

схиляння до професійної проституції, сутенерство, торгівлю людьми з метою заняття професійною проституцією (§213-2170) [212, С. 906]. Проте у розділі 3 Особливої частини КК Сан-Марино міститься й інші ознаки, які також маємо визначити, як ті що схожі із ознакою «схиляння», зокрема спонукання. Так, окрема глава III «Злочини проти громадської моралі» де передбачено ст. 269 «Спонування до заняття проституцією», ст. 276 «Оприлюднення у засобах громадської комунікації дій чи предметів які *спонувають* до насильства, жорстокості, хуліганства, сексуальної розбещеності або «ображають» почуття єдності сім'ї» [212, С. 911].

Отже враховуючи різний виклад схожих дій із схилянням, зокрема втягнення, підбурювання, залучення, спонування у КК деяких зарубіжних держав, цікавим є наскільки часто зарубіжний законодавець їх використовує у кримінально-правових нормах:

- **«втягнення»** - КК Литовської Республіки (ст. 159 «Втягнення неповнолітнього у злочинне діяння», ст. 160 «Втягнення неповнолітнього у споживання ліків та інших засобів, що викликають одурманювання», ст. 161 «Втягнення неповнолітнього у, пияцтво», ст. 308 «Втягнення у заняття проституцією»); КК Республіки Молдова (ст. 208 «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність або схиляння їх до аморальних дій» ст. 209 «Втягнення неповнолітніх у незаконне споживання наркотиків, лікарських засобів або інших речовин, що володіють одурманюючою дією»), КК Республіки Узбекистан (ст. 127 «Втягнення неповнолітнього до антисоціальної поведінки»; КК Республіки Казахстан (ст. 144 «Втягнення неповнолітніх до виготовлення продукції еротичного змісту»);

- **«підбурювання»** - КК Азербайджанської Республіки (ст. 104 «Підбурювання до вчинення геноциду»), КК Чеської Республіки (ст. 364 «Підбурювання до кримінального правопорушення»), КК Королівства Іспанії

(ст. 151 – Підбурювання, змова і пропозиція щодо скоєння злочинів, ст. 545 – диспозиція якої викладена як: «Особа, яка спонукає *підбурює*, підтримує або здійснює керівництво заколотом, а також виступає головним ініціатором заколоту). Відмінною особливістю кримінального законодавства Французької Республіки є те, що в ст. 223-13 на законодавчому рівні закріплюється відповідальність за рекламування та пропагування товарів, послуг, засобів чи методів, у результаті застосування яких з'являється можливість заподіяння собі смерті. За підбурювання особи до самогубства (ст. 223-13), а також ст. R 625-7 – Непублічне підбурювання до дискримінації, ненависті та насилля по відношенню до будь-якої особи чи групи осіб в силу їх походження чи неприналежності, реальної або умовної, до певної етичної групи, раси, нації, релігії)

- «*залучення*» - КК Азербайджанської Республіки (ст. 170 «Залучення неповнолітнього у вчинення злочину»), КК Грузії КК (ст. 253 «Залучення до заняття проституцією», 255¹ «Залучення неповнолітнього до незаконного виготовлення і збуту порнографічних творів або інших предметів порнографічного характеру»), КК Республіки Казахстан (ст. 132 «Залучення неповнолітнього до скоєння кримінальних правопорушень», ст. 133 «Залучення неповнолітнього до вчинення антигромадських дій», ст. 134 «Залучення неповнолітнього до заняття проституцією»), КК Республіки Польща (ст. 142 «Хто всупереч приписам закону здійснює *залучення* громадян Польщі або іноземців, які перебувають на її території, до військової служби в іноземному війську або до служби в іноземній військовій організації»), КК Республіки Узбекистан (ст. 274 «Залучення до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин»), КК Республіки Таджикистан (ст. 165 «Залучення неповнолітнього до скоєння злочину» ст. 166 «Залучення неповнолітнього до

антигромадських дій», ст. 203 «Залучення до споживання наркотичних засобів або психотропних речовин»);

- **«спонукання»** - КК Чеської Республіки (ст. 144 «Доведення до самогубства» - *Хто спонукає іншу особу до доведення до самогубства...*, ст. 162 «Спонукування вагітної жінки до аборту», ст. 189 «Сутенерство» - *Хто спонукає, влаштовує, наймає, спокушає або заманює іншу особу до заняття проституції, або той хто отримує прибуток від проституції, якою займаються інші...*», ст. 202 «Спонукування до статевого проникнення»), КК Королівства Іспанії (ст. 187 «Той хто примушує, спонукає або сприяє заняттю проституцією неповнолітньою або недієздатною особою»), КК Республіки Молдова (ст. 314 «Спонукування до дачі неправдивих показань, неправдивого висновку, здійсненню неправдивого перекладу»). Таке різноманіття ознак у зарубіжному законодавстві, що по суті мають схожість із «схилянням», на наш погляд, є цікавим, адже має підстави для замисленням над можливими складнощами при кваліфікації кримінальних правопорушень.

Отже, аналіз регламентації кримінально-правових норм, ознакою яких є схиляння в зарубіжному законодавстві, можна констатувати, що в цілому, компаративістський аналіз правового регулювання такої ознаки як схиляння, дає підстави для розуміння такого поняття як наскрізного, яке використовується у кримінальному законодавстві більшої кількості держав, як ознака такого виду співучасника як підбурювач та суспільно небезпечного діяння. Втім, законодавство пострадянських держав та держав-членів ЄС в частині кримінально-правового регулювання «схиляння» засвідчує такі підходи: положення, які містяться у КК пострадянських держав майже не відрізняються від тих, що фігурують у національному кримінальному законодавстві та певних особливостей, на які потрібно звернути увагу нашому законодавцеві, не виявлено. У більшості випадків зарубіжні законодавці чітко встановлюють

такий вид співучасника, як підбурювач і конкретно визначають таку ознаку як схиляння (КК Азербайджанської Республіки, КК Грузії, КК Республіки Казахстан, КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Таджикистан, КК Литовської Республіки, КК Республіки Молдови, КК Республіки Болгарії, КК Швейцарської Конфедерації, КК Республіки Австрії). Можна припустити, що така одностайність у розумінні поняття «схиляння» законодавцями пострадянських зарубіжних країн та України зумовлена спільністю минулої правової системи, історичних зв'язків та їх географічним положенням. Проте є й ті зарубіжні країни в яких у кримінальному законодавстві хоча і закріплюється такий вид співучасника як підбурювач, однак ознаки які його характеризують інші так, зокрема у КК Королівства Іспанії (особа яка...*пропонує, спонукає*), КК Республіки Польщі (особа, яка....*закликає*), КК Французької Республіки (особа, ка...*спровокувала*), КК Чеської Республіки та КК ФРН (особа, яка *підбурює*). Щодо огляду КК непрадянських країн, то правовий досвід у зазначеному ракурсі істотно відрізняється від вітчизняного. Так, у багатьох державах немає визначення підбурювача, а відповідно і ознаки «схиляння», проте у безпосередніх кримінально-правових нормах така ознака як «схиляння» закріплена.

Схиляння відіграє різноманітне кримінально-правове значення, зокрема виступає ознакою основних складів злочинів. Серед досліджуваних КК зарубіжних держав ознаку «схиляння» мають кримінально-правові норми КК Республіки Таджикистан, КК Республіки Узбекистан, КК Азербайджанської Республіки, КК Литовської Республіки, КК Республіки Молдова, КК Грузії, КК Республіки Польща.

Як на наш погляд, проблемою є виклад ознаки «схиляння» у зарубіжному законодавстві різними способами законодавчої техніки і термінології, що у подальшому може створювати складнощі для кваліфікації кримінальних

правопорушень. Серед таких маємо виділити «втягнення» (КК Естонської Республіки, КК Республіки Таджикистан, КК Литовської Республіки, КК Республіки Молдова КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Казахстан); «підбурювання» (КК Азербайджанської Республіки, КК Чеської Республіки, КК Королівства Іспанії, КК Французької Республіки; «залучення» (КК Азербайджанської Республіки, КК Грузії КК, КК Республіки Казахстан, КК Республіки Польща, КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Таджикистан; «спонукання» (КК Чеської Республіки, КК Королівства Іспанії, КК Республіки Молдова).

Висновки до першого розділу

Розглянувши стан дослідження, історію розвитку та становлення, а також регламентацію схиляння за досвідом зарубіжних країн маємо наголосити на наступному.

Дослідження наукових розробок з питань визначення ознаки в кримінальному праві вказує на відсутність самостійних наукових праць, в яких би воно досліджувалось проте його положення поступово незважаючи на невелику кількість праць безпосередньо йому не призначених доводять те, що схиляння є доволі досліджуваною в науці правовою дефініцією. Наявні дослідження торкались таких питань як визначення самого змісту терміну «схиляння»; уніфікації описання схиляння в положеннях Загальної та Особливої частини КК України; з'ясування співвідношенню понять «схиляння» із поняттями «втягнення», «примушування», «залучення», «провокація», «спонукання» тощо.

Проте не можна конкретно визначити в наукових колах використання поняття «схиляння», як ознаки кримінального права. А також, більшість питань, які стосуються поняття «схиляння», не знайшли свого однозначного вирішення.

Зокрема не має єдиної позиції і стосовно його термінологічного позначення та співвідношення із «примусом», «втягненням», «примушуванням», «залученням», «провокацією», «спонуканням».

Окремі важливі аспекти щодо визначення поняття схиляння, як окремої правової дефініції також залишились поза науковим полем, зокрема стосовно таких важливих питань, які стосуються виокремлення та обґрунтування всіх істотних ознак поняття схиляння, пропозицій та ідей втілення поняття «схиляння» в законодавстві, що позначається на складнощах при відмежуванні даного поняття від схожих.

Дослідження історія розвитку використання поняття схиляння в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства вказує на те, що КК УСРР 1922 р. передбачав поділ співучасників на три види: виконавців, підбурювачів і пособників (ст. 16). У КК УСРР 1927 р. законодавець виокремлював такі види співучасників, як підмовник, виконавець та «помагач» (ст. 20). В Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р. вперше поряд із виконавцем, підбурювачем та пособником, співучасником було визнано організатора. Така ж чотириелементна структура видів співучасників була представлена у КК УРСР 1960 р., та з'явилась у КК України 2001 р. Об'єктивна теорія поділу співучасників на види залишається домінантною і зараз. В основі чинної класифікації закладений об'єктивний критерій, а саме характер виконуваних співучасниками ролей, тобто вид співучасника визначається з урахуванням дій, які вчиняє винний у ході злочинного посягання. Саме на підставі положень об'єктивної теорії побудовані і нормативні приписи субінституту видів співучасників у тексті КК. Найбільший розвиток у дореволюційний період ознаки «схиляння» в межах інституту співучасті отримали в Уложенні про покарання кримінальних і виправних 1845 р. та її редакціях 1857, 1866, 1885 р.р., у Кримінальному уложенні 90 років до

сьогодні. Звісно що й кримінально-правові норми, в яких законодавець у діючому КК України закріплює таку ознаку як «схиляння» (ст. ст. 120 315, 324, КК України).

- Удосконалення кримінального законодавства, зокрема щодо закріплення поняття «схиляння» продовжується. Так, у проєкті нового кримінального кодексу доповнено кримінально-правові норми, в яких закріплено ознака схиляння: у розділі 2.7. «Співучасть у кримінальному правопорушенні» ч. 4 ст. 2.7.2. «Співучасники кримінального правопорушення» передбачає, що підбурювачем є особа, *яка схилила до вчинення кримінального правопорушення, зокрема шляхом віддання розпорядження чи наказу, іншого співучасника, який до цього не мав наміру його вчинити або, крім висловлення наміру, не мав рішучості його реалізувати;*

- у розділі 3.8. «Конфіскація майна та вилучення речі» ч. 2 ст. 3.8.1. «Конфіскація майна» встановлює, що суд застосовує конфіскацію майна, яке: 1) є предметом кримінального правопорушення, 2) підшукане, пристосоване, використане або призначене для використання як знаряддя або засіб вчинення кримінального правопорушення *чи для схиляння особи до його вчинення...*;

- у книзі четвертій «Кримінальні правопорушення проти людини» у розділі 4.1. «Злочини проти життя людини» *передбачені окремі статті*, а саме ст 4.1.11. «Схилення до самогубства чи допомога у його здійсненні» - особа, *яка схилила іншу людину до самогубства або допомогла їй у його здійсненні, внаслідок чого людина вчинила самогубство* та ст. 4.1.12. «Невдалі схиляння до самогубства чи допомога у його здійсненні» - особа, *яка схиляла іншу людину до самогубства або допомагала їй у його здійсненні, якщо самогубство не було доведене до кінця з причин, що не залежали від волі цієї людини;*

- у розділі 4.3. «Кримінальні правопорушення проти ментальної та фізичної безпеки людини» передбачає у ст. 4.3.6. «Пропагування самогубства» -

особа, яка публічно поширила інформацію, призначену для схиляння до самогубства, сприяння самогубству або його заохочування;

- у розділі 4.5. «Кримінальні правопорушення проти сексуальної свободи та сексуальної недоторканості людини» у ст. 4.5.7. «Схиляння дитини віком від 14 до 18 років до дії сексуального характеру з третьою особою» - повнолітня особа, яка схилила дитину віком від 14 до 18 років до дії сексуального характеру з третьою особою та ст. 4.5.8. «Розбещення дитини віком до 14 років» - повнолітня особа, яка: 1) схилила дитину віком до 14 років до споглядання за дією сексуального характеру або 2) демонструвала чи збула дитині віком до 14 років порнографічний предмет;

- у розділі 5.2. «Кримінальні правопорушення проти порядку обігу психоактивних речовин» передбачає ст. 5.2.14. «Популяризація немедичного вживання психоактивних речовин чи допінгу» - особа, яка популяризувала немедичне вживання наркотичного засобу, психотропної речовини, їх аналога, одурманюючого засобу чи допінгу, а саме незаконно: 1) рекламувала такий засіб, речовину, аналог чи допінг, 2) поширила інформацію про пропозицію щодо придбання такого засобу, речовини, їх аналога чи допінгу, 3) у публічному місці вживала такий засіб, речовину, їх аналог чи допінг, або 4) схиляла до їх вживання;

- у розділі 7.2. «Злочини проти безпеки від тероризму» у ст. 7.2.8. «Фінансування та інша підтримка тероризму» - особа, яка надала кошти, матеріальні засоби чи інформацію або зібрала їх завідомо для: 1) вчинення злочину, передбаченого іншими статтями цього розділу, 2) приховування діяльності терористичної групи або злочину, вчиненого її учасником чи на виконання завдання терористичної групи, 3) поширення тероризму, 4) протидії антитерористичної діяльності або 5) підкупу службової особи з метою схилити її до потурання діяльності терористичної групи;

- у розділі 7.6. «Кримінальні правопорушення проти моральності та культурної спадщини» у ст. 7.6.4. «Дії, пов'язані з дитячою проституцією» - повнолітня особа, яка: 1) завербувала дитину для проституції, 2) *схилила чи примусила дитину до проституції*, 3) вчинила дію сексуального характеру з дитиною, яка займається проституцією, або 4) отримала дохід чи іншу вигоду від дитячої проституції та у ст. 7.6.5. «Залучення дитини до виготовлення дитячої порнографії» - Повнолітня особа, яка дитину: 1) завербувала для виготовлення предмету дитячої порнографії або участі в порнографічному показі чи порнографічному видовищному заході, 2) *схилила чи примусила до виготовлення предмету дитячої порнографії або участі в порнографічному показі чи порнографічному видовищному заході* або 3) використала під час такого виготовлення, показу чи заходу;

- у розділі 10.6. «Злочини проти порядку несення військової служби в умовах збройного конфлікту» у ст. 10.6.4. «Підриг волі до перемоги» - Військовослужбовець, який *схилив іншого військовослужбовця*: 1) здати ворогові засоби ведення бою, 2) ухилитися від виконання бойового наказу або 3) здатися в полон.

Аналіз регламентації кримінально-правових норм, ознакою яких є схиляння в зарубіжному законодавстві, можна констатувати, що в цілому, компаративістський аналіз правового регулювання такої ознаки як схиляння, дає підстави для розуміння такого поняття як наскрізного, яке використовується у кримінальному законодавстві більшої кількості держав, як ознака такого виду співучасника як підбурювач та суспільно небезпечного діяння. Втім, законодавство пострадянських держав та держав-членів ЄС в частині кримінально-правового регулювання «схиляння» засвідчує такі підходи: положення, які містяться у КК пострадянських держав майже не відрізняються від тих, що фігурують у національному кримінальному законодавстві та певних

особливостей, на які потрібно звернути увагу нашому законодавцеві, не виявлено. У більшості зарубіжних країн (кримінальному законодавстві пострадянських держав) законодавець чітко встановлює такий вид співучасника, як підбурювач і конкретно визначає таку ознаку як схиляння (КК Республіка Азербайджан, КК Грузії, КК Республіки Казахстан, КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Таджикистан, КК Литовської Республіки, КК Республіки Молдови, КК Болгарії, КК Швейцарії, КК Австрії). Можна припустити, що така одностайність у розумінні поняття «схиляння» законодавцями пострадянських держав та України зумовлена спільністю минулої правової системи, історичних зв'язків та їх географічним положенням. Проте є й ті зарубіжні країни в яких у кримінальному законодавстві хоча і закріплюється такий вид співучасника як підбурювач, однак ознаки які його характеризують інші так, зокрема у КК Королівства Іспанії (особа яка...*пропонує, спонукає*), КК Республіки Польщі (особа, яка...*закликає*), КК Французької Республіки (особа, ка...*спровокувала*), КК Чеської Республіки та КК ФРН (особа, яка *підбурює*). Щодо огляду КК держав ЄС, то правовий досвід у зазначеному ракурсі істотно відрізняється від вітчизняного. Так, у багатьох державах немає визначення підбурювача, а відповідно і ознаки «схиляння», проте у безпосередніх кримінально-правових нормах така ознака як «схиляння» закріплена.

Схиляння відіграє різноманітне кримінально-правове значення, зокрема виступає ознакою основних складів злочинів. Серед досліджуваних КК зарубіжних держав ознаку «схиляння» мають кримінально-правові норми КК Республіки Таджикистан, КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Азербайджан, КК Литовської Республіки, КК Республіки Молдова, КК Грузії, КК Республіки Польща.

виклад ознаки «схиляння» у зарубіжному законодавстві різними способами законодавчої техніки і термінології є проблемою, яка позначається в подальшому у кваліфікації кримінальних правопорушень. Серед таких маємо виділити «втягнення» (КК Естонської Республіки у КК Республіки Таджикистан, КК Литовської Республіки, КК Республіки Молдова КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Казахстан); «підбурювання» (КК Республіка Азербайджан, КК Чеської Республіки, КК Королівства Іспанії, КК Французької Республіки; «залучення» (КК Республіка Азербайджан, КК Грузії КК, КК Республіки Казахстан, КК Республіки Польща, КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Таджикистан; «спонукання» (КК Чеської Республіки, КК Королівства Іспанії, КК Республіки Молдова).

Розділ 2. СХИЛЯННЯ ЯК НАСКРІЗНА ОЗНАКА, ПЕРЕДБАЧЕНА КК УКРАЇНИ

2.1. Схиляння як ознака, передбачена Загальною частиною КК України

Перш ніж ми розглянемо питання щодо схиляння як ознаки, передбаченої Загальною частиною КК України пропонуємо з'ясувати зміст самого поняття «схиляння». Для цього доцільно з'ясувати семантичне та етимологічне значення терміну.

У буквальному значенні «схилити» означає переконати у необхідності якогось вчинку, рішення. У свою чергу, переконати – значить змусити повірити чомусь; вмовляючи, схилити до чогось, змусити зробити щось. Таким чином, виходячи з етимологічного значення терміну «схиляння», ми приходимо до висновку, що моментом закінчення останнього слід визнати переконання, появу бажання у того, хто схиляється.

Крім того слід зазначити що за своїм етимологічним значенням слово «схилити» відповідає схожим поняттям «підмовляти», «залучати» [126, С. 107]. «Схилити» означає переконати в необхідності якого-небудь вчинку, рішення, а «схилитися» означає втратити волю до опору, підкоритися обставинам; підмова, спонука, заклик до шкідливих, небезпечних дій, небезпечних наслідків; залучення особи до участі в чому-небудь. Так, зокрема, схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів виражається в різних формах, як переконання, так і примушування: підбурювання, загроза, залякування, віддача наказу, умовляння. Примушування може бути застосоване винним не тільки безпосередньо відносно потерпілого, але і бути адресованим

тому, кого схиляють шляхом завдання шкоди або загрози завдання шкоди близьким для нього особам.

Таким чином, термін «схиляння», що використовується, є синонімом до слова «підмовляння» через ідентичність змісту охоплюваних цими термінами дій. Обов'язкова, необхідна співучасть при схиленні до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин і їх аналогів виражається в здійсненні дій, що є підбурюванням до здійснення кримінальних правопорушень іншими особами.

Отже, схиляння є ознакою, яка закріплена, як у Загальній, так і в Особливій частині кримінального права. Проте в рамках цієї статті розглянемо схиляння як ознаку, що передбачена Загальною частиною КК України.

Схиляння, як ознака, передбачена Загальною частиною КК України відтворюється у способах такого виду співучасників, як підбурювач, а також виступає ознакою діяння у визначенні застосування випадків застосування спеціальної конфіскації.

Розкриття сутності та змісту схиляння як ознаки підбурювання вимагає звернення та аналізу цього виду співучасника, як підбурювач. Згідно ч. 4 ст. 27 КК України підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином *схилила іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення* [109]. Цей вид характеризується самостійними рисами, що усувають можливість визнати його організатором, пособником чи виконавцем. Виходячи з законодавчого визначення поняття підбурювача можна зробити висновок, що обов'язковою умовою підбурювання визнається *схиляння іншої особи до вчинення кримінального правопорушення*. А термін «схилити» позначає: «...переконати у необхідності якого-небудь вчинку, рішення». Підбурювач докладає певних зусиль, вживає певних заходів для навіювання в свідомість іншої особи думки про вчинення конкретного кримінального правопорушення. Під схиленням розуміється збудження у будь-якої людини

думки про бажаність, необхідність і вигідність вчинення кримінального правопорушення. При цьому схиляння до кримінального правопорушення має бути реальним та успішним.

На жаль поняття схиляння не містить діючий КК України, проте це поняття розкривається у науково-практичних коментарях, які опубліковані після набрання чинності КК України 2001 р. Аналіз науково-практичних коментарів до Кримінального кодексу України вказує на те, що майже всі підходи щодо роз'яснення змісту поняття «схиляння» однотайні. Так, у ч. 4 ст. 27 КК України під *підбурювачем* визнається особа, яка схилила іншого співучасника до вчинення злочину. Схиляння до вчинення злочину передбачає збудження бажання (переконання у бажаності, вигідності, потребі), викликання рішимості або зміцнення наміру іншого співучасника вчинити злочин [108; 143; 110].

Отже, таке поняття як підбурювання тісно пов'язано із поняттям схиляння. Адже, підбурювання пов'язане зі схилянням особи до вчинення або до участі у вчиненні конкретного кримінального правопорушення. Проведені Ус О. В. дослідження питань кримінальної відповідальності за підбурювання до злочину свідчать, що підбурювання не виключається й тоді, коли фактичні та юридичні ознаки цього злочину не конкретизовані підбурювачем. Крім того, підбурювач може схилити як до виконання певної ролі у спільному злочині, так і без зазначення такої. У деяких випадках схиляння до вчинення або до участі у вчиненні конкретного злочину припускає надання підбурювачем співучаснику певної інформації, без якої вчинення злочину є неможливим (наприклад, підбурювач схиляє співучасника до вбивства і надає йому адресу, за якою мешкає майбутній потерпілий). Але надання такої інформації може визнаватися підбурюванням лише за умови, якщо доведення її до відома співучасника не виходить за межі його схиляння до вчинення цього злочину [204].

Підбурювання охоплює всі випадки втягнення кого-небудь у вчинення кримінального правопорушення безвідносно до виду співучасті, тобто можливим є підбурювання до: організації кримінального правопорушення, участі в безпосередньому вчиненні кримінального правопорушення, підбурювання, пособництва. Підбурювання до будь-якого виду співучасті, виходячи зі змісту ч. 4 ст. 27 КК України, має розглядатися саме як *схиляння іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення*. Тому є можливим підбурювання до організації кримінального правопорушення, хоча жоден із вчених не називає такого випадку втягнення до кримінального правопорушення.

Існують й інші питання, як такі, що пов'язані із підбурюванням. Зокрема, наявність загальної ознаки і для підбурювача, і для організатора, що полягає у схилянні до вчинення кримінального правопорушення. Так, організатор не лише організовує кримінальне правопорушення, але й керує ним і може вчиняти його. Підбурювач виконує певні активні дії, спрямовані на схиляння конкретної особи (осіб) до вчинення кримінального правопорушення. Це не агітація і не пропаганда. Він переконує в необхідності вчинити кримінальне правопорушення конкретну особу. Так, наприклад, схиляння неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів (ч. 2 ст. 315 КК України) або одурманюючих засобів, які не є наркотичними, психотропними чи їх аналогами (ст. 324 КК України), полягає у вчиненні умисних ненасильницьких дій (умовляння, залякування, пропонування, давання порад тощо), спрямованих на збудження у неповнолітнього бажання вжити цих засобів (речовин) хоча б один раз. Крім того, Пленум Верховного Суду України у п. 14 Постанови «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. № 2 зазначив, що серед

різноманітних способів втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність найбільш небезпечним є примушування до вчинення конкретного суспільно небезпечного діяння [165].

Іншим особливим питанням, яке надає можливості з'ясування підбурювання як форми співучасті, це наявність такої необхідної ознаки, як *спільність діяльності особи, яка будь-якими вищеописаними способами залучає чи схиляє іншу особу до вчинення кримінального правопорушення*. Характерною ознакою спільності, є спільність дій співучасників, тобто їх спілкування. Спілкування, контакт, як зазначається у роботах із соціальної психології, характеризується трьома сторонами: а) обмін інформацією між індивідами, що спілкуються; б) організація взаємодії між ними, тобто обмін як знаннями, а й діями; в) сприйняття одне одного та встановлення на цій основі взаєморозуміння. При цьому усі названі сторони чи функції в реальній дійсності існують не ізольовано один від одного, а в тісному взаємозв'язку [131]. Звичайно, сам по собі вплив одного індивіда на іншого фатально не прирікає останньому на здійснення тих чи інших дій. У той же час, можна стверджувати, що результат цього впливу, особливо *схилення* виконавця до вчинення кримінального правопорушення, є причиною його подальших дій, а не їхньою умовою. Умови на відміну від причини, як відомо, не викликають наслідків, а лише сприяють їм, прискорюють або, навпаки, гальмують розвиток наслідків. Про те, що певна особа підбурювала до вчинення кримінально протиправного діяння іншого, є умовою наступних дій виконавця, можна говорити у випадках, коли виконавець сам, незалежно від підбурювача, мав намір це зробити.

З об'єктивної сторони підбурювання завжди полягає в дії [139, С. 86]. Об'єктивна сторона підбурювання полягає в активних діях підбурювача, спрямованих на те щоб схилити іншу особу до вчинення кримінального правопорушення. Його дії зумовлюють настання суспільно небезпечних

наслідків у вигляді вчинення схиленою особою кримінального правопорушення. І якщо кримінальне правопорушення буде здійснено або розпочнеться підготовка до нього, то потрібно встановити причинний зв'язок між цими діями та діями підбурювача. Дії підбурювача можуть поширюються на виконавця кримінального правопорушення, організатора, помічника та іншого підбурювача.

Дія підбурювача має на увазі вчинення будь-яких активних дій, спрямованих на те, щоб схилити особу до вчинення конкретного кримінального правопорушення. Для того щоб викликати в особи бажання здійснити суспільно небезпечне діяння, необхідним є активний вплив на його волю та свідомість, що спонукає особу до вчинення кримінального правопорушення. Викликає сумніви можливість порушити бажання вчинити кримінальне правопорушення шляхом бездіяльності, будучи при цьому його натхненником. Таким чином, можна зробити висновок, що підбурювання можливе лише внаслідок вчинення активних дій, спрямованих на вчинення кримінального правопорушення.

Однією з головних складових підбурювання є використання *засобів та способів*, які дозволяють схилити іншу особу до вчинення кримінального правопорушення. Підбурювальна діяльність проявляється різноманітно. Так засоби та способи підбурювання можуть бути усними, письмовими, символічними. Так само їх можна розділити на ті, що примушують і що переконують. До способів, що примушують, можна віднести фізичне та психічне насильство, вимога (наказ чи доручення), а до тих, що переконують – прохання, порада, обіцянка вигоди. Щодо способів підбурювання у кримінально-правовій науці серед вітчизняних науковців виділяють три групи підходів. Представники першого наголошують на необхідності закріплення у законі формалізованого вичерпного переліку способів, у які здійснюється схилення особи до вчинення кримінального правопорушення [47, С. 14]. Другий

підхід полягає у тому, що перелік способів підбурювання у законі має залишитися примірним та невичерпним. Третя група вчених наголошує на недоречності наведення способів підбурювання у тексті КК з урахуванням невичерпності їх переліку [15, С. 144; 64, С. 386, 388] .

У кримінальному законі вказано далеко не всі засоби та способи підбурювання, оскільки дати їхній вичерпний перелік неможливо. Закон називає дещо найбільш поширених способів: умовляння, підкуп, погрози. Усі вони мають активний характер, мають словесний вислів, висловлений усно або письмово. До інших способів можна віднести розпалювання низинних почуттів: ненависті, заздрості, помсти, ревнощів; використовується також лестощі, враховуючи індивідуальні особливості психології підбурюваного.

У кожному конкретному випадку підбурювання набуває індивідуальних рис. Спосіб підбурювання вибирається в залежності від особистих якостей підбурюваного (його нахилів, потреб, можливостей), залежно від характеру передбачуваного кримінального правопорушення, обставин за яких здійснюється підбурювання та за яких має відбутися кримінальне правопорушення. Так, з урахуванням суб'єктивних властивостей виконавця підбурювач може вдаватися до шантажу або лестощів, а іноді досить натяку, мимохіть кинутого слова тощо. Найчастіше підбурювачі використовують підкуп, переконання, прохання, поради, умовляння, обман, фізичний вплив. Підбурювання може також здійснено у вигляді наказу чи усного розпорядження, адресованого підлеглим по службі. На сьогодні виділяються все нові та нові способи підбурювання (наприклад: застосування гіпнозу, навіювання, кодування, просування по службі чи інше покращення особистих відносин, статевий зв'язок, зваблення, зловживання впливом чи владою).

Ус О.В., підтримуючи ідею невичерпного переліку способів підбурювання у КК, вказує на те, що недосконалістю ч. 4 ст. 27 КК слід визнати

вказівку на такі способи підбурювання, які не є категоріями одного рівня. З огляду на вказане, вчена пропонує внести відповідні корективи до тексту закону і вказати, що підбурювачем є особа, яка шляхом переконання або/і примусу схилила іншого співучасника до вчинення злочину або участі у його вчиненні [203, С. 44, 210]. В цілому висловлене зауваження є правильним. Однак навіть чинна редакція ч. 4 ст. 27 КК не завдає істотної шкоди інституту співучасті та не призводить до системних неузгодженостей з іншими нормами цього інституту або інших інститутів кримінального права. В цілому, вважаємо, що нормативний припис про підбурювача у кримінальному правопорушенні виражений у законі найкращим чином за усі інші норми субінституту видів співучасників і не вимагає істотної корекції.

Особливого значення мають й ті *випадки, які не можна розглядати як підбурювання, а саме коли:*

1) до вчинення кримінального правопорушення схиляється неосудна особа або особа, яка не досягла віку кримінальної відповідальності (ст. ст. 19, 22 КК України). Цей випадок не може бути віднесено до підбурювання, оскільки в наявності лише одна винна особа і, отже, співучасть відсутня;

2) особа, яку схилили до вчинення дії, є невинною (обман, омана, помилка). Оскільки особа, яка схиляється до вчинення кримінального правопорушення, діє невинно, її дії (бездіяльність) не є кримінальним правопорушенням, тому підбурювання в таких випадках є неможливим. Співучасті немає, а особа, яка схиляє іншу особу до вчинення кримінального правопорушення, має розглядатися як одноосібний винний;

3) особу схиляють до вчинення кримінального правопорушення у стані необхідної оборони (ч. 1 ст. 36 КК). Дії такої особи є правомірними, отже, спонукання її до їх вчинення не є кримінальним правопорушенням. Випадки схилення до вчинення умисних дій, що явно не відповідають небезпечності

посягання або обставині захисту (ч. 3 ст. 36 КК), мають розглядатися як підбурювання до кримінального правопорушення;

4) особу схилили до затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (ч. 1 ст. 38 КК). Такі дії визнаються правомірними, тому спонукання особи до вчинення цих дій не може розцінюватися як підбурювання до кримінального правопорушення. Винятки можуть становити лише випадки схиляння до умисного перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, що повинні розглядатися як підбурювання до кримінального правопорушення, оскільки таке перевищення визнається кримінальним правопорушенням (ч. 2 ст. 38 КК);

5) особу схилили до вчинення дій у стані крайньої необхідності (ч. 1 ст. 39 КК). Стан крайньої необхідності не є кримінальним правопорушенням, а отже, і схиляння до заподіяння шкоди у цьому випадку не може розглядатися як підбурювання до кримінального правопорушення. Перевищення меж крайньої необхідності тягне за собою кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 39 КК), отже, схиляння до умисного заподіяння шкоди при перевищенні меж крайньої необхідності має розцінюватися як підбурювання до кримінального правопорушення;

6) у результаті фізичного або психічного примусу особа, яка схиляється до вчинення кримінального правопорушення, не могла керувати своїми вчинками. Підбурювання у цьому разі відсутнє, оскільки дії такої особи не є кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 40 КК). Якщо ж унаслідок фізичного чи психічного примусу особа, яка схиляється до вчинення кримінального правопорушення, зберегла можливість керувати своїми діями (ч. 2 ст. 40 КК), вона розглядається як виконавець кримінального правопорушення, а особа, яка її схилила до вчинення кримінального правопорушення - як підбурювач;

7) особу спонукають до вчинення кримінального правопорушення дії, спрямовані на виконання законного наказу або розпорядження (ч. 1 ст. 41 КК). Оскільки заподіяння шкоди особою, яка виконує законний наказ чи розпорядження, не є кримінальним правопорушенням, остільки особа, яка віддала незаконні наказ чи розпорядження, не є підбурювачем до кримінального правопорушення, а розглядається як опосередкований виконавець кримінального правопорушення. Особа, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах (ч. 3 ст. 41 КК). У цьому разі, на нашу думку, така особа має розглядатися як виконавець кримінального правопорушення, а особа, яка віддала завідомо незаконні наказ чи розпорядження - як підбурювач (чи навіть організатор) кримінального правопорушення;

8) особу схилили до вчинення дій при виправданому ризику для досягнення значної суспільно корисної мети (ч. 1 ст. 42 КК). Зазначені дії особи не є кримінальним правопорушенням, тому і схиляння до їх вчинення не може розглядатися як підбурювання до кримінального правопорушення. Винятки становлять випадки спонукування до ризику, що завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій (ч. 3 ст. 42 КК). Такий невинуватий ризик тягне за собою кримінальну відповідальність, тому і схиляння до такого ризику має розцінюватися як підбурювання до кримінального правопорушення;

9) особу схилили до вчинення дій, спрямованих на виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 1 ст. 43 КК). Не є кримінальним правопорушенням вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала

спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності, а, отже, й схиляння до вчинення дій, спрямованих на виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, не може розглядатися як підбурювання до кримінального правопорушення.

Крім, зазначених положень Загальна частина КК України закріплює схиляння, як ознаку у ст. 96² КК України. Так у ст. *Стаття 96². «Випадки застосування спеціальної конфіскації»* у п. 2 ч. 1 зазначеної статті визначено, що спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно: призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення. Серед інших ознак зазначених у п. 2 ч. 1 ст. 96² КК України нашої уваги привертає наявність в зазначеній статті такої ознаки як «схиляння». Так, схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення – це будь-які умисні дії, спрямовані на те, щоб збудити в іншій особі бажання чи добитися від неї згоди вчинити кримінально каране діяння (умовляння, підкуп, пропозиція, порада, переконування, примушування, погрози, застосування насильства тощо). Такі дії загалом є своєрідним підбурюванням до вчинення кримінального правопорушення(ч. 4 ст. 27 КК України). Однак винуватий може бути і виконавцем кримінального правопорушення – у випадках, якщо особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, була в стані неосудності чи не досягла віку кримінальної відповідальності. Окрім того, закон розрізняє майно, що призначалося (винуватий планував його використовувати), і майно, що використовувалося (реально застосовувалося) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення. Це дозволяє зробити висновок, що

коментоване положення статті (про схиляння) не слід розуміти буквально, як підбурювання до вчинення кримінального правопорушення, коли підбурювач фактично схилив іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення. Тобто не вимагається аби адресат схиляння насправді вчинив кримінальне правопорушення. Також необхідно мати на увазі: відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 96-2 КК України майно підлягатиме спеціальній конфіскації, якщо воно у цьому випадку використано (призначалося для використання) безпосередньо власником майна. Якщо є майно, що призначалося (використовувалося) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення матеріального кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення, не належало винуватому, а власник не знав про такі дії з його майном, воно не може бути предметом спеціальної конфіскації; остання можлива лише у разі пособництва власника майна у вчинення відповідного кримінального правопорушення. Водночас не береться до уваги, чи особа, яку мали схилити чи схиляли до вчинення кримінального правопорушення, була обізнана про походження майна. Те саме стосується і випадків, коли майно призначалося (використовувалося) для фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення.

На підставі вищезазначеного, маємо сформулювати наступні висновки: поняття «схиляння», як ознака закріплена у Загальній частині КК України, і як головна ознака такого виду співучасників, як підбурювач, і як ознака випадків застосування спеціальної конфіскації. І хоча, досліджуване поняття в обидвох випадках з першого огляду має визначення, що це будь-які умисні дії, спрямовані на те, щоб збудити в іншої особи бажання чи добитися від неї згоди вчинити кримінально каране діяння (умовляння, підкуп, пропозиція, порада, переконування, примушування, погрози, застосування насильства тощо). Проте,

сутність «схиляння» у відношенні до ч. 4 ст. 27 КК України та п.2 ч. 1 ст. 96² КК України має різницю. Так, у ч. 4 ст. 27 КК України схиляння, *виступає характерною ознакою для визначення виду співучасника, а відповідно й дій які його відрізняє від інших в процесі вчинення кримінального правопорушення. У п. 2 ч. 1 ст. 96² КК України, виступає ознакою щодо випадків застосування спеціальної конфіскації.* Закон розрізняє майно, що призначалося (винуватий планував його використовувати), і майно, що використовувалося (реально застосовувалося) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення. Не слід розуміти положення зазначені у п. 2 ч. 1 ст. 96² КК України буквально, як підбурювання до вчинення кримінального правопорушення, коли підбурювач фактично схилив іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення. Тобто не вимагається аби адресат схиляння насправді вчинив кримінальне правопорушення.

2.2. Схиляння як ознака, передбачена Особливою частиною КК України

Як вже було зазначено у попередньому підрозділі згідно ч. 4. ст. 27 КК України підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення. Проте у Особливій частині КК України існує чимало статей, норми яких містять вказівку на дії, ідентичні підбурюванню або подібні до нього, але при цьому отримали самостійну кримінально-правову оцінку. Постає питання, які з них дійсно є підбурюванням у формі схиляння і наскільки виправдано таке законодавче рішення. Практична значимість подібного дослідження обумовлена необхідністю вироблення єдиного підходу при

кваліфікації діянь, які мають таку ознаку як схилення у нормах Особливої частини КК України.

Отже, звертають на себе уваги норми Особливої частини КК України, диспозиції яких містить ознаку схилення, як спосіб вчинення кримінального правопорушення, а саме ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», ст. 315 КК України «Схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 324 КК України «Схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів». А також інші норми Особливої частини КК України в яких використовуються інші поняття, однак за своїм змістом позначають схожі із «схиленням» суспільно небезпечні способи, а саме:

1. «Спонування» – ст. 147 КК України «Захоплення заручників», ст. 151 КК України «Примушування до шлюбу»; ст. 323 КК України «Спонування неповнолітніх до застосування допінгу», ст. 349 КК України «Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника», ст. 349¹ КК України «Захоплення журналіста як заручника»;

2. «залучення» – ст. 302 КК України «Створення або утримання місць розпусти і звідництва», ст. 307 КК України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 309 КК України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту»;

3. «втягнення» – ст. 156¹ КК України «Домагання дитини для сексуальних цілей», ст. 258¹ КК України «Втягнення у вчинення терористичного акту», ст. 258⁵ КК України «Фінансування тероризму», ст. 301² КК України «Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи», ст. 303 КК України «Сутенерство або втягнення

особи в заняття проституцією», ст. 304 КК України «Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність»;

4. «провокація» – ст. 370 КК України «Провокація підкупу» тощо.

Проаналізуємо диспозиції вказаних статей в яких ознакою складу кримінального правопорушення виступає «схиляння».

Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого *ст. 120 КК «Доведення до самогубства»* у чинній редакції, є його діяння. Діяння може бути у формі дії або бездіяльності: 1) доведення до самогубства або замаху до самогубства – як фізичні, так й інформаційні дії; 2) *схиляння до самогубства* – інформаційні дії; 3) *інші дії, що сприяють вчиненню самогубства* – лише дії (як фізичні, так й інформаційні дії).

Крайник Г.С., Коконос В.А. зазначають, що способи вчинення доведення до самогубства можуть бути різними – жорстоке поводження з особою, шантаж, систематичне приниження людської гідності, систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі. Разом із тим об'єктивна сторона вказаного кримінального правопорушення представлена *таким способом як схиляння до самогубства*. Під останнім передусім потрібно розуміти будь-які умисні ненасильницькі дії, спрямовані на виникнення в іншій особі бажання вчинити суїцид, які можуть реалізовуватися у формах пропозиції, умовляння, поради, переконування особи тощо [79, С. 302]. Тому, особливої уваги потребує розгляд нового способу здійснення об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого диспозицією частини першої статті 120 КК України, – *схиляння до самогубства, а також інші дії, що сприяють учиненню самогубства*. Доповнення ст. 120 КК України дали змогу заповнити прогалини в кримінальному законі, про які давно зауважували науковці, оскільки раніше через відсутність відповідної кримінально-правової норми слідчі й судові органи на практиці були змушені оцінювати *схиляння до самогубства й*

сприяння самогубству за статтями про суміжні кримінальні правопорушення (або як вбивство за ст. 115 КК України, або за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених статтями 126, 126¹, 127 КК України). Насправді, у всіх таких випадках кримінальний закон застосовувався за аналогією, що неприпустимо. Доцільність проведеної вітчизняним законодавцем криміналізації підтверджується і зарубіжним досвідом. Норми про кримінальну відповідальність за *схиляння до скоєння самогубства і сприяння його вчиненню* сьогодні містяться у законодавстві більшості країн Західної Європи, що досліджувалося у підрозділі 3.2. дисертації. Отже, після внесення змін до ст. 120 КК України, на думку Зінченко І. О. та Шевченка Є. В., «перелік способів доведення до самогубства перестав бути вичерпним, що, без сумніву, має позитивний характер, адже дозволяє встановлювати ознаки складу даного кримінального правопорушення у нетипових ситуаціях впливу на психіку потерпілої особи з метою викликати у неї бажання скоїти суїцид» [56, С. 123].

Отже, встановлення відповідальності за ці форми доведення до суїциду, які раніше були за межами кримінально-правового регулювання, є позитивним кроком з огляду на високий ступень їх суспільної небезпечності. І хоча актуальним питанням, пов'язаним із кваліфікацією *схиляння і сприяння самогубству*, доказуванню вини й особливостям притягненню винних до кримінальної відповідальності у зв'язку з внесеними змінами до ст. 120 КК України присвятили свої дослідження Зінченко І. О., Колінько О., Кончина К., Пивоваров В., Сисой В., Шевченко Є. тощо. Однак виникають питання щодо тлумачення цих понять, оскільки законодавець не закріплює переліку способів учинення цих дій. На нашу думку, Верховний Суд має висловити власну правову позицію щодо трактування цих понять, оскільки занадто розширене їх розуміння є неприпустимим.

Під схилянням до самогубства передусім потрібно розуміти будь-які умисні ненасильницькі дії, спрямовані на виникнення в іншій особі бажання вчинити суїцид. Цей спосіб здійснення об'єктивної сторони зазначеного кримінального правопорушення може реалізовуватися у формах *пропозиції, умовляння, поради, переконування особи тощо*. Схиляння до самогубства породжує у потенційного суїцидента/суїцидентки бажання накласти на себе руки і є необхідною умовою вчинення суїцидальних дій; сприяння самовбивству – це створення відповідних умов для подальшого розвитку причинного зв'язку, що зумовлює трагічні наслідки. Однак це питання є досить неконкретизованим і потребує подальшого дослідження своєї суті.

Щодо встановлення кримінальної відповідальності за *«інші дії, що сприяють вчиненню самогубства»*, то слід зазначити, що таке визначення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення не суперечить положенням, передбаченим у п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, згідно з якими за діяння, які є злочинами, відповідальність визначається винятково законами. Такі оціночні ознаки сприяють розширеному тлумаченню сенсу статті 120 КК України та дозволяють правоохоронним органам збільшити можливості притягнення до кримінальної відповідальності за доведення до самогубства, що відповідає положенням про людину як найвищу цінність (ст. 3 Конституції України) та про обов'язок держави захищати життя людини (ст. 27 Конституції України). Отже, хоча вони й потребують регламентації Кримінальним кодексом України, проте, як показала практика, передбачити вичерпний перелік способів доведення до самогубства неможливо, а тому є виправданою вказівка на *«інші дії, що сприяють вчиненню самогубства»*.

Отже, доведення до самогубства – особливе кримінальне порушення, оскільки вчиняє його не безпосередньо винна особа, а потерпілий / потерпіла, позбавляючи себе найціннішого – життя. Причинами самогубства можуть стати

особисті проблеми суїцидента/суїцидентки, але нерідко до такого вчинку людину можуть довести, *схилити, або сприяти здійсненню такого вчинка.*

Відповідно до диспозиції ст. 315 КК України, злочином визнано схиляння певної особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Варто зауважити, що редакцію цієї статті не змінювали з моменту прийняття КК України 2001 року. У юридичній літературі зазначено, що суспільна небезпечність схиляння полягає в поширенні зловживання наркотиками або психотропами та їх неконтрольованого вживання, активізації незаконного обігу, а також формування ринку споживачів [105, С. 905].

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» проявляється в *схилянні до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.* У юридичній літературі та судово-слідчій практиці схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів трактується як *будь-які умисні ненасильницькі дії (пропозиція, умовляння, порада, переконування тощо), спрямовані на збудження в іншій особи бажання вжити ці засоби або речовини хоча б один раз* [88, С. 405-406; 174, С. 10-12]. Для надання характеристики об'єктивної сторони *схиляння до вживання наркотиків* доцільно, на наш погляд, проаналізувати складові цього поняття. У Великому тлумачному словнику української мови слово «схилити» має значення «переконувати, умовляти, примушувати робити що-небудь, погоджуватись на щось» [18, С. 1222]. До того ж, термін «схиляння» є синонімом понять «підмовляння» та «втягнення» [132, С. 131]. Під схилянням до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів потрібно розуміти будь-які умисні ненасильницькі дії винного, спрямовані на збудження в іншій особи бажання вжити ці засоби або речовини хоча б один раз (п. 12 ППВСУ від

27 лютого 2004 р. № 2) [165]. Застосоване законодавцем у розглядуваному понятті словосполучення *певної особи* означає те, що схиляння до вживання таких засобів чи речовин не може бути безадресним, тобто протиправні дії (пропозиція, порада, умовляння, переконування тощо) мають бути спрямовані стосовно конкретної особи (осіб за ч. 2 ст. 315 КК України).

Отже, з *об'єктивної сторони* схиляння певної особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів — це дії винного, спрямовані на те, щоб збудити в іншій особі бажання їх вжити. Такі дії (пропозиції, умовляння тощо), як зазначається в юридичній літературі, є особливим видом підбурювання, можуть бути як одиничними, так і багаторазовими, що на кваліфікацію вчиненого не впливає. Кримінальне правопорушення вважається закінченим з початку здійснення дій, спрямованих на те, щоб збудити в іншій особі бажання вжити наркотичні засоби, незалежно від того, чи вдалося викликати в потерпілого це бажання [88; С. 405-406; 175].

Як вже визначалося вище, вважається, що термін «схиляння» є синонімом таких понять, як «підмовляння» і «втягнення». При цьому останнє передбачає спонукання, залучення особи до участі в чомусь і є найбільш широким [132, С. 131].

На нашу думку, не дивлячись на певну юридичну спорідненість цих термінів, «втягнення», як *протиправна дія*, передбачає настання шкідливих наслідків: вчинення особою протиправних (антигромадських) дій. *Схиляння ж до вживання наркотиків, як зазначалося нами вище, є закінченим кримінальним правопорушенням незалежно від того чи вжив потерпілий наркотик чи відмовився це зробити* [174; 107], тобто законодавець *вбачає суспільну небезпечність у самому пропонуванні вжити наркотик*. За результатами дослідження об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 315 КК України, аналізу ознак схиляння, запропонованих

науковцями та вироблених судовою практикою, слухним є запропоноване Давидовою М.М., *визначення поняття схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, під яким вчена пропонує розуміти*: будь-які умисні ненасильницькі дії (умовляння, пропозиція, надання поради, прохання, переконання, обіцянка винагороди або іншої вигоди, пропагування тощо), спрямовані на збудження у іншої особи осіб) бажання або рішучість їх вжити хоча б один раз [32].

Існує також думка, що схилення до вживання наркотиків частково співпадає з підбурюванням до вчинення злочину (самостійний вид співучасті, закріплений ч. 4 ст. 27 КК України), тому що схилення і підбурювання можуть втілюватись у таких діях як умовляння [77]. З цього приводу слід зазначити, що підбурювання в кримінально-правовому контексті буде мати місце при умовлянні, пропозиції тощо вчинити конкретне кримінальне правопорушення, зокрема, передбачене ст. 316 КК України (незаконне публічне вживання наркотичних засобів), без ознак якого вживання наркотиків не є кримінальним правопорушенням. Отже, це кримінальне правопорушення передбачає особливий вид підбурювання, причому воно може бути як одноразовим, так і багаторазовим. Схилення може бути вчинене тільки у формі активної дії і тільки щодо конкретної особи. Способи схилення можуть бути різними: умовляння, пропозиція, надання порад, прохання, лестощі, примушування, переконання, залякування, підкуп, обіцянка винагороди або іншої вигоди, погроза припинити шлюбні або дружні відносини, особистий приклад тощо. Перераховані дії можуть виражатися словесно, у конклюдентних діях, у письмовій формі, з використанням техніки тощо [179].

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення передбаченого ст. 324 КК України «Схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів» полягає в активних діях, *спрямованих на схилення неповнолітніх до вживання*

одурманюючих засобів (умовляння, глузування з нерішучості особи, погрози розірвати стосунки тощо). Отже, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, який є предметом нашого дослідження, характеризується комплексом дій, об'єднаних законодавцем у термін «схиляння». Правильне визначення юридичного змісту цього терміна має важливе методологічне та практичне значення. Проблема визначення об'єктивної сторони схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів полягає в тому, що законодавець, *описуючи це діяння в диспозиції статті, сформулював заборонену дію, не надавши їй кримінально-правового визначення, що і призводить до його неоднозначного тлумачення.* Так, одні вчені визнають «схилянням» умисні ненасильницькі дії (умовляння, залякування, пропонування, давання порад тощо), спрямованих на те, щоб викликати у неповнолітнього бажання вжити ці засоби хоча би один раз [142, С. 754], – ця позиція, до речі, збігається з визначенням, наданим Пленумом Верховного Суду [167, С. 296]. Деякі науковці вважають «схилянням» різновидом втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, що передбачає умисні дії, спрямовані на збудження в інших осіб бажання до застосування наркотичних та одурманюючих засобів, яка набуває різних форм, – це, наприклад, залякування, завдання ударів, нанесення побоїв, інші насильницькі дії, які завдають фізичного болю, погроза вчинити зазначені дії чи знищити майно [126, С. 109].

Ми згодні з авторами, які трактують «схиляння» як особливий вид підбурювання, причому воно може бути як одночасним, так і багаторазовим. Схиляння може бути вчинене тільки у формі активної дії та лише відносно конкретної особи. Способи схиляння можуть бути різними, як от: умовляння, пропозиція, надання порад, прохання, лестощі, примушування, переконання, залякування, підкуп, обіцянка винагороди або іншої вигоди, погроза припинити шлюбні або дружні відносини, особистий приклад тощо. Зазначені дії можуть

набувати вираження словесно, в конклюдентних діях, у письмовій формі, з використанням техніки тощо [142, С. 871]. Однак, наведені твердження є досить дискусійними та потребують додаткового уточнення.

Аналіз Кримінального кодексу України показує, що термін схиляння законодавцем використовується непослідовно. В силу того, що цей термін не має нормативного визначення, у низці статей КК України допускається його використання з різним змістом. Значну складність викликає його відмежування від термінів «спонукання», «втягнення», «залучення», «провокація». В зв'язку із цим є необхідність одноманітного розуміння цих термінів. Усі проаналізовані диспозиції, в яких використаний термін «схиляння» є простими, однак у інших статтях КК України зміст «схиляння» на наш погляд, розкривається через інші терміни, що за сутністю відображають ті ж дії.

Враховуючи те, що в інших нормах Особливої частини Кримінального кодексу України використовуються інші поняття, які, співвідносяться із поняттям «схиляння», а також мають схожі ознаки за змістом, такі, як «спонукання» «залучення», «втягнення», «провокація» звернемося до відповідних норм Особливої частини КК України та проаналізуємо їх.

Так в таких кримінально-правових нормах, 147, 151-2, 323, 349, 349-1 КК України у диспозиціях статей використовується така ознака як «спонукання». При цьому у деяких із зазначених законодавець закріплює *спонукання* як мету кримінального правопорушення. Так, у статті 147 КК України «Захоплення заручників». Обов'язковою ознакою юридичного складу захоплення заручників є спеціальна мета – *спонукання* родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Саме по собі захоплення або тримання особи як заручника виступає не метою винного, а засобом досягнення мети. Тому варто розглянути цілі, які

ставлять перед собою ті, хто зважуються на вчинення цього кримінального правопорушення. У статті 349 КК України «Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника» де також визначена мета кримінального правопорушення - *спонукання* державної чи іншої установи, підприємства, організації або службової особи вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника. У статті 349-1 КК України «Захоплення журналіста як заручника» метою визначено *спонукання* цього журналіста вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення.

В інших, а саме у статтях 151-2, 323 КК України *спонукання* виступає ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення. Так у *статті 151-2 КК України «Примушування до шлюбу»* об'єктивна сторона даного кримінального правопорушення характеризується активними діями, що відображаються в різних формах: примушування особи до вступу в шлюб; примушування особи до продовження примусово укладеного шлюбу; примушування особи до вступу у співжиття без укладання шлюбу; примушування особи до продовження співжиття без укладання шлюбу; *спонукання* з метою вступу у співжиття без укладання шлюбу особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає; *спонукання* з метою продовження співжиття без укладання шлюбу особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає. Зазначене спонукання передбачає заманювання особи за кордон за допомогою вигаданої причини (наприклад, відвідування хворого родича) чи в інший спосіб. Криміналізація цієї форми діяння пов'язана з тим, що деяких жертв примусового шлюбу спочатку вивозять до іншої країни (нерідко до країни прабатьків), де їх примушують одружитися з громадянином цієї країни [171]. У статті 323 КК України «Спонукання неповнолітніх до застосування допінгу».

Під спонуканням, в цій статті, слід розміти будь-які умисні дії, спрямовані на збудження бажання застосувати допінг у неповнолітньої особи чи добитися від неї згоди застосувати його хоча б один раз (умовляння, пропозиція, порада, переконання, примушування, погрози, застосування насильства тощо). *А отже, тлумачення за відповідною статтею щодо спонукання, повністю повторює ті характеристики, які притаманні поняттю «схиляння».*

В межах Кримінального кодексу України законодавець використовує і таке поняття, яке схоже з *«схилянням»*, як *«залучення»*. До статей в яких вказане поняття використовується законодавцем, слід віднести ст. ст. 302, 307, 309 КК України. У зазначених статтях вказане поняття визначено в якості кваліфікуючої ознаки. Так у статті 302 КК України «Створення або утримання місць розпусти і звідництва» у ч. ч. 3.4. із вказівкою на вчинення відповідних дій *із залученням* неолітньої та малолітньої особи. У статті 307 КК України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» - у ч. 2 із залученням неповнолітнього; у ч. 3 – із залученням малолітнього. У ст. 309 КК України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту» - у ч. 3 – із залученням неповнолітнього.

Якщо звертатися до використання законодавцем поняття *«втягнення»* то слід навести наступні приклади, ст. ст. 156-1, 258-1, 258-5, 301-2, 303, 304 КК України. Слід позначити, що вказане поняття у зазначених статтях закріплено, і як загальна, і як кваліфікуюча ознака.

Як загальна ознака об'єктивної сторони поняття «втягнення» зазначається в таких кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. 258-1 КК України «Втягнення у вчинення терористичного акту», ст. 258-5 КК

України «Фінансування тероризму», ст. 303 КК України «Сутиєнерство або втягнення особи в заняття проституцією», ст. 304 КК України «Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність». З приводу аналізу поняття «втягнення» у ст. ст. 258-1 КК «Втягнення у вчинення терористичного акту» слід погодитися із міркуваннями Ізетова А. Е., який у своїй роботі зазначає, що здійснюючи системне тлумачення диспозиції ч. 1 ст. 258-1 КК «Втягнення у вчинення терористичного акту» можна стверджувати, що об'єктивна сторона втягнення у вчинення терористичного акту за способом текстуального викладення виражається у двох формах: 1) втягнення особи у вчинення терористичного акту і 2) примушування до вчинення терористичного акту з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи або із застосуванням чи погрозою застосування насильства. Разом із тим граматичне тлумачення дозволяє зробити висновок, що в другій формі є кілька видів (підвидів, способів) злочинних дій, а саме: а) примушування особи до вчинення терористичного акту з використанням обману; б) примушування особи до вчинення терористичного акту шляхом шантажу; в) примушування особи до вчинення терористичного акту з використанням уразливого стану останньої; г) примушування особи до вчинення терористичного акту із застосуванням насильства; д) примушування особи до вчинення терористичного акту із погрозою застосування насильства. Водночас не слід відкидати на практиці існування, так би мовити, й комбінованих підвидів впливу винного на рішення тієї чи іншої особи бути втягнуеною у вчинення терористичного акту. Наприклад, злочинець протягом короткого часу від шантажу переходить до погрози насильством або після погрози насильством застосовує до особи, власне, насильство. Для кваліфікації така зміна, як правило, не має значення, але для індивідуалізації покарання її роль може бути вирішальною [59, С. 80].

У цьому зв'язку з методологічної точки зору під час визначення алгоритму закріплення того чи іншого нормативного припису у сфері кримінального права стосовно форм і видів злочинних діянь принциповим слід визнати висловлювання Ліпкана В. А., який вважає, що при окресленні власної позиції більш доцільним є конструювання кримінально-правової норми так, щоб, з одного боку, уникнути зайвих обтяжливих перерахувань, а з другого - позбутися надлишкової аморфності, яка притаманна чисельним кримінально-правовим дефініціям через окреслення основних, іманентних тероризму ознак [121, С. 146]. Усі вказані види (підвиди, способи) вчинення даного кримінального правопорушення, вочевидь, потребують самостійного розгляду. Але перш ніж перейти до цього, зупинимось на дослідженні вживаної у диспозиції статті термінології. Для визначення сутності дій, пов'язаних із втягненням у вчинення терористичного акту, у кримінальному законодавстві вживаються терміни «втягнення» та «примушування» (до речі, аналогічні терміни нині вживаються також у загальній і спеціальній нормах про втягнення неповнолітніх у вчинення злочину або інші антигромадські діяння - у ст. 304 «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність»; у ч. 3 ст. 300, у якій йдеться про примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості; у ч. 3 ст. 301 - примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру; у ч. 3 ст. 303 - примушування чи втягнення до заняття проституцією, вчинені щодо неповнолітнього, та ін.). Тому, уявляється, що аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 258-1 КК, доречно випередити визначенням змісту даних понять. Сучасний етап розвитку вітчизняного кримінального права характеризується відсутністю єдиного підходу в розумінні такої кримінально-правової категорії, як втягнення

у вчинення кримінального правопорушення, внаслідок чого на практиці існує чимало невирішених проблем.

Аналізуючи методологічні аспекти механізму втягнення особи у вчинення терористичного акту, природно постає питання про сутність даного діяння, його форми і види. Отже, сутність втягнення будь-якої особи у вчинення терористичного акту полягає у специфічній активній поведінці винної особи, пов'язаної із цілеспрямованим впливом на певну людину для *схиляння* її до участі у терористичному акті або примушування до вчинення зазначеного протиправного діяння. *Звернемося до тлумачення поняття «втягнення»*, знову ж таки розробленого стосовно проблематики втягнення неповнолітнього у злочинну або іншу антигромадську діяльність. Ця поведінка характеризується у спеціальній літературі таким чином. У літературі доктринального плану роз'яснюється, що втягнення неповнолітнього до вчинення кримінального правопорушення слід розглядати або як готування спільно з дорослим до вчинення злочину, або як його підбурювання з боку дорослого до вчинення протиправного діяння як співвиконавця або пособника; втягнення є не що інше, як схиляння неповнолітнього до кримінального правопорушення, обов'язковою ознакою якого є фізичний або психічний вплив на неповнолітнього з метою збудження в нього рішучості вчинити кримінальне правопорушення, що властиве саме діяльності підбурювача [203, С. 182–183]. У науково-практичному коментарі Кримінального кодексу України за науковою редакцією Яценка С. С. зазначається, що втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність передбачає ініціативу і поведінку винного, пов'язану із впливом на неповнолітнього для залучення його до участі у злочині як співвиконавця, пособника або схиляння його до вчинення злочину [144, С. 638; 197, С. 697–698]. В цілому аналогічне роз'яснення дається й у науково-практичному коментарі КК України за редакцією Кармазіна Ю. А. та Стрельцова Є. Л., де під

втягненням неповнолітнього у злочинну діяльність розуміється певна поведінка або ініціатива винної особи, пов'язана із впливом на неповнолітнього для використання його у злочинній діяльності [198, С. 624.]. У вітчизняній літературі, що коментує український кримінальний закон, вказується, що при втягненні у вчинення терористичного акту винний вчиняє ті чи інші дії з фізичного або психічного впливу на особу, щоб схилити її до вчинення терористичного акту, викликати у неї прагнення взяти участь у вчинення терористичного акту [105, С. 742; 137, С. 912–913].

У своє чергу, у літературі із мовознавства відзначається, що одне зі значень слова «втягувати» - «залучати, притягати, заохочувати когось до участі в чому-небудь» [149, С. 394]. Хоча тут, як бачимо, і не акцентується увага на факті залучення когось до участі у чомусь протиправному, однак, виходячи із загальної логіки міркувань, можна зробити висновок, що у правовій площині завжди йдеться про залучення однією особою іншої саме до чогось незаконного, принаймні аморального. Тому, по-перше, певний процес, що позначається терміном «втягнення», апріорі має негативний сенс. По-друге, поряд зі словом «втягнення» у наведених вище дефініціях (чи то стосовно неповнолітніх, чи то щодо осіб, які втягуються у вчинення злочинів терористичної спрямованості) ключовим є термін «вплив». З тією різницею, що у наведених вище випадках відмінними є лише види протиправних діянь, до яких може залучатися певна особа, і (можливо) її вік, всюди йдеться фактично про підкреслення фактору впливу на останню, без наявності якого не може бути успішно реалізований процес втягнення. У цьому зв'язку виникає необхідність зупинитися на етимологічному значенні слова «вплив» та його місці у механізмі втягнення. Згідно з тлумачним словником української мови в етимологічному значенні «вплив» означає таке: «1. Дія, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета, тиск, діяння. 2. Сила влади, авторитету,

вага» [149, С. 382]. Цим ще раз підкреслюється думка, що сутність втягнення у вчинення чогось протиправного або, принаймні, антисуспільного полягає саме в негативному впливі винного з використанням авторитету, переваги, сили та іншого останнього на свідомість та волю особи, яку намагаються залучити, зокрема, до вчинення терористичного акту. Як справедливо зазначається в літературі, філософська категорія сутності передбачає також форму (форми) прояву цієї сутності [37, С. 101]. Одне зі значень категорії «форма» — зовнішній прояв будь-якого змісту [149, С. 382]. Виходячи із логіки законодавця, у диспозиції ст. 258-1 КК передбачаються дві форми втягнення у вчинення терористичного акту - однойменне із назвою статті втягнення й примушування. Такий підхід, уявляється, не зовсім відповідає засадам логічного мислення. Окрім цього, не можна не помітити, що питання про зовнішній прояв втягнення у вчинення кримінального правопорушення (безвідносно до його виду) або іншу антигромадську діяльність у науці вирішується неоднозначно. Знову ж таки вагомі напрацювання з означеної проблематики пов'язані з аналізом втягнення неповнолітніх у подібну діяльність.

Нерідко втягнення ототожнюється зі схилянням. Тому майже класичною у доктрині кримінального права є позиція, що втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність є психічний чи фізичний вплив на неповнолітнього з метою *схилити* його до вчинення кримінального правопорушення або участі в ньому чи інших антигромадських діях [106, С. 827; 196, С. 418]. Дійсно, одним зі значень слова «схиляння» є дії, пов'язані з переконанням, умовлянням, примушуванням робити що-небудь, погодженням на щось, перемаганням, підкоренням кого-небудь або що-небудь [147, С. 491]. Тобто з цього випливає, що, по-перше, *схиляння* передбачає такий вплив на особу, наслідком якого є виникнення в ній бажання поводитись у визначений спосіб, якого зажадає той, хто цей вплив здійснює. По-друге, це бажання може

бути як цілком добровільним, так і певною мірою вимушеним, спрямованим на вчинення у майбутньому конкретного кримінального правопорушення або ж невизначеної кількості кримінальних правопорушень самотійно чи у співучасті з тим, хто втягнув у таку поведінку. По-третє, поняття «*втягнення*» і «*схиляння*», дійсно, є достатньо близькими у семантичному значенні словами. Іноді означені поняття вживаються як тотожні і такі, що взаємозамінюються. Прикладом тому є досліджуване у підрозділі 3.1. дисертації естонське законодавство. Так, ст. 202-1 КК Естонської Республіки має назву «Втягнення неповнолітнього у пияцтво», а диспозицію викладено у такий спосіб: «Схиляння неповнолітнього до систематичного вживання алкогольних напоїв батьками або іншою повнолітньою особою, у службовій або іншій залежності від якої знаходиться неповнолітній» [96].

Однак, при цьому такі *поняття як «втягнення» і «схиляння» все ж такі різняться і у філософській площині зіставлення обсягів змістовного навантаження треба розглядати як загальне й окреме*. Втягнення до вчинення того чи іншого кримінального правопорушення стосовно *схиляння* до участі в ньому є категорією більш високого порядку. Адже нею охоплюються будь-які дії, що становлять зміст, власне, *схиляння* як однієї із форм втягнення. У свою чергу, поняттям «*схиляння*» не повинні охоплюватися дії, пов'язані з прямим примушуванням як крайнім, так би мовити, впливом на свободу вибору людини, коли їй свідомо не залишається альтернативи в обранні варіанта поведінки: особа вимушена діяти певним чином у визначеному винною особою напрямі. Навіть в етимологічному визначенні *схиляння* (як показано вище) наголос робиться передусім на діях, що виражаються в умовлянні й переконанні. Зазначена позиція стосовно *схиляння* як однієї із можливих форм втягнення знаходить підтримку і серед науковців. Наприклад, Яценко С. С., досліджуючи проблему втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, під час

формулювання поняття «втягнення» виокремлює такі його дві форми, як залучення до участі у кримінальному правопорушенні і схилення до вчинення кримінального правопорушення [87]. Висловлене у частині виділення такої форми втягнення, як схилення, має безпосереднє відношення й до аналізу об'єктивної сторони втягнення у вчинення терористичного акту. Отже, *схилення - це одна із форм втягнення у вчинення терористичного акту, що відбивається в умисних діях, спрямованих, на збудження бажання брати участь у вчиненні вказаного у законі кримінального правопорушення.*

Водночас уявляється, що поряд зі схиленням ще однією формою втягнення виступає примушування. Як справедливо зазначає Ємельянов В. П., такі поняття, як «примушування» й «втягнення» співвідносяться як частина і ціле, тому за наявності у тексті статті терміну «втягнення» термін «примушування» є зайвим, а, відповідно, зайвою є вказівка в тексті статті на способи примушування [46, С. 97]. Отже, з позиції законодавчої техніки, дійсно, цілком зайвим вважаємо той текст диспозиції, який йде після слів «втягнення особи у вчинення терористичного акту», оскільки, як зазначено вище, «примушування» є різновидом втягнення і є вузьким за своїм обсягом терміном, ніж термін «втягнення». Крім того, не може бути здійснене примушування шляхом обману, оскільки обман охоплюється більш широкими термінами, такими як «втягнення» взагалі або схилення зокрема, і аж ніяк не може охоплюватися тим терміном, який є більш вузьким, ніж сам термін «обман» [58, С. 78]. Втім такий підхід щодо вилучення із закону вказівки на примушування до вчинення терористичного акту у різних його комбінаціях, принаймні з ч. 1 ст. 258-1 КК України, має рацію, якщо у тексті статті не буде йтися й про схилення як одну із форм втягнення у вчинення цього кримінального правопорушення. Тобто коли визнавати цілком достатньою диспозицію, викладену в такій редакції: «Втягнення особи у вчинення терористичного акту -

карається...», то фактично знімається проблема порушення логічних зв'язків між категоріями, вживаними у нинішній диспозиції ст. 258-1 КК України. Зазначимо, що за такого підходу встановлення всіх цих способів залишиться предметом більш детального розгляду на попередньому розслідуванні та в суді. Інакше кажучи, способи чи то *схиляння*, чи то *примушування* не будуть мати значення для встановлення й констатації самого факту втягнення особи у вчинення терористичного акту, хоча вони й матимуть значення під час індивідуалізації покарання винного. Констатація ж наявності об'єктивної сторони втягнення у вчинення терористичного акту у кращому випадку обмежиться лише аналізом дій, що підпадають під ознаки понять більш високого порядку - «*схиляння*» або «*примушування*». У протилежному випадку, навпаки, текст диспозиції потребує внесення змін і доповнень шляхом: по-перше, вилучення з нього терміну «втягнення»; по-друге, *доповнення терміном «схиляння»*; по-третє, вилучення переліку способів примушування до вчинення терористичного акту, як-от: «з використання обману», «шантажу», «уразливого стану особи», «із застосуванням чи погрозою застосування насильства». Однак, як було показано нижче, цей спосіб текстуального викладення диспозиції ч. 1 ст. 258-1 КК теж є не зовсім виправданим. При подальшому заглибленні у проблему аналізу форм втягнення не можна залишити поза увагою конкретні прояви тих чи інших форм цього втягнення. Ці прояви є визначеними способами вчинення схиляння або примушування.

Стаття 303 КК України «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією». Багато питань на практиці виникає при визначенні способів учинення даного кримінального правопорушення, якими є втягнення потерпілого в зайняття проституцією, примушування потерпілої особи до зайняття проституцією і безпосередньо сутенерство. *Втягнення особи в зайняття проституцією полягає у схилянні будь-яким способом осіб жіночої*

або чоловічої статі до зайняття проституцією, незалежно від того, якій кількості клієнтів надано платні сексуальні послуги. Втягнення особи жіночої або чоловічої статі в зайняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією здійснюється шляхом використання таких криміналізованих способів: обман, шантаж, використання уразливого стану потерпілої особи; застосування чи погроза застосування насильства (фізичного або психічного).

Стаття 304 КК України «Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність». Для характеристики об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого статтею 304 КК України, важливим є розмежування понять «втягнення» і «використання». Принципова відмінність між поняттям «втягнення» та «використання» полягає в такому. *При цьому під втягненням розуміється схилення дитини до кримінального правопорушення або іншої негативної девіації, тобто вчинення дитиною активної протиправної або аморальної дії (крадіжки, шахрайства, вживання спиртних напоїв, жебраківання тощо).* Використання, у свою чергу, означає трактування злочинцем дитини не як людини, а як корисної для нього речі, що своїм виглядом спонукає інших осіб до безоплатної передачі йому певних матеріальних цінностей (грошей, продуктів тощо), тобто в такому разі дитина є знаряддям учинення антигромадських дій, будучи одночасно беззахисною жертвою правопорушника.

За словами Негоденка В.К., «з об'єктивної сторони втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність може здійснюватися лише шляхом активних дій. Без прямого психічного впливу на неповнолітнього неможливо, як правило, залучити його до злочинної діяльності та інших антигромадських занять» [145, С. 16]. Звичайно, втягнення неповнолітніх в зазначений вище вид діяльності може здійснюватися різними способами. До таких належать переконання, залякування, підкуп, обман, розпалювання почуття помсти,

заздрості або інших низьких спонукань, пропозиція вчинити кримінальне правопорушення, обіцянка винагороди.

Окремі автори дотримуються думки, що втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність має передбачати діяльність у буквальному сенсі [25, С. 48–51]. Так, автором підкреслюється, що втягнення зазвичай передбачає втягнення не в один конкретний злочин, а взагалі в злочинну діяльність (вчинення декількох злочинів). Така позиція є спірною, оскільки тлумачення поняття втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність, як схилення його до скоєння ряду кримінальних правопорушень фактично звужує склад цього кримінального правопорушення. Це може призвести до ухилення від кримінальної відповідальності за схилення неповнолітнього до одного кримінального правопорушення. Таки чином, у теорії й практиці затвердилась позиція, що під втягненням неповнолітнього слід розуміти діяльність, спрямовану на збудження в нього бажання (прагнення) брати участь у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень [25, С. 124–125]. Втягнення в злочинну діяльність неповнолітніх – психічний чи фізичний вплив на неповнолітнього, вчинений дорослою особою з метою схилити його до вчинення злочину або участі в ньому в ролі співвиконавця або пособника в антигромадських діях. Таке втягнення пов'язане з безпосереднім впливом на неповнолітнього й може бути вчинене способом погрози, шантажу, обману, переконання, поради, обіцянки тощо [25, С. 50]. Отже, термін «втягнення» передбачає свідоме рішення дитини брати участь у кримінально протиправній діяльності та пов'язано із таким діянням як схилення. Щодо терміну «використання» стосується не здатних усвідомлювати свої вчинки немовлят або дітей молодшого віку, яких злочинці використовують як «корисну річ», що відкриває гаманці громадян.

Як кваліфікуюча ознака об'єктивної сторони поняття «втягнення» зазначається статті 156¹ КК України «Домагання дитини для сексуальних

целей». КК України було доповнено новою статтею «Домагання дитини для сексуальних цілей» (ст. 156¹). Норма, що міститься у диспозиції ч. 1 цієї статті, частково відповідає статті 23 Ланцаротської конвенції, у якій визначено поняття грумінгу, що характеризується як умисна пропозиція зустрічі, зроблена повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, у разі якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася [74]. Законодавче закріплення поняття «домагання дитини для сексуальних цілей» надано у ст. 156¹ КК, у ч. 1 якої встановлена кримінальна відповідальність за таке діяння як «пропозиція зустрічі, зроблена повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, у разі якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася». За ч. 2 ст. 156¹ КК кримінально караною є пропозиція зустрічі, зроблена повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, неповнолітній особі з метою *втягнення її у виготовлення дитячої порнографії*, якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася.

Розкриваючи питання співвідношення таких понять як «провокація» та «схиляння» звернемося до статті 370 КК України «Провокація підкупу». Так, під провокатором традиційно розуміється особа, яка схилила іншого суб'єкта до вчинення злочину з метою його подальшого викриття. Дії провокатора зазвичай оцінюються як підбурювання до вчинення кримінального

правопорушення [14, С. 128]. Однак деякі вчені, вказують на те, що діяльність провокатора може мати не лише характер підбурювання, а й організаторства. Слід зазначити, що *провокація та підбурювання є взаємопроникаючими поняттями: не кожен випадок провокації становить підбурювання, тоді як не кожне підбурювання є провокацією. І звісно, підбурювання до вчинення кримінального правопорушення в абсолютній більшості випадків не підпорядковане меті викриття схиленої особи.* Деякі вчені взагалі вказують на те, що провокація не може являти собою підбурювання до злочину в силу відсутності єдності умислу між провокатором та спровокованою особою [64, С. С. 427]. У КК України про провокацію згадується у чотирьох статтях (258, 370, 443 та 444 КК України), але у трьох з них провокація відзначена як мета вчинення кримінального правопорушення і лише у ст. 370 КК України – як діяння – провокація підкупу. Тому, огляд об'єктивної сторони ст. 370 КК України представляє особливий інтерес. Вбачається, що об'єктивна сторона вказаного діяння характеризується лише активною формою поведінки, тобто дією, що сформульована в диспозиції статті як «провокація». Бантишев О.Ф. та Кузьмін С.А. пропонують провокацію кримінального правопорушення трактувати як *«активні дії суб'єктів з умисного спонукання особи (осіб), які не мають кримінально караного умислу до скоєння кримінального правопорушення з метою наступного викриття особи, яка скоїла дане діяння»* [8]. Гродецький Ю., у свою чергу, схиляється до думки, що *«із зовнішнього боку, діяння провокатора нічим не відрізняється від дій підбурювача.* Наслідки його діяльності такі ж самі, що й для підбурювача, тобто створення в співучасника рішучості на вчинення кримінального правопорушення; відмінність виявляється лише в одному – у спеціальній меті, яку переслідує провокатор, а саме: викриття співучасника. Власне кримінальне правопорушення для провокатора є

лише засобом викриття тієї особи, в якій він викликав рішучість на вчинення кримінального правопорушення» [29, С. 124–125].

У науковій літературі висловлюється позиція, згідно з якою провокація кримінального правопорушення «є залученням іншої особи до вчинення суспільно небезпечного діяння, що здійснюється з метою настання негативних для цієї особи наслідків. Вчені також виділяють характерні ознаки, що дозволяють відмежувати провокацію від суміжних діянь: головною метою провокатора є настання негативних наслідків для особи, яку він провокує; провокація здійснюється в порядку односторонньої умисної діяльності з боку винуватця кримінального правопорушення, не охоплює свідомість особи, яку провокують; провокація спрямована на збудження волі особи на вчинення саме кримінального правопорушення, у випадку, передбаченому в ст. 370 КК України— корупційного; провокація може супроводжуватися застосуванням фізичного насильства, вмовляння, запевнення в безкарності, лестоців, погроз і залякування, а також підкупом, обманом, помстою, почуттям заздрості або іншими мотивами, які не охоплюються передбаченими КК України формами співучасті; провокація завжди здійснюється з прямим умислом, який спрямований не на вид і наслідки кримінального правопорушення, вчиненого особою, яку провокують, а на сам факт його вчинення» [49].

З цієї точки зору Комар В.В., попри те, що «ЄСПЛ у своїх рішеннях використовує саме термін «підбурювання з боку поліції» чи «підбурювання з боку правоохоронних органів», у тлумачних словниках поняття «провокація» визначається саме як підбурювання кого-небудь до таких дій, які можуть потягти за собою тяжкі для нього наслідки, чинний КПК України розглядає провокацію та підбурювання як синоніми (ч. 3 ст. 271), ототожнення цих понять у площині матеріального кримінального права є необґрунтованим» [72, С. 79–80]. Вказана позиція є виваженою та підтримується повною мірою авторкою

даного дослідження. На думку Колодіна Д.О., «об'єктивна сторона провокації підкупу полягає у створенні обставин і умов, що зумовлюють пропонування або одержання неправомірної вигоди. А створення умов, у свою чергу, це формування штучних об'єктивно-предметних факторів, що обумовлюють вчинення однієї із форм об'єктивної сторони діяння» [71, С. 254-256]. Відтак, провокація підкупу – це дії провокатора з моделювання поведінки особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду.

Водночас важливим є спосіб вчинення провокації підкупу. Так, способи провокації можуть бути різними: натяки, поради, пропозиції, прохання, умовляння, рекомендації, вказівки і на кваліфікацію діяння не впливають. У науковій літературі відмічається, що «найчастіше способом вчинення провокації підкупу виступають як *схиляння особи до вчинення конкретного кримінального правопорушення, передбаченого статтями 368, 368-3, 368-4 або 369 КК України*» [4, С. 10]. У випадку схиляння особи до вчинення корупційного правопорушення, провокація підкупу є підбурюванням (ч. 4 ст. 27 КК України) до вчинення кримінального правопорушення, яке повністю охоплюється ст. 370 КК України і не потребує додаткової кваліфікації, тому що в даному випадку провокація є спеціальним видом підбурювання до вчинення кримінального правопорушення. Способом вчинення провокації підкупу в певних випадках є обман, коли винний здійснює її шляхом поширення неправдивої інформації (чуток) про можливості вирішення тих чи інших питань лише за допомогою підкупу, наприклад, коли під час офіційного прийому громадянина службова особа натякає (попереджає, застерігає, висловлює припущення), що вирішення його питання вимагає багато часу, але є й інші (не

офіційні) шляхи його вирішення, які прискорять цей процес. Щодо поняття «пропозиція» у тлумачних словниках української мови трактується як те, що виноситься на обговорення, розгляд; порада, вказівка щодо того, як діяти, що робити [186, С. 258]; що пропонується кому-небудь замість чогось або на вибір як угода, умова та інше [148]. Дудоров О.О. під пропозицією здійснити вплив за надання неправомірної вигоди розуміє «висловлення в усній або письмовій формі недвозначного наміру (бажання, готовності) здійснити вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, за умови надання неправомірної вигоди на користь як її одержувача, так і третіх осіб» [44, С. 136].

Аналізуючи вищезазначені синоніми «схиляння» які використовуються у Кримінальному кодексі України, слід вказати, що вони можуть виражати подібні дії, способи та мету кримінального правопорушення. Під час аналізу нами були враховані ті, що найбільш відповідають та співвідносяться із поняття «схиляння», проте даний перелік може бути доповнений й іншими такими, зокрема, як «вплив», «примушування». Так в якості:

- мети «вплив» визначається у ч. 4 ст. 157 КК України «Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії референдуму чи діяльності офіційного спостерігача», ст. 258 КК України «Терористичний акт», ст. 444 КК України «Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист»;

- діяння «вплив» визначається у ч. 2 ст. 171 КК України «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів»; ст. 236 КК України «Порушення правил екологічної безпеки», ч. 5 ст. 255 КК України «Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній», ст. 255-1 КК України «Встановлення або поширення злочинного впливу», ст. 255-2 КК України «Організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному

зібранні (сходці)», ст. 255-3 КК України «Звернення за застосуванням злочинного впливу», ч. 4 ст. 258-4. КК України «Сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму», ст. 343 КК України «Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця», ст. 344 КК України «Втручання у діяльність державного діяча», ст. 369-2 КК України «Зловживання впливом», ст. 369-3 КК України «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань»,

- наслідку «вплив» визначається у ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення».

Не в меншій кількості у Кримінальному кодексі України, ніж попереднє поняття, законодавець закріпив таке поняття як «примушування». Щодо його зазначення у тексті закону маємо також виокремити, ті норми в яких воно закріплено. Так, у ч. 2, 4 ст. 134 КК України «Незаконне проведення абортів або стерилізації», у ч. 2 ст. 143 КК України «Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини», у ст. 151-2. КК України «Примушування до шлюбу», у ч. 1, 2 ст. 154 КК України «Примушування до вступу в статевий зв'язок», у ч. 1 ст. 157 КК України «Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії референдуму чи діяльності офіційного спостерігача», у ст. 174 КК України «Примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку», у ч. 2 ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду», у. ст. 258-1 КК України «Втягнення у вчинення терористичного акту», ст. 280 КК України «Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків», у ч.ч. 1,3 ст. 300 КК України «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову,

національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію», у ст. 301 КК України Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів, у ч. 3, 4 ст. 301-1. КК України «Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження», у ч. 4 ст. 301-2. КК України «Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи», у ст. 303 КК України «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією», у ст. 355 КК України «Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань», у ст. 369-3 КК України «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань», у ст. 373 КК України «Примушування давати показання», у ст. 386 КК України «Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку», у ст. 404 КК України «Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків». При цьому у значній кількості статей законодавець використовує по декілька із зазначених понять, зокрема «вплив», «примушування», «спонукання», «схиляння», «втягнення», «провокація» тощо.

Отже, враховуюче вищевказане на підставі проведеного дослідження норм, які мають ознакою такі поняття як «схиляння», «втягнення», «спонукання», «примушування», «залучення», «провокація», а також через з'ясування їх змісту та сутності в безпосередніх нормах, маємо зазначити: по-перше, на сьогодні не втрачається актуальність приведення усіх схожих ознак до однорідності. Тим більш, що досліджувані поняття, мають подібність та схожість щодо змістової їх характеристики та тлумачення. По-друге, враховуючи детальний аналіз саме поняття «схиляння» та порівняння його із такими поняттями, зокрема як «вплив», «втягнення», «залучення», «спонукання», «примушування», «провокація» тощо, маємо запропонувати вироблення єдності

викладу зазначених діянь, із врахування того що вони у більшості випадків виступають способами схиляння.

Висновки до другого розділу

Дослідження у підрозділі 2.1. схиляння як ознаки, передбаченої Загальною частиною КК України, доводить, що поняття «схиляння», як ознака закріплена у Загальній частині КК України, і як головна ознака такого виду співучасників, як підбурювач, і як ознака випадків застосування спеціальної конфіскації. І хоча, досліджуване поняття в обидвох випадках з першого огляду має визначення, що це будь-які умисні дії, спрямовані на те, щоб збудити в іншої особи бажання чи добитися від неї згоди вчинити кримінально каране діяння (умовляння, підкуп, пропозиція, порада, переконування, примушування, погрози, застосування насильства тощо). Проте, сутність «схиляння» у відношенні до ч. 4 ст. 27 КК України та п.2 ч. 1 ст. 96² КК України має різницю. Так, у ч. 4 ст. 27 КК України схиляння, *виступає характерною ознакою для визначення виду співучасника, а відповідно й дій які його відрізняє від інших в процесі вчинення кримінального правопорушення.* У п. 2 ч. 1 ст. 96² КК України, виступає ознакою щодо *випадків застосування спеціальної конфіскації.* Закон розрізняє майно, що призначалося (винуватий планував його використовувати), і майно, що використовувалося (реально застосовувалося) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення. Не слід розуміти положення зазначені у п.2 ч. 1 ст. 96² КК України буквально, як підбурювання до вчинення кримінального правопорушення, коли підбурювач фактично схилив іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення. Тобто не вимагається аби адресат схиляння насправді вчинив кримінальне правопорушення.

Досліджуючи у підрозділі 2.2. *схиляння як ознака, передбачена Особливою частиною КК України* ми дійшли висновку, нормами Особливої частини КК України, диспозиції яких містить ознаку схилення, як спосіб вчинення кримінального правопорушення є ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», ст. 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 324 КК України «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів». А також інші норми Особливої частини Кримінального кодексу в яких використовуються інші поняття, однак за своїм змістом позначають схожі із «схилянням» суспільно небезпечні способи, а саме: «Спонування» - ст. 147 КК України «Захоплення заручників», ст. 151 КК України «Примушування до шлюбу»; ст. 323 КК України «Спонування неповнолітніх до застосування допінгу», ст. 349 КК України «Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника», ст. 349-1. «Захоплення журналіста як заручника»; «залучення» - ст. 302 КК України «Створення або утримання місць розпусти і звідництво», ст. 307 КК України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 309 КК України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту»; «втягнення» – ст. 156-1 КК України «Домагання дитини для сексуальних цілей», ст. 258-1 КК України «Втягнення у вчинення терористичного акту», ст. 258-5 КК України «Фінансування тероризму», ст. 301-2 КК України «Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи», ст. 303 КК України «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією», ст. 304 КК України «Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність»; «провокація» - ст. 370 КК України «Провокація підкупу» тощо.

Кримінально-правовий аналіз диспозиції вказаних статей в яких ознакою складу кримінального правопорушення виступає «схиляння» надав можливості зазначити, що у ст. ст. 120, 315, 324 КК України відповідне поняття має однакове тлумачення. Проте поняття схиляння не має нормативного визначення у КК України, що допускає його використання з різним змістом, а також непослідовне його використання в інших статтях де відповідне поняття не закріплено. Зокрема така складність виникає при його відмежуванні від понять «спонукання», «втягнення», «залучення», «провокація». Так норми, які мають ознакою такі поняття як «схиляння», «втягнення», «спонукання», «примушування», «залучення», «провокація» потребують удосконалення та вироблення єдності у викладі, із врахування того що вони у більшості випадків виступають способами схиляння.

РОЗДІЛ 3. СПЕЦІАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ОЗНАКОЮ СКЛАДІВ ЯКИХ Є СХИЛЯННЯ

3.1. Кримінально-правова дефініція «неправомірне схиляння»

Кримінальне право, як і будь-яка галузь права, закріплює і відображає у своєму змісті певне коло соціально-правових явищ. Для позначення таких явищ, що включаються у предмет кримінального права, отже, набувають специфічного кримінально-правового змісту і значення, використовується понятійно-категоріальний апарат. Здебільшого у кримінальному праві використовуються категорії, поняття і терміни, які є суворо визначеними, мають чіткі (а нерідко – легальні) визначення, формалізовані ознаки, види, критерії, підстави тощо. І це виправдано, адже саме норми кримінального права, що отримують формальне закріплення у приписах кримінального закону, виступають найдієвішим правовим засобом боротьби з найбільш суспільно небезпечними діями та повинні максимально точно і повно відобразити юридичні ознаки конкретних складів кримінальних правопорушень. Водночас у деяких поняттях кримінального права здатні відобразитися не одне чи декілька явищ (або їх окремих показників), а ціла низка. У таких випадках у законі про кримінальну відповідальність є досить ускладненим або ж навіть неможливим формальне закріплення всіх ознак поняття чи вичерпного переліку проявів відповідного явища. В кримінальному законі, в силу відсутності схильності його положень до норм-дефініцій, використовується значна кількість категорій, зміст яких залишається не до кінця визначеним навіть за умови значної уваги з боку кримінально-правової доктрини. Однією з таких категорій, яка має

наскрізне значення для Загальної та Особливої частини кримінального права, є неправомірне схиляння.

Досліджуючи питання кримінально-правової дефініції «неправомірне схиляння», першочергово слід з'ясувати зміст та сутність таких понять як «неправомірність» та «схиляння». Для цього доцільно з'ясувати семантичне та етимологічне значення термінів, що позначають відповідні поняття. Розкриття поняття «неправомірність» вимагає від нас звернення до похідних понять, зокрема «правомірність поведінки». Маємо зазначити, що традиційно в юридичній науці правомірну і неправомірну поведінку розглядаються як дві відносно самостійні, відокремлені категорії. Проте, такий односторонній підхід не відповідає сучасним запитам і потребує перегляду. Це зумовлено тим, що правомірна і неправомірна поведінка – прояви одного явища – поведінки людини. Важливим є те, що і правомірна, і неправомірна поведінка часто існують нерозривно, «переплітаються» і виявляються в повсякденній поведінці. Суб'єкт правовідносин може порушувати одні правові норми, але водночас дотримуватися інших. Неможливо скласти повне й об'єктивне уявлення про поведінку у сфері права, якщо вивчати тільки одну яку-небудь його сторону – позитивну або негативну. Про правомірність або неправомірність поведінки можна говорити на основі того, чи узгоджуються дії та вчинки людини з правовими приписами й моральними переконаннями суспільства щодо того, що є добром, а що – злом.

Поняття «правова поведінка» позначає різновид поведінки людини, що пов'язана з правом, та у широкому смислі розуміється як «соціальна поведінка суб'єкта, яка відповідає вимогам, що містяться в праві», а в вузькому – як «суспільно потрібна, соціально бажана чи допустима поведінка суб'єкта, яка полягає у реалізації (дотриманні, виконанні та використанні) юридичних норм, що ґрунтується й охороняється легальним примусом»[125, С. 21]. Важливо, що

правова поведінка «формулюється та реалізується у контексті існуючих правових норм, які встановлюють правила поведінки суб'єктів. Якщо суб'єкт у своїх діяльності реалізує юридичний припис, йдеться про правомірну або позитивну поведінку, якщо він не дотримується цього припису – про неправомірну або негативну правову поведінку. У разі, якщо ми розглядаємо поведінку суб'єкта, яка не врегульована юридичними нормами, то не йдеться про правову поведінку, незалежно від того, гарна вона чи погана, суспільно корисна чи ні»[125, С. 368]. Один із напрямів впливу права на поведінку людей полягає в тому, що воно надає індивіду відомості про правомірне (належне, дозволене, заборонене) в поведінці. Це надає людині змогу правильно орієнтуватися в навколишньому світі та комфортно існувати, врешті-решт, це дозволяє індивіду приймати рішення, які відповідають вимогам закону. Дозволяючи чи забороняючи певні види поведінки, право сприяє формуванню в людей позитивної ідеології: поглядів, переконань, ідеалів, тим самим виробляє в людини усвідомлене прагнення до правомірної поведінки, яке, як правило, заохочується державою. Обмежуючи індивідуальну свободу особистості і встановлюючи санкції для правопорушників, право, з одного боку, переконує людей у необхідності утримуватися від неправомірних діянь, з іншого боку, надає людині впевненість у безпосередній зацікавленості в правомірній поведінці [57, С. 368].

Незважаючи на те, що категорія «правомірна поведінка» по-різному позначається в тих чи інших правових системах, зміст є практично однаковим. Так, термін римського права *legitimus* (законний, такий, що відповідає закону) було відображено і закріплено у вигляді юридичного постулату, який, зокрема, позначає те, що є дозволеним, допустимим із точки зору природного і позитивного права. Аналогом «правомірної» поведінки є термін німецької мови, основне, найбільш уживане значення якого в юридичній якості правомірного,

дослівно можна перекласти як «вимірюваний правом». У французькому праві поняття, які позначають «законний» і «правомірний», передаються одними і тими самими термінами – *legalite*, *legitim*, що в перекладі означає «юридично обґрунтований», «закріплений законом» або «такий, що відповідає закону». Англійське право використовує словосполучення *law-abiding* для позначення поведінки як законослухняної, такої, що узгоджується із вимогами права, тощо [10].

На більш конкретизованому (конкретно-галузевому) правовому рівні правова поведінка «представлена» у наступних своїх проявах:

1) правомірна (або ще «допустима») правова поведінка, яка пов'язана із свідомим дотриманням існуючих правових норм та є результатом відповідного волевиявлення людини. Іншими словами, в межах правомірної поведінки діє формула: «свідомо дотримуючись правових норм»;

2) неправомірна правова поведінка, що пов'язана з свідомим порушенням правових норм та відповідним волевиявленням людини;

3) правова поведінка з «дефіцитом» свідомого волевиявлення, яка охоплює поведінку людей, що формується та реалізується без свідомого волевиявлення, хоча і врегульована правовими нормами (якщо говорити узагальнено, то перебуває у сфері правових норм). Прикладом є поведінкові процеси неосудних осіб, малолітніх осіб тощо. У свою чергу, «дефіцит» свідомого волевиявлення у такі правовій поведінці пов'язується з несвідомим волевиявленням при дотриманні та недотриманні (порушенні) правових норм, якими врегульовується поведінка таких людей. Залежно від цього можна виділити такі прояви правової поведінки з «дефіцитом» свідомого волевиявлення, що пов'язані з:

а) правомірною поведінкою з несвідомим, поза вольовим дотриманням правової норми (або іншими словами, передбаченої такою нормою дозволу чи

заборони). Наприклад, ч. 2 ст. 36 КК України передбачає, «що кожна особа має право на необхідну оборону ...», а тому не виключені випадки перебування в стані необхідної оборони душевнохворого, який не має свідомого волевиявлення при заподіянні шкоди, про яку зазначається у ч. 1 ст. 36 КК;

б) неправомірною поведінкою з несвідомим, поза вольовим порушенням правової норми. Прикладом є випадок, коли душевнохворий, що перебуває на лікуванні у психіатричній лікарні та не має свідомого волевиявлення, заподіює смерть санітару [12, С. 22-23].

Отже, правомірна поведінка – це масова за масштабом, соціально корисна, усвідомлена поведінка (дія або бездіяльність) індивідуальних чи колективних суб'єктів, яка відповідає правовим нормам та принципам права і гарантується та забезпечується державою.

Щодо «неправомірної поведінки», слід зазначити, що вона зародилося з появою перших правових норм. Поняттям «неправова поведінка» позначається такий різновид поведінки людини. Який «знаходиться» поза сферою права, а відтак не врегульований правовими нормами (наприклад, моральна поведінка в сім'ї у процесі приготування їжі). Причому важливо враховувати, що при вказівці на «неправову» поведінку не йдеться про яке-небудь правопорушення правової норми (такої норми, яка регулює поведінку людини просто не існує), а мається на увазі відсутність самої сфери правового регулювання такої поведінки. Отже, неправова поведінка «перебуває» поза межами правового регулювання [12, С. 22].

Неправомірна поведінка посідає особливе місце у загальній системі людської поведінки. Неправомірна поведінка – це така поведінка людини, яка повністю чи частково суперечить нормам права. Вона є антиподом правомірної поведінки, яка, у свою чергу, є видом правової поведінки людини. Правова ж поведінка є видом загальної людської поведінки. Незважаючи на те, що тема

патологій людської поведінки вивчена досить ґрунтовно, досі в літературі немає однозначної думки щодо співвідношення неправомірної поведінки та правопорушення. Неправомірне поведінка і правопорушення тривалий час не поділялися, навпаки, вони ототожнювалися. Цьому сприяла низка причин. На їхню явну спорідненість вказують і загальні ознаки, такі як протиправність, соціальна шкідливість та ін. Але відсутність у деяких випадках провини дозволяє виділити особливу категорію неправомірної поведінки – об'єктивно протиправне діяння, яке не можна поєднати з правопорушенням, оскільки наявність вини, а звідси й юридичної відповідальності за скоєне є обов'язковою ознакою правопорушення. Оскільки це дуже рідкісне і специфічне явище у суспільстві входить у неправомірну поведінка, але ніяк не може відповідати за ознаками правопорушення, цей факт явно вказує на те, що правопорушення, як і об'єктивно протиправне діяння, є лише видами неправомірної поведінки. Крім цього, неправомірна поведінка необов'язково є негативною. Правопорушення ж обов'язково негативне явище, про що свідчать його специфічні ознаки. Цей факт явно вказує на те, що правопорушення значно вужче поняття, ніж неправомірна поведінка. Крім того, правопорушення характеризується наявністю складу, що також є його специфічною характеристикою. Таким чином, правопорушення є лише видом неправомірної поведінки і в жодному разі не може з ним ототожнюватись.

Слід також зазначити, що неправомірне діяння як різновид юридичних фактів досить складне для осмислення поняття. Причиною такого скрутного з'ясування сенсу розглянутого явища в першу чергу є різноманіття існуючих семантичних значень і складна етимологія, обумовлена складним складом слова. Найбільший інтерес та одночасно ускладнення зі словосполучення «неправомірне діяння» викликає слово «неправомірне». З метою більш глибокого аналізу вказаного поняття, необхідно розглянути його етимологію та

семантику. За допомогою етимологічного тлумачення усвідомити загальносоціальне значення категорії неправомірності простіше. Даний метод сприяє встановленню ролі аналізованого явища у правовій дійсності та як результат - більш чіткому формулюванню визначення «неправомірне діяння». Зважаючи на складний склад слова «неправомірний» у етимологічних словниках це поняття відсутнє, тому звернемося до його складових частин: «не» (негативна приставка) + право (від право) + мірний (від міра). «Ні» - негативна частка, вживається також як префікс в складнощах, використовується для позначення повної протилежності того, що висловлює слово без цього префіксу. Слово «право» визначає систему встановлених, або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, що виражають волю пануючого класу (в експлуататорському суспільстві) або всього народу (в соціалістичному суспільстві) [183]. «Міра» - одиниця виміру чого-небудь, висловлює те, що служить основою для оцінки чогось або для порівняння з чимось [184].

Виходячи з етимологічного тлумачення можна зробити висновок, що термін «неправомірний» означає відсутність відповідності поведінки людей встановленим державою нормам та правилам. Щодо семантики слова «неправомірний» також виникають певні складнощі, оскільки через наявність негативного префіксу в понятті «неправомірний» категорія, що розглядається, знаходить своє відображення в словниках недуже широко. Слово ж «правомірний» у тлумачних словниках зустрічається частіше і відповідно трактується різноманітніше, тому з метою більш всебічного аналізу поняття «неправомірний» у статті вказана категорія протиставлятиметься слову «правомірний», розкриваючи своє значення при цьому через призму поняття «правомірний» тільки з негативним значенням. У Словнику української мови «правомірний» визначається як той, що спирається на закони розвитку природи і суспільства, на право [186]. При цьому у словнику наголошується, що

державна воля виражається в офіційних документах, зокрема у нормативних правових актах. Якщо «перекласти» зазначену дефініцію на поняття неправомірності, можна дійти невтішного висновку, що «неправомірність», передусім, пов'язують із порушенням норм права, встановлених на законодавчому рівні.

Безумовно, у довідково-енциклопедичній літературі можна знайти прямі трактування слова «неправомірний», не вдаючись при цьому до протиставлення аналізованої категорії слову «правомірний». Тут необхідно наголосити, що отримані трактування поняття «неправомірний» чітко співвідносяться з тлумаченням слова «правомірний» тільки у негативному ключі. Якщо об'єднати вищерозглянуті визначення за значенням, то можна виділити три смислові групи, що відрізняються між собою тим, що в першому випадку у дії відсутні будь-які правові підстави для його виконання, у другому у разі дія визнається незаконною, у третьому — дія не відповідає вимогам норм права загалом, але, на відміну від другої групи, дана дія в деяких випадках може визнаватися законним через відсутність встановлених законом заходів відповідальності за його вчинення:

1. Діяння, яке внутрішньо не виправдане, що виробляється без будь-яких правових підстав. Тут слово «неправомірний» трактується з погляду наявності чи відсутності підстав реалізації тих чи інших дій правового характеру.

2. Діяння, що суперечить нормам закону. Так, у словнику української мови «неправомірний» означає «здійснений не по праву, незаконно, без належних підстав» [183].

У цій групі поняття «неправомірний» тлумачать як «не має законного виправдання, незаконний», тобто значення поняття, що розглядається, зводиться саме до невідповідності вимогам закону.

3. Діяння, що суперечить нормам права. Тут «неправомірний» означає «те що спирається на право і не відповідає вимогам норм права», тобто категорія неправомірності виражається, насамперед, у конфлікті норм правничий та здійснюваних дій. Дане трактування розглядає «неправомірність» ширше, оскільки регулювання деяких дій охоплює законодавчими актами. У цій статті категорія «неправомірність» аналізуватиметься саме з цього погляду.

Окремо слід відзначити, що при використанні у мові слова «неправомірний», зокрема, у словосполученні «неправомірне діяння», вчені-правознавці досить часто вживають схожі за змістом слова, такі як «правопорушення», «протизаконна поведінка», «протиправна поведінка», «недозволена поведінка» та ін. Однак, через подібне змішування понять сам феномен неправомірного діяння втрачає свою самобутність, оскільки відбувається плутанина різних за своїм значенням слів. Щоб усунути цю проблему, передбачається доцільним розмежувати вищезгадані поняття між собою. Суперечливість у тлумаченні оціночних норм призводить до труднощів в процесі правозастосування, адже правозастосувач сам визначає зміст оціночного поняття, що не сприяє єдиному застосуванню кримінально-правових норм та призводить до судових помилок. Навроцький В.О. щодо зазначеної проблеми зазначає, що частота і повторюваність помилок у кваліфікації злочинів, яких припускають в практиці, нерідко пов'язані саме з недоліками формулювання кримінально-правових норм [136, С. 18].

Виникають не поодинокі випадки, коли одним і тим же терміном позначаються нехай і близькі, але не тотожні поняття. Понад те, навіть в чинних нормативно-правових актах є статті, які містять неоднакові визначення одних і тих же термінів. Ще частіше має місце стан, коли той чи інший термін має своє нормативне визначення в акті певної галузі законодавства, але позначуване таким же терміном поняття не сформульоване в акті іншої галузі. Звісно, що

виникає питання, наскільки взагалі прийнятна така ситуація, як діяти за наявності суперечливих визначень, чи завжди можна покликатися на дефініцію, яка наведена в іншому галузевому акті.

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що *неправомірна дія* відноситься до важкоосмислюваних юридичних категорій через неоднозначне вираження даного явища в правовій дійсності, його спірної оцінки з боку як вчених-правознавців, і держави, суспільства загалом. Складність сприйняття *неправомірного дії* визначається тим, що визначення даного поняття, що розглядає його як різновид юридичного факту, немає, що викликає певні неточності під час трактування неправомірних діянь у системі юридичних фактів. Так, *найчастіше відбувається змішання поняття «неправомірне діяння» зі схожими за змістом словами, такими як «правопорушення», «протиправне діяння», «протизаконна поведінка», «недозволена поведінка» та ін.* При розмежуванні зазначених понять не варто упускати той момент, що «неправомірне діяння» є найбільшим за своїм значенням терміном, синонімічні з ним категорії, свою чергу, виступають або як одна з характеристик неправомірності, або додають той чи інший «відтінок» до значення зазначеної категорії. Певні проблеми осмислення значення слова «неправомірність» викликає його складна етимологія, обумовлена складним складом слова, що також необхідно враховувати при визначенні семантичного значення цієї категорії. На підставі запропонованого аналізу семантики та етимології *категорії неправомірності* можна сформулювати авторське визначення неправомірного діяння, а саме *неправомірне діяння - це діяння, що суперечить встановленим нормам права дія або бездіяльність суб'єкта, що завдає шкоди суспільним відносинам, що охороняються, і тягне певні юридичні наслідки, негативно оцінюване з боку держави та суспільства в цілому.*

Надавши аналіз семантики та етимології категорії неправомірності, пропонуємо проаналізувати інше поняття «схиляння». Вказане поняття також уявляється достатньо складним через те, що не містить у словниках конкретного визначення, більш того має багато синонімів, що ускладнюють конкретне його розуміння. Великий тлумачний словник сучасної мови зазначає «схиляти» як визначення певного настрою, бажання робити що-небудь [20]. У свою чергу, синонімами слова «схиляти» можна визначити такі як «умовляти» (переконувати кого-небудь, схиляючи до чогось), «підмовляти» (умовляючи, переконуючи, спонукати до певних дій, вчинків), «спонукати» (викликати у кого-небудь бажання робити що-небудь; змушувати, схиляти, заохочувати до якоїсь дії, певного вчинку), «залучення» (заохочувати, спонукати кого-небудь брати участь у чомусь, включати в якусь роботу та інше), «втягнення» (залучати, притягати, заохочувати когось до участі в чому-небудь), «провокація» (навмисні дії проти окремих осіб, організацій, держав тощо з метою штовхнути їх на згубні для них вчинки) тощо [186]. Так, при умовлянні (переконанні) як способі підбурюванні: виконавцю вселяється думка, що він має якийсь прямий чи непрямий матеріальний, моральний чи інший інтерес у кримінальному правопорушенні. При цьому не має значення, чи може насправді підбурюваний отримати цю вигоду або підбурювач обманює його. Умовляння можна уподібнити систематичної психологічної обробки свідомості виконавця з метою нав'язати йому рішучість вчинити кримінальне правопорушення і подолати контрмотиви до нього. Під спонуканням слід розуміти викликання у кого-небудь бажання робити що-небудь; змушування, схиляння, заохочення до якоїсь дії, певного вчинку, а схилянням – навернення, спрямовування, приваблення до кого-, чого-небудь [20, С. 1374, 1420]. Через те, що словник безпосередньо вказує на тотожність значень слів «спонукання» та «схиляння», розрізнити об'єктивні ознаки спонукання до кримінально протиправної

діяльності та схиляння іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення видається неможливим. Вказівка на певні специфічні способи (умовляння, підкуп, погроза, примус) схиляння до вчинення кримінального правопорушення не вирішує цієї проблеми через те, що перелік цих способів у ст. 27 КК України є невичерпним, як, власне, і перелік діянь, за допомогою яких здійснюється кримінальне правопорушення. Кримінально протиправне залучення являє собою єдине за своєю об'єктивною сутністю діяння (система дій), що отримує множинне кримінально-правове значення. По-перше, законодавець дозволяє оцінювати залучення з погляду інституту співучасті кримінальних правопорушеннях; а по-друге, встановлює кримінальну відповідальність за різні види залучення до кримінального правопорушення, при цьому результати тлумачення використані в інших статтях закону термінів «вербування», «схиляння» тощо дозволяють розширити цей перелік. Поняття «залучення до вчинення кримінального правопорушення» у науці кримінального права розкривається через інститут співучасті (підбурювання), розуміючи під ним умисні дії, спрямовані на підготовку особи до вчинення кримінального правопорушення, підбурювання його до вчинення одного чи кількох кримінальних правопорушень або залучення його до вчинення кримінального правопорушення як співвиконавець або посібника. Відповідно до Постанови втягнення у заняття жебрацтвом – це умисне схиляння неповнолітнього у будь-який спосіб до систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб як самостійно неповнолітнім, так і спільно з дорослими особами [172]. Щодо нормативного визначення провокації кримінального правопорушення, то слід зазначити, що воно відсутнє. У науковій літературі існують різні дефініції провокації кримінального правопорушення, більшість учених дотримуються позиції, що провокація злочину є підбурюванням до нього, тобто його спеціальним

різновидом [5]. В цілому, за суб'єктивними ознаками, провокація зовні схожа на підбурювання до скоєння кримінального правопорушення, чим і пояснюється досить часте віднесення провокаційної дії до підбурювання. Відомо, що термін «провокація» походить від латинського слова «provocatio», що означає збудження, схилення, заклик до обурення. У сучасній українській мові провокація означає зрадницьку поведінку, підбурювання кого-небудь до таких дій, які здатні потягнути за собою тяжкі для нього наслідки [147, С. 21]. Зокрема, діяння провокатора підкупу має відповідати ознакам діяння підбурювача до злочину, тобто особи, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину (ч. 4 ст. 27 КК України) [203]. Провокація підкупу полягає в схиленні (збудженні бажання, рішучості, наміру) певним способом до вчинення одного або кількох із таких злочинів: а) пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди (ч. ч. 1 і 2 ст. 368³, ч. ч. 1 і 2 ст. 368⁴, ст. 369 КК України) або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди (ст. 368, ч. ч. 3 і 4 ст. 368³, ч. ч. 3 і 4 ст. 368⁴ КК України). Провокація підкупу вчиняється лише шляхом активної поведінки - дії. Провокація також повинна передувати виникненню в особи прагнення (бажання, рішучості, наміру) учинити один із зазначених злочинів. Тобто, провокатор це такий суб'єкт: а) у якого намір схилити до вчинення злочину обов'язково виникає раніше, ніж у суб'єкта, якого він схиляє, і б) який впливає на цього суб'єкта до моменту виникнення в нього рішучості на вчинення злочину. Отже, усі вищеперераховані визначення пов'язані із поняттям «схилення» та у сукупності надають підстав формулювати поняття, яке буде їх враховувати, а саме схилення це визначення певного настрою, бажання робити що-небудь; дії спрямовані на умовляння, спонукання, залучення, втягнення, провокацію тощо кого-небудь, до певних дій, вчинків.

На підставі проведеного аналізу окремо взятих понять «неправомірність» та «схиляння» маємо запропонувати наступну кримінально-правову дефініцію: «Неправомірне схиляння - діяння, що суперечить встановленим нормам права, дія або бездіяльність у формі певного настрою, бажання робити що-небудь спрямована на умовляння, спонукання, залучення, втягнення, провокацію тощо кого-небудь, до певних дій, вчинків, яке завдає шкоди суспільним відносинам, що охороняються, і тягне певні юридичні наслідки, вчинене суб'єктом кримінального правопорушення». На підставі семантичного та етимологічного значення термінів «неправомірність» та «схиляння» маємо сформулювати наступну кримінально-правову дефініцію: *«Неправомірне схиляння це діяння, що суперечить встановленим нормам права дія або бездіяльність суб'єкта, що завдає шкоди суспільним відносинам, що охороняються, і тягне певні юридичні наслідки, негативно оцінюване з боку держави та суспільства в цілому у формі певного настрою, бажання робити що-небудь; дій спрямованих на переконання, умовляння, спонукання, змушування, заохочування, залучення, притягнення, провокації та штовхання кого-небудь, до певних дій, вчинків».*

3.2. Питання кваліфікації кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є схиляння

Кваліфікація кримінальних правопорушень – це кримінально-правова оцінка вчиненого особою діяння шляхом встановлення його кримінально-правових (кримінально значимих) ознак, визначення кримінально-правової норми, що підлягає застосуванню, та встановлення відповідності (тотожності, ідентичності) ознак вчиненого діяння конкретному складу кримінального правопорушення, передбаченому КК, за відсутності фактів, що виключають злочинність діяння [205, С. 14]. Кваліфікація вчиненого суб'єктом

кримінального правопорушення за об'єктивною стороною складу кримінального правопорушення являє собою встановлення відповідності (тотожності, ідентичності) між зовнішніми ознаками фактично вчиненого діяння (актом поведінки особи в його зовнішньому вияві) та ознаками об'єктивної сторони складу конкретного кримінального правопорушення, передбаченого КК України. Кримінальний закон описує склад кримінального правопорушення передусім за ознаками його об'єктивної сторони. Це пояснюється тим, що під час учинення кримінального правопорушення найлегше встановити й зафіксувати його зовнішні ознаки, щоб надалі з'ясувати й інші елементи складу кримінального правопорушення, оскільки виявлення кримінального правопорушення насамперед пов'язане з його об'єктивними ознаками. Отже, об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це сукупність юридично значимих ознак, що характеризують зовнішню сторону кримінального правопорушення, до яких належать суспільно небезпечне діяння (обов'язкова ознака), суспільно небезпечний наслідок, причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком, час, місце, спосіб, обстановка, засоби (знаряддя) вчинення кримінального правопорушення (факультативні ознаки, які під час учинення конкретного кримінального правопорушення можуть бути обов'язковими, кваліфікуючими або привілейованими).

Кваліфікація вчиненого суб'єктом діяння за об'єктивною стороною складу кримінального правопорушення – це відповідний процес, який здійснюється послідовно й характеризується певними етапами (методикою). Передусім необхідно встановити суспільно небезпечне діяння (дію чи бездіяльність), оскільки воно є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони будь-якого складу кримінального правопорушення. Для доведення того, що вчинене діяння може бути ознакою об'єктивної сторони складу кримінального

правопорушення, воно має володіти такими характеристиками (ознаками): суспільна небезпечність, кримінальна протиправність, конкретність (конкретний акт поведінки), свідомість і волевиявлення. Під час установлення суспільно небезпечного діяння необхідно з'ясувати, чи не мають обставини, що виключають або обмежують: а) свідомість діяння (інстинкти, рефлексії, імпульсивні реакції, поведінка окремих неосудних осіб, поведінка особи в стані гіпнозу) й (або) б) волевиявлення діяння (непереборна сила, фізичний примус (нездоланий або здоланий), психічний примус). Зазначені обставини безпосередньо впливають на встановлення наявності суспільно небезпечного діяння як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та, відповідно, його правильну кваліфікацію. Крім того, варто також визначити, у якій формі особою вчинено суспільно небезпечне діяння: у формі дії чи у формі бездіяльності. Дія – це передбачена кримінальним законом, суспільно небезпечна, конкретна, свідома, вольова, активна поведінка суб'єкта. Дія може являти собою як один рух тіла або його частини, так і комплекс таких рухів, спрямованих до певної мети. До видів дії можна зарахувати: а) фізичний вплив (найбільш поширений вид), б) жести (порівняно рідко зустрічаються, притаманні вчиненню кримінальних правопорушень у співучасті), в) усні чи письмові висловлювання (менш поширений вид). Дія може бути вчинена безпосередньо (*вплив* самого суб'єкта кримінального правопорушення на потерпілого) та опосередковано (шляхом застосування тварин, стихійних сил природи тощо). Бездіяльність – це передбачена кримінальним законом, суспільно небезпечна, конкретна, свідома, вольова, пасивна поведінка суб'єкта, яка полягає в невиконанні ним тих дій, які суб'єкт зобов'язаний був і реально міг учинити в конкретній обстановці, щоб перешкодити настанню суспільно небезпечного наслідку. Отже, основне відмежування злочинної бездіяльності від дії полягає в зовнішній, виконавчій фізичній сфері: за бездіяльності суб'єкт

не здійснює жодних зовнішньо виражених дій в обстановці, що вимагає певного його втручання.

Початковий і кінцевий моменти суспільно небезпечного діяння обумовлені його описанням у диспозиції кримінально-правової норми, зокрема їх установлення залежить від виду одиничного кримінального правопорушення (простий чи ускладнений (триваючий, продовжуваний, складений)). Так, початковий момент суспільно небезпечного діяння (дії та бездіяльності) як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складу простого (в тому числі з альтернативними діяннями) та ускладненого кримінальних правопорушень збігаються – початок учинення відповідного діяння (дії чи бездіяльності). Кінцевий момент суспільно небезпечного діяння як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складу простого (в тому числі з альтернативними діяннями) і триваючого кримінального правопорушення – вчинення діяння, яке характеризує об'єктивну сторону цього складу кримінального правопорушення, а продовжуваного чи складеного – вчинення всіх діянь, що в сукупності утворюють суспільно небезпечне діяння як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Бурчак Ф.Г. справедливо зазначав, що першим етапом юридичної кваліфікації є розмежування поведінки людей на правомірну та неправомірну; другим етапом є зіставлення вчиненого з іншими нормами; третім – встановлення конкретної норми, під яку підпадає вчинок. У широкому сенсі кваліфікація та відмежування складів злочинів є двома аспектами одного процесу. З одного боку, законодавець визначає об'єктивні та суб'єктивні ознаки для конструювання складу таким чином, щоб отримати можливість його чіткого відмежування від інших суміжних складів злочину. З іншого боку, практичні працівники використовують ці відмінні ознаки, щоби правильно й точно кваліфікувати злочини [16, С. 6, 29].

Досліджуючи питання кваліфікації злочинів, Тарарухін С.А. доходить висновку, що кожен злочин має спільні риси з іншими злочинами. Водночас вони обов'язково чимось різняться. Особливо важливим є розуміння сенсу їх подібності. Найчастіше збігаються родовий об'єкт та суб'єкт злочину, надто у схожих злочинах; можуть збігатися й інші об'єктивні та суб'єктивні ознаки. У разі збігу суб'єктивних ознак злочини різняться об'єктивними ознаками, найчастіше за способом посягання. Різномірні злочини розмежовуються за об'єктом посягання, за іншими ж ознаками вони можуть бути тотожними в різних сполученнях і, навпаки, відрізнятися одночасно за декількома з них [190, С. 80–81]. Із цього приводу Фесенко Є. В. зауважує, що суб'єктам правозастосування у розв'язанні питань кваліфікації злочинів проти здоров'я населення доводиться аналізувати понад тридцять комбінацій їх співвідношення з іншими складами злочинів і з'ясовувати питання щодо їх відмежування [208, С. 151]. Саме тому ця проблема є актуальною в площині не лише теорії, а й практики, адже відмежування суміжних складів злочинів – зворотний бік кваліфікації [190, С. 126]. Якщо кваліфікація – це вибір кримінально-правової норми, якою передбачене конкретне суспільно небезпечне діяння та закріплення цього вибору в юридичному акті (вироку, ухвалі, постанові), то відмежування полягає у виявленні ознак, які індивідуалізують склад того чи іншого злочину, що дає змогу відрізнити його від суміжних складів злочину. Це сприяє правильній кваліфікації діяння, а в остаточному підсумку – реалізації принципу законності під час розгляду кримінальних справ [208, С. 152]. Критеріями відмежування можуть виступати лише відмінні ознаки. При цьому, безумовно, встановлення явно відмінних ознак труднощів не викликає: непростим є виявлення неочевидних, прихованих відмінних ознак. Результату можна досягти лише за умови застосування правильної методики, що передбачає здійснення всіх необхідних досліджень системно, послідовно та логічно.

Суміжними, на думку Фесенка Є.В., є склади злочинів, які мають схожі ознаки у різних комбінаціях, при цьому роль критеріїв відмежування відіграють відмінні ознаки [208, С. 151–153]. Тарарухін С.А. наводить ієрархічну систему відмінних ознак, якої дотримуються й інші науковці: від загальних до окремих, від вищого рангу – до нижчого (фактично йдеться про застосування відомих у криміналістиці методів дедукції та індукції). За цією системою спочатку відмежовують увесь комплекс суміжних складів злочинів за найбільш загальними ознаками, потому дрібніші – процес триває до того моменту, доки не залишаться два суміжні склади, які різняться між собою мінімальною кількістю ознак. Відмежування відбувається відповідно до елементів складу злочинів. Залежно від кількості відмежувальних ознак між складами злочинів виділяють три різновиди, це коли: 1) склади не мають між собою жодних спільних ознак (окрім осудності та віку); 2) склади мають незначну кількість загальних ознак; 3) склади повністю тотожні, за винятком однієї ознаки [190, С. 80].

В межах цього дослідження особливої уваги привертає аналіз кримінально-правових норм, а саме *питання кваліфікації кримінальних правопорушень, ознакою складів яких виступає схиляння* - ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», ст. 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 324 КК України «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів».

Стаття 120 КК України «Доведення до самогубства». Законом від 8 лютого 2018 р. ч. 1 ст. 120 КК була доповнена положеннями, відповідно до яких доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, схиляння до самогубства, а також інших дій, що сприяють

учиненню самогубства [109]. Що стосується кримінального законодавства більшості західноєвропейських країн, то злочином переважно вважаються такі дії, як *схиляння до акту самогубства*, сприяння або пособництво в ньому. У ч. 1 ст. 143 КК Королівства Іспанія передбачена кримінальна відповідальність за доведення до самогубства (карається позбавленням волі від 4 до 8 років), а у ч. 2 ст. 143 КК – за сприяння вчиненню самогубства (карається позбавленням волі від 2 до 5 років) [98, С. 79]. У швейцарському кримінальному кодексі в ст. 155 вказується, що ті, «хто з корисливих мотивів схиляє кого-небудь до самогубства або надає йому в цьому допомогу, якщо відбувається самогубство або замах на нього, то покаранням є каторжна в'язниця строком до 5 років або тюремне ув'язнення» [114]. Аналогічна норма закріплена на законодавчому рівні в Данії та Швеції. У КК Австрії передбачається відповідальність за «схиляння до самогубства і надання допомоги потерпілому в цьому» [93]. Відмінною особливістю кримінального законодавства Французької Республіки є те, що в ст. 223-13 на законодавчому рівні закріплюється відповідальність за рекламування та пропагування товарів, послуг, засобів чи методів, у результаті застосування яких з'являється можливість заподіяння собі смерті. За підбурювання особи до самогубства (ст. 223-13) передбачено три роки тюремного ув'язнення та штраф у розмірі 45 000 євро, якщо підбурювання спричинило самогубство або спробу самогубства. Кваліфікуючою ознакою є неповноліття потерпілого – до досягнення 15-ти років (покарання – п'ять років тюремного ув'язнення та штраф у розмірі 75 000 євро) [112, С. 111]. Кримінальне покарання винного, який шляхом умовлянь або надання допомоги приводить людину до спроби самогубства, передбачено і в ст. 151 КК Республіки Польщі – від 3 місяців до 5 років (при цьому не містить кваліфікуючих ознак) [103, С. 62–63]. Склад доведення до самогубства міститься і в законодавстві інших держав. У ст. 83 КК Аргентини йдеться, що

«карається позбавленням волі на строк від одного року до чотирьох років тюремного ув'язнення той, хто підбурював іншого до вчинення самогубства або посприяв здійсненню самогубства. Покарання призначається як у випадку доведеної до кінця, так і в разі незакінченої спроби самогубства» [228]. У США відсутня єдина кримінально-правова система, в кожному штаті застосовуються автономні законодавчі системи. Якщо проаналізувати кримінальне законодавство окремо взятих штатів, то можна відзначити, що норми кримінальної відповідальності в них часто суперечать один одному. Як бачимо, на відміну від вітчизняного формулювання доведення до самогубства, де розширено перелік способів доведення до самогубства (ст. 120 КК України), у ст. 143 КК Королівства Іспанія, ст. 223-13 КК Французької Республіки, ст. 151 КК Республіки Польщі взагалі не зазначено жодного способу доведення до самогубства, що відповідає потребам практики, оскільки жоден спосіб не має переваги над іншим, найважливіше – захист життя людини. Тому пропонуємо змінити чинну редакцію ч. 1 ст. 120 КК України з урахуванням європейського досвіду, вилучивши всі способи. З огляду на проаналізовані норми кримінальних кодексів різних держав світу під іншими діями, що сприяють учиненню самогубства, слід розуміти насамперед «пособництво» та «підбурювання» до нього.

Щоб надати даному кримінальному правопорушенню правильної кваліфікації та визначити кримінальну відповідальність доведення до самогубства, виникає необхідність аналізу нормативно-правової бази, що складається з норм Особливої частини КК. Розглядаючи склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 120 КК України, зазначимо, що його родовим об'єктом є суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням конституційного права людини на життя і здоров'я. Благом, на яке вчиняється посягання, підтверджується його суспільна небезпечність. Додатковим об'єктом

слід вважати честь та гідність особи, на які поряд з основним об'єктом здійснюють негативний вплив. Даний злочин має матеріальний склад, тобто є закінченим з моменту доведення до самогубства або замаху на нього [141]. Також слід зазначити, що він може мати ознаки продовжуваного кримінального правопорушення, інакше кажучи, може вчинятися декількома діями, що об'єднані єдиним злочинним наміром. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 120 КК у чинній редакції, на наш погляд, є його діяння, наслідки, причиновий зв'язок та спосіб (щодо окремих діянь). Діяння може бути у формі дії або бездіяльності: 1) доведення до самогубства або замаху до самогубства – як фізичні, так й інформаційні дії; 2) *схилення до самогубства – інформаційні дії*; 3) *інші дії, що сприяють вчиненню самогубства – лише дії (як фізичні, так й інформаційні дії)*. У формі бездіяльності – доведення до самогубства або замаху до самогубства – як фізичні дії, так й інформаційні дії. Бездіяльність у цьому випадку передбачає ненадання харчування, одягу, житла особою, яка зобов'язана за законом піклуватися про потерпілого. При цьому, на нашу думку, не можна погодитись із законодавчим формулюванням «інші дії, що сприяють вчиненню самогубства». Горностаї А.В. визнає можливість учинення замаху на злочин як шляхом вчинення дій, так і бездіяльності [24, С. 47–48]. Погоджуючись із наведеним судженням, слід зазначити, що обмеження діяння у ст. 120 КК України лише діями недоцільне, оскільки звужує можливості притягнення винних до кримінальної відповідальності. Тому більш вдалим є формулювання у ч. 1 ст. 120 КК України «інші діяння, що сприяють вчиненню самогубства».

Спосіб може бути різним: 1) жорстоке поводження з особою; 2) шантаж; 3) систематичне приниження людської гідності; 4) систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі. Міські Д.О. цілком слушно ставить запитання: «Проаналізовані форми – це діяння чи спосіб доведення до

самогубства?» Проаналізувавши визначення діяння як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складу злочину та способу вчинення злочину – як факультативної ознаки, можна дійти висновку, що аналізовані форми доведення до самогубства виступатимуть способом, що збігається з дією, а саме жорстоким поведінням, шантажем, примусом до протиправних дій, систематичним приниженням людської гідності потерпілої особи [130, С. 89].

Отже, особливої уваги потребує розгляд форм об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбачених диспозицією частини першої статті 120 КК України, – *схиляння до самогубства, а також інші дії, що сприяють учиненню самогубства*. Встановлення відповідальності за ці форми доведення до суїциду, які раніше були за межами кримінально-правового регулювання, є позитивним кроком з огляду на високий ступень їх суспільної небезпечності. Однак виникають питання щодо тлумачення цих форм, оскільки законодавець не закріплює переліку способів їх учинення.

У теорії кримінального права формулювання «доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком... схиляння до самогубства, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства» схиляння до вчинення дій, що сприяють вчиненню самогубства [88, С. 60]. Протилежну думку висловлюють Чабанюк В. Д. та Сосніна О. В., які *розглядають схиляння до самогубства та інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, як окремі альтернативні діяння, що утворюють об'єктивну сторону складу цього кримінального правопорушення* [214, С. 201; 188]. Уявляється, що схиляння до самогубства та інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, доцільно розглядати як альтернативні діяння, які є способами доведення до самогубства або до замаху на самогубство, бо метою змін, внесених до ст. 120 КК України, є встановлення кримінальної відповідальності за будь-яке сприяння особі у вчиненні нею самогубства чи спробі самогубства, про що йдеться в

пояснювальній записці до зазначеного Закону [168]. Аналіз змін, внесених до ст. 120 КК України, свідчать про те, що підбурювання потерпілого до самогубства і пособництво йому в реалізації наміру вчинити самогубство визначені законодавцем як діяння, що утворюють об'єктивну сторону складу доведення до самогубства. У зв'язку з цим орієнтири до розуміння змісту понять «схиляння особи до самогубства» і «інші дії, що сприяють вчиненню самогубства» містяться у частинах 4 і 5 ст. 27 КК України. Як зазначає Ус О. В., схилянням до злочину є процес впливу однієї особи на волю та свідомість іншої з метою збудження в неї наміру (прагнення, бажання, рішучості) взяти участь у злочині. У зв'язку з цим схиляння до самогубства слід розглядати як будь-які насильницькі (погроза, примус тощо) чи ненасильницькі дії (умовляння, порада тощо), вчинені з метою викликати у іншої особи намір (бажання) вчинити самогубство [203, С. 11]. Під схилянням до самогубства передусім потрібно розуміти будь-які умисні ненасильницькі дії, спрямовані на виникнення в іншої особи бажання вчинити суїцид. Цей спосіб здійснення об'єктивної сторони зазначеного кримінального правопорушення *може реалізовуватися у формах пропозиції, умовляння, поради, переконування особи тощо*. Однак це питання є досить неконкретизованим і потребує подальшого дослідження своєї суті.

Щодо встановлення кримінальної відповідальності за «інші дії, що сприяють вчиненню самогубства», то слід зазначити, що таке визначення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення не суперечить положенням, передбаченим у п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, згідно з якими за діяння, які є кримінальними правопорушеннями, відповідальність визначається винятково законами. Такі оціночні ознаки сприяють розширеному тлумаченню сенсу статті 120 КК України та дозволяють правоохоронним органам збільшити можливості притягнення до кримінальної відповідальності за доведення до самогубства, що відповідає положенням про людину як

найвищу цінність (ст. 3 Конституції України) та про обов'язок держави захищати життя людини (ст. 27 Конституції України). Отже, хоча вони й потребують регламентації Кримінальним кодексом України, проте, як показала практика, передбачити вичерпний перелік способів доведення до самогубства неможливо, а тому є виправданою вказівка на «інші дії, що сприяють вчиненню самогубства». Цікавим також буде відмітити, що в проекті Нового Кримінального Кодексу України схиляння до самогубства та схиляння до спроби самогубства відокремлені у самостійні статті [178]. Під поняттям «інші дії» Копйова І.А. розуміє дії, що сприяють вчиненню самогубства, такими слід визнати надання будь-якої допомоги в реалізації наміру особи вчинити самогубство (порад, вказівок, надання засобів чи знарядь, усунення перешкод тощо). Така допомога зміцнює рішучість особи вчинити самогубство [76, С. 109]. Ці «інші дії» дуже схожі на такий вид співучасті як пособництво (особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками), однак є певна відмінність: пособництво має на увазі сприяння іншим співучасникам, а інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, стосуються зміцнення рішучості потерпілого на позбавлення себе життя. На погляд Чабанюка В. Д., таке визначення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, як «інші дії, що сприяють вчиненню самогубства», не відповідає положенням, передбаченим у п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, за якими діяння, які є злочинами, визначаються виключно законами України [214, С. 203]. Навряд чи можна з цим погодитися, адже законодавець визначає діяння, що утворює об'єктивну сторону складу доведення до самогубства, як сприяння його вчиненню. Так само сприяння як діяння, що утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, визначене законодавцем у статтях 255², 256, 258³, 258⁴, 332 КК України. Іншими діями, що сприяють вчиненню

самогубства, слід визнати надання будь-якої допомоги в реалізації наміру особи вчинити самогубство (поряд, вказівок, надання засобів чи знарядь, усунення перешкод тощо). Така допомога зміцнює рішучість особи вчинити самогубство. У той же час, інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, слід відрізняти від пособництва доведенню до самогубства, ознаки якого містяться у ч. 5 ст. 27 КК України. Пособник доведення до самогубства зміцнює рішучість виконавця вчинити діяння, яке утворює об'єктивну сторону складу доведення до самогубства (наприклад, шляхом надання знаряддя для жорстокого поводження) або зміцнює рішучість іншого співучасника реалізувати свою роль. Тоді як інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, зміцнюють рішучість потерпілої особи вчинити самогубство, тобто коли намір на вчинення самогубства вже виник або в результаті вчинення діяння, що є способом доведення до самогубства, або з інших причин, коли виникненню такого наміру не передувало діяння виконавця. Так само і дії підбурювача чи організатора, які створили умови для вчинення діяння виконавцем чи іншим співучасником, не можна визнавати іншими діями, що сприяють вчиненню самогубства. Слід звернути увагу, що відповідальність за схиляння до самогубства та сприяння самогубству передбачена у кримінальному законодавстві й інших держав. Так, у ст. 137 КК Киргизької Республіки схиляння до самогубства визначається як збудження в іншій особі рішучості вчинити самогубство шляхом умовляння, обману або іншим способом, що спричинило вчинення потерпілим самогубства або спробу вчинити самогубство [97]. У ст. 127 КК Республіки Болгарія передбачено відповідальність того, хто будь-яким способом посприяє або схилить іншу особу до самогубства, і самогубство або замах на нього відбудеться [101; 102]. Аналіз зазначених норм свідчить про можливість вчинення схиляння до самогубства і сприяння його вчиненню будь-яким способом, а також про матеріальний склад такого кримінального

правопорушення. Таким чином, співвиконавці доведення до самогубства можуть повністю або частково вчиняти одне й те ж саме діяння (дію або бездіяльність) з переліку альтернативних діянь, що є способами доведення до самогубства і передбачені у диспозиції ч. 1 ст. 120 КК України, або кожен з них може повністю вчинити різні діяння (наприклад, один із співвиконавців вчиняє жорстоке поводження, в інший – шантаж). Доведення до самогубства шляхом бездіяльності можливе, коли співвиконавці спільно вчиняють жорстоке поводження (наприклад, позбавляють особу їжі та води), що призводить до виникнення в особи наміру вчинити самогубство (психоемоційний стан потерпілого перед актом суїциду) і до його реалізації – вчинення самогубства чи його спроби. Ставлення до наслідку співвиконавців характеризується прямим або непрямим умислом.

Важливим питанням при кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 120 КК України є зокрема відмінність схиляння особи до самогубства від жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі. Заслуговує на підтримку позиція Філіпової С. В., яка вважає, що схиляння до самогубства передбачає вчинення дій, з очевидністю спрямованих на формування у потерпілого бажання вчинити самогубство, тоді як доведення до самогубства виявляється в непрямому впливі на свідомість жертви, що виключає відкрите повідомлення їй ідеї про вчинення суїциду [214]. Схиляння до самогубства може бути вчинено лише шляхом дій, тоді як жорстоке поводження може бути вчинено і шляхом бездіяльності. При схилянні потерпілого до самогубства чи до спроби його вчинити співвиконавці можуть діяти лише з прямим умислом, тоді як співвиконавці, діяння яких полягає в жорстокому поводженні з особою, шантажі, систематичному приниженні її людської гідності або систематичному протиправному примусу до дій, що

суперечать її волі, можуть діяти як з прямим, так і з непрямым умислом. Якщо співвиконавці жорстокого поводження з особою, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, ставляться до самогубства особи чи до спроби його вчинити з прямим умислом, то вони переслідують мету, яка має місце у разі схиляння до самогубства, – викликати у потерпілого намір вчинити самогубство. В останньому випадку такі дії відрізняються від схиляння до самогубства тим, що не супроводжуються відкритим повідомленням потерпілій особі ідеї про вчинення самогубства.

Окремої уваги при з'ясуванні питань щодо кваліфікації ст. 120 КК України має момент закінчення доведення до самогубства. Як зазначав Сташис В. В., стаття 120 КК України застосовується лише при настанні самогубства або замаху на самогубство [105, С. 1038]. Таку ж позицію натеper відстоює Борисов В. І. [214, С. 59-61]. У свою чергу Гусак О. А. зазначає, що якщо винний жорстоко поведився з потерпілим, шантажував його, примушував до протиправних дій і принижував його людську гідність, але потерпілий не покінчив життя самогубством і не намагався це вчинити, винний має відповідати лише за фактично вчинені діяння (побої, знущання, тілесні ушкодження тощо) [31, С. 11-12]. Аналізуючи такі діяння як «доведення особи до самогубства» і «схиляння до самогубства», Сосніна О. В. зазначає, що поняття «доведення особи до самогубства» є більш широким, оскільки охоплює як процес, який складається з певного набору дій, в тому числі схиляння, підштовхування, примушування до самогубства, так і результат таких дій. На думку науковця, доведення до самогубства передбачає закінчену дію, спрямовану на позбавлення потерпілою особою себе життя, що дозволяє кваліфікувати діяння як доведення до самогубства, незалежно від наслідків. Тоді як схиляння до самогубства є більш вузьким поняттям, воно охоплює

тільки процес формування у потерпілого наміру діяти з метою самогубства, тобто це умисний вплив на іншу людину, спрямований викликати (збудити) у неї рішучість вчинити самогубство, а саме – переконати, умовити, примусити і, в кінцевому підсумку, спонукати її до самогубства [188, С. 93]. Як вбачається, науковець розглядає схиляння до самогубства як альтернативне діяння поряд з доведенням до самогубства, що не вимагає настання результату. Так само і Чабанюк В. Д. вказує, що відповідальність за схиляння до самогубства настає незалежно від наслідків схиляння, тобто від того, вчинила особа самогубство чи відмовилася це зробити [214]. У зв'язку із зазначеним виникає питання, чи розглядати доведення до самогубства в частині схиляння до самогубства та інших дії, що сприяють вчиненню самогубства, як кримінальне правопорушення з формальним складом? Як вбачається з аналізу диспозиції ч. 1 ст. 120 КК України і назви статті «доведення до самогубства», схиляння до самогубства (як і інші альтернативні діяння, що є способами доведення до самогубства) мають своїм наслідком самогубство особи або замах на самогубство. У зв'язку з чим схиляння до самогубства та інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, які з причин, що не залежали від волі особи, не призвели до самогубства чи спроби його вчинити, *мають розглядатися як замах на доведення до самогубства*. Так само якщо буде встановлено, що жорстоке з особою поводження, шантаж, систематичне приниження її людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, вчиняється з метою викликати її рішучість вчинити самогубство чи спробу самогубства, то у випадку нездійснення акту суїциду потерпілою особою слід розглядати вчинення такого діяння як *замах на доведення до самогубства*. Якщо ж за насильство, що було заподіяно потерпілій особі під час вчинення з такою метою діяння, що утворює об'єктивну сторону доведення до самогубства, передбачена більш сувора відповідальність, то вчинене слід кваліфікувати за

сукупністю кримінальних правопорушень (наприклад, ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 120 і ч. 2 ст. 121 КК України за ознакою вчинення групою осіб). Якщо жорстоке поводження з іншою особою, шантаж, систематичне приниження її людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, вчиняється співвиконавцями без мети викликати у іншої особи намір вчинити самогубство, то вони визнаються співвиконавцями доведення до самогубства лише у разі настання наслідку у виді самогубства чи спроби самогубства та за умови ставлення до такого наслідку з непрямым умислом. Таким чином, якщо співвиконавці вчинили жорстоке поводження з іншою особою, шантаж, систематичне приниження її людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, без мети викликати у іншої особи намір вчинити самогубство і наслідок у виді самогубства чи спроби його вчинити не настав, то вони підлягають відповідальності за тією статтею КК України, що передбачає заподіяну ними шкоду особі (наприклад, тілесні ушкодження) як спричинену у співучасті.

Отже, на підставі вищевказаного можна зробити такі висновки. Жорстоке поводження з особою, шантаж, систематичне приниження її людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, які супроводжуються метою викликати у потерпілого намір вчинити самогубство, першочергово відрізняється від схиляння до самогубства тим, що не супроводжуються відкритим повідомленням потерпілій особі ідеї про вчинення самогубства. Іншими діями, що сприяють вчиненню самогубства, є надання будь-якої допомоги в реалізації наміру особи вчинити самогубство, тобто після того, як такий намір вже виник. Схиляння до самогубства та інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, які з причин, що не залежали від волі особи, не призвели до самогубства чи спроби його вчинити, мають розглядатися як замах на доведення до самогубства. Якщо буде встановлено,

що жорстоке поводження з особою, шантаж, систематичне приниження її людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, вчиняється з метою викликати в неї намір вчинити самогубство чи спробу самогубства, то у випадку нездійснення акту суїциду потерпілою особою слід розглядати вчинення такого діяння як замах на доведення до самогубства. Якщо жорстоке поводження з особою, шантаж, систематичне приниження її людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, вчиняється співвиконавцями без мети викликати у іншої особи намір вчинити самогубство, то особи, які вчинили такі діяння, визнаються співвиконавцями доведення до самогубства лише у разі настання наслідку у виді самогубства чи спроби самогубства та за умови ставлення до такого наслідку з непрямым умислом.

Ще одним питанням яке позначається на кваліфікації та застосуванні у практичній діяльності ст. 120 КК України відмежування цього діяння, від інших схожих кримінальних правопорушень. При кваліфікації даного кримінального правопорушення постає питання про доцільність кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, якщо внаслідок побоїв і мордування особа вчинила самогубство. Зі змісту диспозиції ст. 120 КК України вбачаємо, що способом вчинення доведення до самогубства або до замаху на самогубство є жорстоке поводження під яким Пленум Верховного Суду України розуміє безжалісні, грубі діяння, які завдають потерпілому фізичних чи психічних страждань (мордування, систематичне заподіяння тілесних ушкоджень чи побоїв, позбавлення їжі, води, одягу, житла тощо) [173]. З цього вбачається, що побої та мордування є різновидом діяння, яке складає об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 120 КК України і тому не потребує додаткової кваліфікації за ст. 126 КК України. Законодавець визначає катування як «умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи

морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій...» (ст. 127 КК України) [107]. Як бачимо, нанесення побоїв, передбачене у ст. 126 КК України, є також складовою жорсткого поводження, що викликає складність при кваліфікації. Як слушно зазначає Тіцька Л., використання багатьох термінів для позначення тотожних понять є підставою для їх неоднозначного розуміння в теорії та при правозастосуванні [191, С. 251]. В теорії кримінального права також відсутнє однозначне розуміння питання кваліфікації таких діянь. Гусак О.А. зазначає, що катування є спеціальним видом жорсткого поводження з потерпілим. І практикою підтверджується, що психотравмуючий вплив катування нерідко веде до самогубства. Таким чином, якщо катування потерпілого призводить до його самогубства або замаху на самогубство, діяння необхідно кваліфікувати за ст. 120 КК України за сукупністю зі ст. 127 КК України [31; 214]. Натомість, Тіцька Л.І. акцентує свою увагу на тому, що якщо суб'єкт злочину заподіював сильний фізичний біль або фізичне чи моральне страждання з метою примусити потерпілого вчинити дії, що суперечать його волі, то необхідно застосовувати тільки статтю, яка передбачає відповідальність за доведення до самогубства, оскільки катування є проявом жорсткого поводження [192, С. 985-986]. На мою думку, катування з метою доведення до самогубства або до замаху на самогубство слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 127 та ст. 120 КК України) за наступних підстав: 1) санкція за катування з метою доведення до самогубства або до замаху на самогубство не може бути нижчою ніж за склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 120 КК України; 2) катування не передбачає настання таких тяжких наслідків, як самогубство потерпілого. Як бачимо, проблема кваліфікації доведення до самогубства викликає певні складнощі у правозастосовній діяльності.

Стаття 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів». Відповідно до диспозиції ст. 315 КК України, кримінальне правопорушення визнано схиляння певної особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Варто зауважити, що редакцію цієї статті не змінювали з моменту прийняття Кодексу 2001 року. У юридичній літературі зазначено, що суспільна небезпечність схиляння полягає в поширенні зловживання наркотиками або психотропами та їх неконтрольованого вживання, активізації незаконного обігу, а також формування ринку споживачів [105, С. 905]. Об'єктом кримінального правопорушення є здоров'я особи. У ст. 315 КК України вжито словосполучення «певної особи». Воно передбачає, що схиляння до вживання наркотиків або психотропів не може бути безадресним, тобто протиправні дії (пропозиція, порада, умовляння, переконування тощо) спрямовані стосовно конкретної особи (осіб). Поняття та ознаки наркотиків або психотропів визначено Законом України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 22 грудня 2006 року № 530-V. Такі засоби або речовини також передбачено «Переліком наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів», який було складено відповідно до законодавства та міжнародних зобов'язань України і затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 року № 770 [51; 155].

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується схилянням певної особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів. Схиляння до вживання наркотиків або психотропів у юридичній літературі – це будь-які умисні ненасильницькі дії, спрямовані на те, щоб викликати в іншій особі бажання чи домогтися від неї згоди вжити заборонені засоби [88, С. 405-406]. У Великому тлумачному словнику української мови слово «схиляти» має значення «переконувати, умовляти,

примушувати робити що-небудь, погоджуватись на щось» [18, С. 1222]. До того ж, термін «схиляння» є синонімом понять «підмовляння» та «втягнення» [132, С. 131]. Отже, схилити до вживання наркотиків або психотропів означає переконати особу спробувати, вжити будь-який із зазначених препаратів; викликати в неї бажання, рішучість прийняти їх, відчувти ейфорійний ефект, пережити стан наркотичного сп'яніння тощо. Схиляння може бути вчинено лише у формі активної дії. Передбачені в ст. 315 КК України дії означають збудження бажання в певної особи вжити наркотики або психотропи добровільно. Способи схиляння можуть бути різними (умовляння, пропозиція, надання порад, прохання, переконання, обіцянка винагороди або іншої вигоди тощо) і виражатися словесно, у конклюдентних діях, у письмовій формі, з використанням техніки тощо. Термін «вживання», застосований у ст. 315 КК України, означає прийом наркотиків або психотропів через рот у вигляді пігулок, порошку, шляхом уведення ін'єкцій, вдихання порошку через ніс, куріння, жування рослин або вживання настою тощо. Кримінальне правопорушення має усічений склад. Його вважають закінченим із моменту вчинення дій, спрямованих на залучення іншої особи до вживання наркотиків або психотропів. Відповідальність за нього настає незалежно від того, чи вжила конкретна особа наркотик або психотроп, чи відмовилася це робити. Для наявності складу кримінального правопорушення не важливі ступінь сп'яніння і факт вживання особою до цього наркотиків або психотропів. Від схиляння особи до вживання наркотиків або психотропів необхідно відрізнити незаконне введення в організм іншої особи проти її волі наркотичного засобу або психотропної речовини, поєднане з насильством, погрозою його застосування чи обманом. Такі дії повинні бути кваліфіковані за ст. 314 КК України. Варто зазначити, що немає єдиного підходу щодо визначення дій, спрямованих на схиляння до вживання наркотиків або психотропів та кваліфікації дій винної

особи за вчинення цього злочину. Дискусійним є питання стосовно того, чи може розглядатись як схиляння до вживання наркотиків або психотропів розповідь особи у присутності інших людей про власні враження від споживання наркотиків, якщо при цьому не було висловлено пропозиції вжити їх. На нашу думку, якщо певна особа попросила розповісти іншу особу про власні враження від споживання наркотиків, їхню користь тощо, то дії особи, яка розповіла про це і не пропонувала вжити заборонені засоби і речовини, не повинні бути кваліфіковані як схиляння. Якщо інша особа сама почала розповідати про власні враження від вживання наркотиків, їхню користь чи спосіб виготовлення, це може свідчити про наявність умислу щодо схиляння до вживання наркотичних засобів. Деякі науковці вважають, що схиляння до вживання наркотиків частково збігається з підбурюванням до вчинення злочину, що є самотійним видом співучасті, закріпленим у ч. 4 ст. 27 КК України. Ці протиправні дії можуть полягати в умовлянні [77]. Варто зазначити, що підбурювання в кримінально-правовому контексті супроводжує вчинення кримінального правопорушення, а вживання наркотиків або психотропів саме по собі не є кримінальним правопорушенням. Враховуючи різноманітність поглядів щодо тлумачення поняття «схиляння до вживання наркотичних засобів» у судово-слідчій практиці, відповідні рекомендації надано в Постанові Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 4. Згідно з вказаним документом, *під час кваліфікування дій за ст. 315 КК України схиляння до вживання наркотичних засобів рекомендовано сприймати як будь-які умисні ненасильницькі дії, спрямовані на збудження в іншій особі бажання вжити ці засоби або речовини хоча б один раз (пропозицію, умовляння, пораду, переконування тощо)*. Відповідальність за це кримінальне правопорушення настає незалежно від наслідків схиляння, тобто від того, вжила інша особа зазначені заборонені засоби і речовини чи ні. У процесі кваліфікації

кримінального правопорушення, передбаченого ст. 315 КК України, необхідно розрізняти схиляння до вживання наркотиків або психотропів і деякі форми їх збуту. Згідно з вказаною Постановою, якщо особа схиляла когось до вживання наркотиків чи психотропів, збувала ці засоби, речовини споживачеві або брала участь у їх викраденні, незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні з метою збуту або без неї, то її дії потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, визначених ст. 315 КК та, відповідно, ст. 307 або ст. 308 чи ст. 309 КК України. Це підтверджують матеріали судово-слідчої практики [34, С. 144]. Так, Ізмаїльський міськрайонний суд Одеської області кваліфікував дії особи, яка в травні 2014 року виготовила та зберігала наркотичний засіб (опій ацетильований) з метою збуту, схиливши іншу особу до його вживання шляхом ін'єкції, за ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 307 КК України [45]. На думку окремих науковців, наприклад, пригощання знайомого однією цигаркою з гашишем (якщо її було виготовлено з метою особистого вживання) задля вияву люб'язності є схилянням до вживання наркотичних засобів, однак не їх збутом [105, С. 905]. Доречно розглянути співвідношення понять «схиляння до вживання наркотиків» та «реклама і пропаганда наркотиків». Останнє фахівці вважають змістовно ширшою категорією. На сьогодні в Інтернеті можна знайти будь-яку інформацію щодо способів вживання і приготування наркотиків, а також очікуваних ефектів від їх вживання. До того ж, пропаганда наркотиків здійснюється шляхом розповсюдження відповідної літератури, листівок тощо, а продаж наркотиків – через Інтернет. Протидія таким суспільно небезпечним проявам є складним завданням, особливо з огляду на відсутність відповідних нормативно-правових важелів [179]. За таких умов рекламування наркотиків, спрямоване на широке коло осіб, не є схилянням у контексті ст. 315 КК України. Не встановлюють відповідальність за пропаганду наркотиків й інші норми КК України. У ст. 35 Закону України «Про наркотичні засоби,

психотропні речовини і прекурсори» від 15 лютого 1995 року № 60-95-ВР зазначено, що рекламу наркотиків і психотропів на території України дозволено розповсюджувати виключно у спеціалізованих друкованих виданнях чи будь-яких інших засобах інформації, призначених для медичних, фармацевтичних, наукових працівників у сфері охорони здоров'я [52]. Відповідно до ст. 21 Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» від 8 липня 1999 року № 863-XIV, рекламу наркотиків та психотропів можна здійснювати згідно з нормами Закону України «Про рекламу» від 3 липня 1996 року № 270/96-ВР [53; 54]. Однак у Законі України «Про рекламу» не йдеться про наркотики та психотропи. Не містить норми щодо відповідальності за незаконне рекламування наркотиків або психотропів і адміністративне законодавство України. Таким чином, рекламування (пропаганда) наркотиків або психотропів держава фактично не контролює, а торговці наркотиками мають можливість уникати відповідальності. У порівняльно правовому контексті доречно зазначити, що в параграфі 843 (с) розділу 18 Зібрання Законів США описано ознаки кримінально-караного рекламування наркотиків або психотропів, серед яких можна назвати пропозиції в друкованих засобах масової інформації та Інтернеті. Також параграф 843 (b) криміналізує застосування засобів комунікації (передусім, мереж телерадіомовлення) в процесі вчинення будь-якого федерального наркотичного злочину. Схожі за змістом заборони передбачені антинаркотичними законами окремих штатів. Таким чином, американський законодавець обрав шлях законодавчої деталізації форм злочинного пропонування контрольованих речовин до вживання [179]. На нашу думку, в Україні також доцільно запровадити кримінальну відповідальність за рекламування та пропаганду наркотиків, оскільки такі діяння негативно впливають на широке коло осіб, передусім на молодь.

Стаття 324 КК України «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів». Досліджуване нами кримінальне правопорушення відрізняється від інших насамперед за родовим, видовим та безпосереднім об'єктами посягання. Так, статтю 324 КК України вміщено до розділу XIII Особливої частини КК, тобто родовим об'єктом усіх кримінальних правопорушень цього розділу є здоров'я населення та система заходів, що забезпечує його охорону. Деякі кримінальні правопорушення розділів II, VI, VII, VIII, IX Особливої частини КК хоча і можуть мати об'єктом посягання на здоров'я людини, але останнє найчастіше є додатковим об'єктом (окрім певних кримінальних правопорушень розділу II Особливої частини КК України), а їх родовими об'єктами відповідно є: врегульовані законом суспільні відносини щодо охорони здоров'я громадян, власності; екологічна або громадська безпека; система відносин, що склалася у сфері господарської діяльності, та інші. Кримінальні правопорушення, вміщені до зазначених розділів, зазвичай посягають на здоров'я однієї особи або певного кола осіб, тоді як злочинні діяння, передбачені розділом XIII Особливої частини КК, посягають на здоров'я невизначеного кола осіб. Таким чином, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 324 КК України, відрізняється від кримінальних правопорушень, віднесених до інших розділів, насамперед за родовим об'єктом. До того ж схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів різниться від інших кримінальних правопорушень специфічною об'єктивною стороною (що має форму схиляння); наявністю предмета кримінального правопорушення (ним є одурманюючі засоби); суб'єктом кримінального правопорушення (якщо суб'єктом окремих злочинів інших розділів є фізична, осудна особа, яка досягла 14 років, то кримінальна відповідальність за ст. 324 КК України настає з 16 років).

Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів слід відмежовувати від однорідних кримінальних правопорушень. Підставами відмежування виступають видовий та безпосередній об'єкти. Для дослідження цього питання скористаймося класифікацією кримінальних правопорушень проти здоров'я населення, запропоновану Фесенком Є.В. В основу цієї класифікації покладено групування всіх злочинів розділу XIII Особливої частини КК України залежно від трьох систем заходів, спрямованих на охорону здоров'я населення. Згідно з цим автор виокремлює: 1) злочини, що посягають на здоров'я населення та систему заходів, спрямованих на недопущення виникнення і розповсюдження захворювань масового поширення (стаття 325 КК України); 2) злочини, що посягають на здоров'я населення та систему заходів, спрямованих на недопущення виникнення і розповсюдження наркоманії (статті 305–320 КК України); 3) злочини, що посягають на здоров'я населення та систему заходів, спрямованих на недопущення виникнення і розповсюдження захворювань, викликаних шкідливим впливом певних речовин тощо, які не відносять до наркотичних або психотропних (статті 321–324, 326, 327 КК України). Підставою розмежування злочинів останньої групи слугують їх безпосередні об'єкти [208, С. 18–23]. Така класифікація дає можливість чітко виділити кримінальне правопорушення, передбачене ст. 324 КК України, у самостійну групу кримінальних правопорушень, що посягають на здоров'я населення та систему заходів, спрямованих на недопущення виникнення і розповсюдження захворювань, викликаних шкідливим впливом певних речовин тощо, які не відносять до наркотичних або психотропних. Ця група має певну особливість, оскільки не всі ці кримінальні правопорушення посягають на систему заходів, визначених нормативними правилами, і мають набір «класичних» бланкетних ознак. До таких кримінальних правопорушень належать тільки незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення,

пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних і сильнодіючих речовин (ст. 321 КК України) та порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами (ст. 326 КК України). Що стосується незаконної організації або утримання місць для вживання одурманюючих засобів (ст. 322 КК України), спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК України), схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК України) та заготівлі, перероблення або збуту радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 327 КК України), то бланкетність характерних для них ознак полягає переважно в установленні відповідними нормативними актами певного правового режиму цих предметів і обмеженні їх вільного обігу.

Ще однією особливістю групи кримінальних правопорушень, підданих нами аналізу, є специфіка їх предмета, якому, своєю чергою, притаманний шкідливий вплив на організм людини. Зрештою, їх поєднує те, що вони не є наркотичними засобами, психотропними речовинами чи їх аналогами. Це, зокрема, отруйні та сильнодіючі речовини, мікробіологічні або інші біологічні агенти чи токсини, одурманюючі засоби та радіоактивно забруднені продукти харчування, інша продукція. Від кожної із зазначених груп схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів відрізняється за видовим об'єктом, а всередині свого виду за безпосереднім об'єктом посягання. Якщо, наприклад, безпосереднім об'єктом одновидового кримінального правопорушення, передбаченого ст. 323 КК України, є здоров'я неповнолітніх, котрі займаються фізкультурою та спортом, то безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 324 КК України, є здоров'я всіх неповнолітніх узагалі. Таким чином, хоча за загальним, родовим чи видовим об'єктами схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів

може бути аналогічним до інших кримінальних правопорушень, то за безпосереднім об'єктом він відрізняється в числі інших і від однорідних та одновидових. Зауважимо, що на практиці досить часто виникають питання з приводу відмежування цього кримінального правопорушення від кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів (схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів – ст. 315 КК України), а також від кримінальних правопорушень, передбачених ст. 314 КК України (незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів), ст. 321 КК України (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних і сильнодіючих речовин), ст. 323 КК України (спонукання неповнолітніх до застосування допінгу) та ст. 304 КК України (втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність). Ці кримінальні правопорушення насправді мають багато спільних рис, водночас суттєво відрізняючись, позаяк у іншому разі застосування кримінального закону було би неможливим.

Безперечно, кримінальне правопорушення, яке є предметом нашого дослідження, має багато спільного зі кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з наркоманією, але з них найбільше загальних ознак містять кримінально-правові норми, якими передбачено відповідальність за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України), а також за схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів (ст. 315 КК України). Вказані кримінальні правопорушення об'єднує спільний родовий об'єкт. Цими нормами КК України врегульовано суспільні відносини у сфері охорони здоров'я населення. Та, попри це, зазначені кримінальні правопорушення відрізняються своїми

безпосередніми об'єктами. Об'єктом схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів є здоров'я лише неповнолітніх, стосовно ж злочинів, пов'язаних із наркоманією, об'єктом постає здоров'я всього населення, зокрема й неповнолітніх [133, С. 75]. Отже, законодавець окремо ставить під охорону здоров'я неповнолітніх. Також ці кримінальні правопорушення досить схожі за ознаками об'єктивної сторони. Вони не мають факультативних ознак, їх кваліфікація не залежить від способу, часу, місця, обстановки і знарядь скоєння злочину. Більшість кримінальних правопорушень має так звані «формальні» склади. Втім, слід зазначити, що диспозиції статей 307, 315 КК України та ін. є бланкетними, чого не можна зауважити про ст. 324 КК України, тобто вони визначені не лише кримінально-правовими нормами, а й підзаконними актами інших галузей права. Ці кримінальні правопорушення є порушенням правового обігу речовин, застосовуваних для задоволення медичних та наукових потреб. Такий режим утворюють норми міжнародного права (Конвенції ООН про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів, Конвенції проти допінгу), національне законодавство (закони України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів», «Про антидопінговий контроль у спорті» та ін.). Згідно з цими та іншими нормативними актами, в Україні встановлено: 1) державний контроль за діяльністю у сфері обігу цих засобів; 2) умови та порядок формування державного замовлення на ці засоби; 3) порядок розподілу та реалізації цих засобів, які постачають міністерства та відомства державним аптечним закладам за розподілом Міністерства охорони здоров'я України; 4) порядок і умови ввезення в Україну, вивезення з неї (імпортно-експортні операції), провезення її територією; 5) порядок звітності про діяльність у сфері обігу цих засобів. Подібність цих кримінальних правопорушень також полягає в колі потерпілих. Так, від схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324

КК України) та схиляння неповнолітніх до вживання наркотичних засобів (ст. 315 КК України) потерпілим може бути будь-яка неповнолітня особа [133, С. 67]. Основна відмінність між цими кримінальними правопорушеннями полягає у їх предметі. У статті 1 Закону України «Про обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» закріплено, що наркотичні засоби – це включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (далі – Перелік) речовини природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними; психотропні речовини – включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, природні матеріали, здатні викликати стан залежності та справляти депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему чи викликати порушення сприйняття, емоцій, мислення або поведінки і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними; прекурсори – речовини та їх солі, використовувані для виробництва, виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Переліку [170]. На жаль, допоки не набуло законодавчого закріплення ні поняття одурманюючих засобів, ні їх перелік. Однак, як уже було зазначено, ми пропонували вважати одурманюючими засобами такі, що включені до переліку одурманюючих засобів (далі – Перелік), що спричиняють одурманюючий ефект, всілякі лікарські засоби, а також засоби або речовини технічного чи побутового призначення, вживання яких викликає токсикоманію, впливає на центральну нервову систему, змінюючи психіку та поведінку людини, при цьому вони не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, та за вживання яких передбачено кримінальну відповідальність.

Таким чином, предметом кримінального правопорушення, який ми досліджуємо, має виступати чітко визначена сукупність одурманюючих засобів,

уміщених до відповідного переліку, закріпленого на законодавчому рівні, та за вживання яких передбачено кримінальну відповідальність. Отже, предмет схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів повністю відрізняється від предмета наркотичних кримінальних правопорушень. А одурманюючими слід вважати засоби, що не є наркотичними, психотропними чи їх аналогами. Ми переконані в доцільності відмежування кримінального правопорушення, що є предметом нашого дослідження, від спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК України). Відповідні норми покликані охороняти здоров'я неповнолітніх, проте, завданням ст. 323 КК України є охорона здоров'я неповнолітніх, які займаються фізичною культурою та спортом. Предметом цих кримінальних правопорушень є засоби, застосовувані у медичній практиці. Так, деякі допінгові препарати мають одурманюючу дію, тобто за певного дозування можуть викликати затьмарення свідомості (сп'яніння), а в разі зловживання токсикоманію [123, С. 21]. Отже, зіставляючи предмети зазначених кримінальних правопорушень, можна дійти висновку, що справді значна кількість одурманюючих засобів належить до розряду допінгових препаратів. Однак предмет спонукання неповнолітніх до застосування допінгу за своїм обсягом є більш широким і вміщує не лише одурманюючі засоби, а й сильнодіючі та отруйні препарати, наркотичні засоби, психотропні речовини. Кримінальне правопорушення, яке ми досліджуємо, відрізняється колом своїх потерпілих. Потерпілими від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 323 КК України, є конкретна група неповнолітніх – тих, що займаються фізичною культурою та спортом, тоді як від злочину, який ми досліджуємо, потерпають будь-які неповнолітні. Суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 323 КК України, у всіх випадках є особи, які нарівні із загальними ознаками суб'єкта злочину мають спеціальні ознаки [157, С. 876–879]. Такими суб'єктами найчастіше

виступають тренери, вчителі, працівники медичної сфери, тобто це люди, які мають відповідну освіту, виконують професійні функції у своїй сфері, які їм доручила держава, та покликані зміцнювати її авторитет. Суб'єкт схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, навпаки, не має таких спеціальних ознак; ці люди, як доводить судова практика, мають негативні особисті риси, більшість із них не працює, має низький рівень освіти, веде антисупільний спосіб життя [134, С. 11].

Отже, слід зазначити, що, попри відносну схожість схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів з іншими кримінальними правопорушеннями, він має низку лише йому притаманних ознак, насамперед за об'єктом посягання. Так, його родовим об'єктом є здоров'я населення, тобто невизначеного кола осіб, тоді як злочини, передбачені іншими розділами Особливої частини, зазвичай посягають на здоров'я однієї особи або певного кола осіб. Досліджуване кримінальне правопорушення відрізняється також за наявністю основного безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, яким є здоров'я неповнолітніх. Саме цією ознакою він відрізняється абсолютно від усіх кримінальних правопорушень, серед інших і від однорідних та одновидових. Самостійною підставою розмежування виступає предмет кримінального правопорушення – одурманюючі засоби. Предмет кримінального правопорушення визначає характер, особливості та зміст об'єктивної сторони у вигляді активних дій «схиляння», які слід трактувати як дії, пов'язані з психічним впливом, фізичним насиллям, спрямовані на те, щоб викликати у неповнолітнього чи групи неповнолітніх бажання вжити ці засоби хоча б один раз. Хоча за суб'єктом це кримінальне правопорушення і може мати подібність до інших складів, за суб'єктивною стороною він усе ж відрізняється від інших формою вини та характером спрямованості прямого умислу відносно виконання об'єктивної сторони протиправних дій. У розглядуваному нами випадку особа

усвідомлює факт неповноліття потерпілого і все ж схиляє його до вживання одурманюючих засобів, бажає це робити і прагне доведення неповнолітнього до певного стану – одурманення.

Таким чином, можна дійти висновку, що склад кримінального правопорушення стосовно схиляння неповнолітніх осіб до вживання токсикоманічних речовин є закінченим із того моменту, коли певною особою вчинено дії, які підпадають під законодавче визначення «схиляння». При цьому відповідальність настає незалежно від наявності або відсутності негативних наслідків вживання для здоров'я неповнолітньої особи. З огляду на це, навіть безрезультатна спроба схилити неповнолітню особу до вживання токсикоманічних речовин передбачає невідворотне настання кримінальної відповідальності. Саме таке визначення конструкції складу кримінального правопорушення, ми вважаємо найбільш доцільними та прийнятним у теорії та практиці кримінального права. Цілеспрямованим схилянням неповнолітніх осіб до вживання токсикоманічних речовин, на наше переконання, слід вважати усвідомлені дії, що супроводжуються справленням морального тиску, застосуванням фізичного насилля, з метою викликати у неповнолітньої особи або групи таких осіб стійке бажання вжити зазначені речовини один чи більше разів. Якщо подібні дії поєднані із завданням тілесних ушкоджень та іншими протиправними вчинками, які мають окремий склад кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність настає за сукупністю одразу кількох вчинених кримінальних правопорушень.

3.3. Форми реалізації кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є схиляння

Поняття кримінальної відповідальності є дискусійним питанням, так само, як і її форми реалізації, відносяться до загально-концептуальних проблем кримінального права, які завжди привертають увагу законодавця та правозастосовників. Форми кримінальної відповідальності мають практичне значення, так як встановлюють межі в яких може діяти суб'єкт правозастосування, формулюючи та застосовуючи конкретні норми, що регулюють зміст кримінально-правових заходів. Окремого інтересу представляють форми реалізації кримінальної відповідальності, які реалізуються у кримінальних правопорушеннях, які ознакою мають схиляння.

Насамперед, необхідно навести поняття реалізації кримінальної відповідальності, але цей термін можна розуміти подвійно. З одного боку, реалізація кримінальної відповідальності - це конкретний інститут кримінального права, який регулює застосування негативних наслідків для осіб, які вчинили кримінально-правовий делікт. З іншого боку - це застосування в реальному житті заходів правового примусу, передбачених статтями кримінального закону. По-друге, перш ніж почати розгляд форм реалізації кримінальної відповідальності, потрібно докладніше зупинитися на властивостях того, що є формою. «Зміст» та «форма» — фундаментальні філософські категорії, які є взаємозалежними, взаємопов'язаними та взаємозумовленими, тому завжди досліджуються у тандемі. Так звернення до філософського тлумачення таких категорій як зміст та форма надає пояснення, що ці філософські категорії, які виражають взаємозв'язок упорядкованої сукупності елементів і процесів, що утворюють предмет або явище, тобто зміст., і спосіб його існування і вираження, тобто форма. Зміст – єдність всіх основних

елементів цілого, його якостей і зв'язків, котрі існують і виражаються у формі і невіддільні від неї; основна сутність викладу; кількість чогось, що перебуває в будь-чому іншому; те, що наповнює форму. Зміст також розуміється як загальна характеристика цінності, значення будь-якої речі. Форма. (лат. *forma*) – спосіб існування змісту, невіддільний від нього і який служить його вираженням; зовнішній обрис, контур, вид предмету, видимість, щось, що суперечить внутрішньому змісту і дійсності; встановлений зразок чогось. Форма – сукупність відносин, які визначають предмет. Необхідним компонентом змісту є структура як внутрішня упорядкованість. Зі зміною структури істотно змінюється зміст об'єкта та його властивості. Форма, яка фіксує різноманітні модифікації змісту, способи його існування і прояву, також володіє певною структурою. Взаємодія змісту і форми вибудовується з урахуванням їх об'єктивної субординації. Вона обов'язково містить як вплив різних компонентів змісту на форму, так і різноманітних компонентів форми на структуру змісту [210, С 110]. Отже, «зміст» являє собою сукупність належним чином впорядкованих елементів та процесів, поняття ж «форми» може вживатись в значенні внутрішньої організації змісту (внутрішня форма), та як спосіб його існування та вираження (зовнішня форма). Саме на даному аспекті «форми» буде побудований наш подальший аналіз. Згідно з Великим тлумачним словником сучасної мови форма – це вид, тип, пристрій, зовнішнє вираження чогось [17].

Отже, форма реалізації кримінальної відповідальності є зовнішнє вираження змісту кримінальної відповідальності, спосіб її існування. Кримінальне покарання та інші заходи кримінально-правового характеру є незаперечними формами реалізації кримінальної відповідальності.

Щодо поняття «реалізувати», згідно з великим тлумачним словником сучасної української мови, означає здійснювати, робити реальним, втілювати

що-небудь у життя [18, С. 1018]. У правничій науці вироблено низку концепцій, у межах яких ретроспективну кримінальну відповідальність тлумачать як: покарання; реалізацію санкції; захід державного примусу; реакцію суспільства на правопорушення; обов'язок перетерпіти негативні наслідки; примусово виконуваний обов'язок; обов'язок дати звіт; правовідносини; осуд. Тому природно, що в юридичній літературі існують різні підходи до визначення кримінальної відповідальності, які, з огляду на складність і багатогранність цього соціально-правового наслідку вчиненого злочину, не варто протиставляти один одному [23, С. 164–165]. Проте, деякі автори не поділяють погляд, згідно з яким кримінальна відповідальність розуміється як певний обов'язок. Так, Загородніков М.І., зазначаючи, що кримінальна відповідальність – це реальне застосування кримінально-правової норми, яке відображається в негативній оцінці судом поведінки особи, що вчинила злочин, і в застосуванні до неї заходів державного примусу; до змісту кримінальної відповідальності входять призначене судом покарання і його виконання [50, С. 39-40]. Кримінальну відповідальність як явище об'єктивної дійсності слід розглядати у двох аспектах – як процес та як результат. Кримінальна відповідальність як процес означена певними стадіями розвитку, серед яких виникнення кримінальної відповідальності, притягнення до кримінальної відповідальності, настання (реалізація) кримінальної відповідальності, припинення кримінальної відповідальності [23, С. 163, 166; 21, С. 235; 22, С. 144–147]. Кримінальна відповідальність реалізується завдяки державному примусу та передбачає застосування до винного заходів кримінально-правового впливу, так чи інакше пов'язаних з обмеженням його прав і свобод [13, С. 134].

Таким чином, використовуючи поняття філософської категорії «форма» та опираючись на сформульовані думки з приводу реалізації кримінальної відповідальності можна зробити висновок, і до форма реалізації даного виду

юридичної відповідальності — це спосіб її фактичного вираження у ході здійснення державою своїх повноважень зі встановлення (потенційна кримінальна відповідальність) [9, С. 35] та здійснення (реальна кримінальна відповідальність) [9, С. 35] правообмежень на основі правових норм та на підставі вчиненого діяння, що містить склад злочину, шляхом її диференціації та індивідуалізації, спрямований, в кінцевому результаті, на досягнення цілей кримінальної відповідальності.

У питаннях визначення форм реалізації негативної (ретроспективної) кримінальної відповідальності серед учених-криміналістів немає одностайності [26, С. 568-592]. Говорячи про форми реалізації кримінальної відповідальності, потрібно мати на увазі порядок утілення урегульованих суспільних відносин кримінально-правового впливу як реакції держави на вчинений злочин, що виявляється в засудженні конкретної особи, визнаної винною в учиненні конкретного суспільно небезпечного діяння, а також у застосуванні передбачених Кримінальним кодексом України засобів кримінально-правового впливу [129, С. 248]. Гришук В.К. під формою кримінальної відповідальності розуміє передбачений чинним КК України спосіб застосування норми (норм) кримінального законодавства до особи, яка вчинила злочин [27, С. 93]. Дудоров О. О. та Хавронюк М. І. визначають, що «форма реалізації кримінальної відповідальності — це заходи, пов'язані із кримінальною відповідальністю» [42, С. 294].

Визначення форм реалізації кримінальної відповідальності є дискусійним питанням. Найбільш поширеною є теорія, за якою виділяють такі її форми: 1) кримінальна відповідальність, що не пов'язана з призначенням винному покарання; 2) кримінальна відповідальність, що пов'язана з відбуванням призначеного покарання; 3) кримінальна відповідальність, що пов'язана з

призначенням покарання, але без його реального відбування [9, С. 345–346; 164, С. 70–71; 202, С. 142–144]. Ці форми мають певне законодавче підґрунтя.

Так, перша форма полягає в осуді особи, яка вчинила злочин, без призначення їй покарання. Зокрема, у КК України передбачено випадки, коли суд не призначає винному покарання: утрата особою, яка вчинила яка вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною (ч. 4 ст. 74 КК України); закінчення визнаних у ст. 49 КК України строків давності (ч. 5 ст. 74 КК України); учинення злочину невеликої або середньої тяжкості неповнолітнім, до якого з урахуванням його щирого розкаяння й подальшої бездоганної поведінки застосовуються примусові заходи виховного характеру, а не покарання (ст. 105 КК України).

Друга форма реалізації кримінальної відповідальності полягає в засудженні особи з призначенням їй покарання та його реальним відбуванням. У цьому разі до змісту кримінальної відповідальності належать два її заходи: покарання й судимість.

Третя форма реалізації кримінальної відповідальності полягає в засудженні особи з призначенням їй покарання, від реального відбування якого вона звільняється. Маються на увазі такі ситуації: звільнення від відбування покарання з випробуванням, у тому числі неповнолітніх, вагітних жінок і жінок,

які мають дітей віком до семи років (ст. ст. 75–79, 104 КК України); звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. ст. 80, 106 КК України).

Грищук В.К. виділяє три класичні форми реалізації кримінальної відповідальності: 1) осуд; 2) покарання; 3) судимість. Із них лише осуд може реалізовуватися самостійно. Покарання реалізується не інакше як у поєднанні з осудом і судимістю, а судимість – у поєднанні з покаранням та осудом, якщо він поєднаний із покаранням. Осуд як форма реалізації негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності, відповідно до чинного КК України, має два види: 1) осуд без призначення покарання і 2) осуд із призначенням покарання. Покарання в поєднанні з осудом і судимістю може мати такі види: 1) призначення покарання та його реальне відбування; 2) призначення покарання і звільнення від його відбування з випробуванням; 3) звільнення від відбування покарання; 4) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; 5) заміна невідбутої частини покарання більш м'яким; 6) звільнення від покарання. Судимість є двох видів: 1) одномоментна; 2) тривала. Одномоментна судимість має місце у випадках засудження особи за вчинений злочин обвинувальним вироком без призначення покарання, що може, зокрема, мати місце у випадках, передбачених ч. ч. 4, 5 ст. 74, ч. 2 ст. 84, ч. 1 ст. 105 КК України [28, С. 63–64].

Відповідно до КК України, до фізичних осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, можуть також застосовуватися примусові заходи медичного характеру; примусове лікування; спеціальна конфіскація; примусові заходи виховного характеру. Щодо питання чи можуть вказані заходи кримінально-правового характеру бути формами реалізації кримінальної відповідальності є достатньо складним проте не є предметом нашого дослідження. В цілому маємо ми згодні із Устрицькою Н.І., яка вважає що фактичною підставою застосування

цих заходів кримінально-правового характеру є вчинення кримінального правопорушення чи суспільно небезпечного діяння. Звідси випливає, що кримінальне право поширює свою дію не тільки на осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, а й на тих, які вчинили суспільно небезпечні посягання, що не є кримінальним правопорушенням (діяння неосудних осіб; осіб, які не досягнули віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність тощо). Відповідно до цього, зазначені заходи в одному випадку застосовуються в межах реалізації кримінальної відповідальності, а в інших – ні. Як видається, варто диференційовано підходити до практики їх застосування. Так, примусові заходів медичного та виховного характеру можуть згадуватись у контексті розкриття змісту кримінальної відповідальності лише у випадку їх застосування (замість покарання або поряд із ним) на підставі обвинувального вироку суду. Наприклад, суд звільняє неповнолітнього від покарання із застосуванням примусового заходу виховного характеру (ст. 105 КК України) або застосовує відповідний примусовий захід медичного характеру щодо особи, визнаної обмежено осудною (ст. ст. 20, 93, 94 КК України) [207, С. 52]. Щоправда, цікавою є думка Дудорова О.О., який зазначає, що застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, визнаних обмежено осудними (а до них, відповідно до ч. 1 ст. 20 і ч. 2 ст. 94 КК України, може бути застосовано лише надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку), не варто розглядати саме як особливу форму реалізації кримінальної відповідальності [43, С. 90–91]. Своєрідність зазначеної психіатричної допомоги полягає в тому, що вона надається обмежено осудним особам у примусовому порядку одночасно з відбуванням покарання, призначеного за вироком суду, – покарання, як пов'язаного з позбавленням волі, так і не пов'язаного з ним (п. п. 7, 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного

характеру та примусового лікування» від 03 червня 2005 р. № 7). Отже, застосування одного із примусових заходів медичного характеру до обмежено осудних осіб хоча й означає реалізацію кримінальної відповідальності, позбавлене самостійного характеру, оскільки, згідно з чинним законодавством, відбувається в межах відбування призначеного покарання як окремої форми реалізації кримінальної відповідальності [43, С. 91]. Те саме можна сказати й про примусове лікування, яке призначається поряд із покаранням.

Отже, нами проведений аналіз щодо визначення форм реалізації кримінальної відповідальності та встановлено найбільш поширена теорія, за якою виділяють такі її форми: 1) кримінальна відповідальність, що не пов'язана з призначенням винному покарання; 2) кримінальна відповідальність, що пов'язана з відбуванням призначеного покарання; 3) кримінальна відповідальність, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування, *що стане підставою для подальших досліджень щодо з'ясування та встановлення закономірностей відповідно вказаних форм реалізації кримінальної відповідальності щодо кримінальних правопорушень, в складах яких передбачається схиляння.*

У попередніх розділах нами було визначено, що кримінальними правопорушеннями в яких однією із ознак складу кримінального правопорушення виступає схиляння є ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», ст. 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 324 КК України «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів». Тому, наша увага буде сконцентрована на усіх вищеперерахованих формах реалізації кримінальної відповідальності, враховуючи не тільки теоретичне значення вказаних форм й практику їх застосування.

Щодо такої форми кримінальної відповідальності, яка не пов'язана з призначенням винному покарання, то вона зокрема, реалізується через застосування положень, ч. 4 ст. 74 КК України. Маємо зазначити, що її реалізація є можливою враховуючи санкції, які містяться у ст. ст. 120, 315, 324 КК України. У ч. 4 ст. 74 КК України визначено, що підставами її застосування є те, що особа, яка вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною. Отже, однією із обов'язкових умов, без якої здійснити засудження без покарання неможливо навіть за наявності підстави для цього, є факт вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину (ст. 12 КК України). Аналіз санкцій ст.ст. 120, 315, 324 КК України вказує на те, що кримінальне правопорушення, яке передбачено ст. 120 КК України у ч.1, 2 – нетяжкий злочин, у ч. 3 – тяжкий злочин. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 315 КК України у ч. 1 – нетяжкий злочин, у ч. 2 – особливо тяжкий злочин. Кримінальне правопорушення за ст. 324 КК України – нетяжкий злочин [109]. Отже, ч. 1, 2 ст. 120 КК, ч. 1 ст. 315 КК, а також ст. 324 КК України - нетяжкі злочини, тому за наявності вище наведених передумов і підстав для цього, засудження без покарання цілком можливе, але не є обов'язковим.

Наступну форму реалізації кримінальної відповідальності, що маємо дослідити є кримінальна відповідальність, що пов'язана з відбуванням

призначеного покарання. Одним із вагомих складників форм реалізації кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні посягання є покарання, невідворотність якого належить до визначальних принципів кримінального права. Названий принцип потрібно розглядати як міжгалузевий, який знаходить своє втілення у нормах кримінального, кримінального процесуального і кримінально-виконавчого права. Покарання, як відомо, вважається найбільш суворою формою державного примусу, яка є ефективним засобом охорони об'єктів від суспільно небезпечних посягань, закріплених у ч. 1 ст. 1 КК України. Актуальним для всієї правоохоронної й судової систем залишається забезпечення невідворотності покарання [106, С. 183]. Лише за такої умови повністю може виправдати себе відома теза, що покарання – це «необхідний засіб охорони суспільства від посягань» [85, С. 296]. Викладені положення необхідно враховувати під час розкриття питання покарання за кримінальні правопорушення, в складах яких передбачається схиляння, як складової частини форм реалізації кримінальної відповідальності. Важливо відмітити, що оцінка таких діянь відображається в санкціях ст. ст. 120, 315, 324 КК України, а конкретно – за допомогою таких юридичних інструментів, як вид і розмір покарання. В основі побудови кримінально-правових санкцій покладено принципи: 1) неухильного дотримання законності; 2) рівності громадян перед законом; 3) невідворотності відповідальності; 4) демократизму; 5) гуманізму; 6) диференціації відповідальності; 7) індивідуалізації покарання згідно з характером і ступенем суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення та його мотивами, з особистістю винного, характером і розмірами завданої шкоди, й обставинами, що пом'якшують чи обтяжують покарання тощо. У зв'язку із цим логічно вважати, що санкції кримінального закону повинні відповідати диспозиціям його статей, тобто характеру, ступеню суспільної небезпеки, тяжкості кримінального правопорушення, а також

кваліфікуючим або пом'якшуючим покарання ознакам складів правопорушень, передбачених у диспозиціях відповідних статей [211, С. 122].

Санкція, як мірило суспільної небезпеки вчиненого кримінально протиправного діяння, у тому числі й посягання, які мають ознаку схиляння, обов'язково має бути адекватною вчиненому. Інакше кажучи, її величина повинна перебувати у прямій залежності від реальної суспільної небезпеки діяння, яке описується в диспозиції певної статті й узгоджуватися з іншими санкціями, що забезпечують справедливість покарання [209, С. 8]. Суд, призначаючи покарання, обмежений рамками санкції кримінально-правової норми й не має права виходити за них у бік його посилення. Ефективність покарання, закріпленого в санкціях ст. 120, 315, 324 КК України може бути забезпечена лише за умов відповідності встановленої в законі санкції принципам кримінального права, диспозиціям кримінально-правових норм, а також забезпечення їх наукової обґрунтованості й взаємоузгодженості. На сьогодні бракує якоїсь спеціальної шкали для встановлення санкцій, адекватних суспільній небезпеці того чи іншого кримінального правопорушення, зокрема кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є схиляння. Тим більше, що ця ознака стосується такого інституту як співучасть, а відповідно має підвищену суспільну небезпечність. Ось чому для вирішення означеної проблеми вбачається за необхідне розробити шкалу відповідності виду й розміру покарання ступеню та характеру суспільної небезпеки кримінально протиправного діяння. У зв'язку із цим Матишевський П.С. висловив точку зору, що «санкція відповідної статті має законодавчо визначену модель можливого покарання за вчинення того чи іншого злочину» [124, С. 79]. Формулюючи санкцію статті, законодавець виходить з оцінки узагальнених, найбільш типових, закономірних характеристик об'єктивних і суб'єктивних ознак певних діянь [163, С. 63]. Тому до конструювання санкції статті (частини

статті) КК слід підходити відповідально, адже, як слушно зазначається в науковій літературі, ефективність кримінально-правового впливу на осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, зумовлюється у т. ч. оптимальними межами санкцій кримінального закону, їх обґрунтованістю [194, С. 213]. Повною мірою це стосується і санкцій статей (частин статей) Особливої частини КК, які передбачають кримінальну відповідальність за протиправні діяння, у вигляді схиляння.

Отже, необхідним, на нашу думку, є аналіз видів покарань та меж покарань, які закріплює законодавець у санкціях ст. ст. 120, 315, 324 КК України та з'ясування їх відповідності суспільної небезпечності діянь. За твердженням Степаненко О.В., у статтях Особливої частини КК повинні бути перераховані такі види покарань, які враховують специфіку вчиненого злочину і, таким чином, можуть сприяти досягненню цілей покарання [189, С. 278–279]. Визначення меж покарань, також має вагоме значення адже, як правильно зазначається у науковій літературі, реалізація принципу законності при встановленні кримінально-правових санкцій зобов'язує законодавця: по-перше, чітко визначити види кримінально-правового впливу, які застосовуються до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння; визначити їх систему; по-друге, визначати правові межі застосування того чи іншого кримінально-правового заходу [69, С. 122]. Так, у ч. 1 ст. 120 КК України законодавець передбачає обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк; у ч. 2 - обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк; у ч. 3. - позбавленням волі на строк від семи до десяти років. У ч. 1 ст. 315 КК України - обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років; ч. 2. - позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років. У ст. 324 КК України - обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк [КК України].

Аналіз санкцій відповідних статей вказує на те, що законодавець до осіб, які визнані винними у вчиненні відповідних посягань передбачає можливість застосування декількох покарань одночасно, а саме обмеження волі та позбавлення волі. Тобто покараннями, які реалізуються у відношенні вказаних статей є обмеження та позбавлення волі. При цьому обмеження волі від 3 до 5 років, позбавлення волі – в залежності від ступеня тяжкості – від 2 до 12 років.

Варто відзначити, що кримінальні правопорушення, які ми виділили, як ті що мають ознаку схиляння, за об'єктом кримінального правопорушення різняться, що може позначатися на виді та розмірі покарання. Так, ст. 120 КК України охороняє суспільні відносини, пов'язані із життям особи, а ст. 315, 324 КК – суспільні відносини у сфері здоров'я населення. Проте, не можна сказати, що кожний об'єкт зазначених кримінальних правопорушень передбачає меншу суспільну небезпечність ніж інший. Крім того, об'єднуючою ознакою кримінально-правових норм, що нами досліджуються є схиляння – діяння, що пов'язане із інститутом співучасті, а відповідно це свідчить про підвищений рівень суспільної небезпечності, що дорівнює, на наш погляд, тільки одному виду покарання позбавлення волі на певний строк. Отже, вважаємо, що в усіх санкціях кримінальних правопорушень, де ознакою є схиляння має бути визначено позбавлення волі на певний строк як єдиний вид покарання, без можливості альтернатив для призначення. Додатковим підтвердженням такої необхідності, можемо навести статистичні данні звіту Державної судової адміністрації України про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2019-2022 роки. Так, за 2019 рік за статтями які ми досліджуємо призначалися 2 рази покарання у виді позбавлення волі – перший випадок - за ч. 1 ст. 315 КК України понад 2 роки до 3 років включно, другий за ч. 2 ст. 315 КК України - понад 3 роки до 5 років включно; 1 випадок за ст. 324 КК України - понад 5 років до 10 років включно; не має випадків

застосування покарання за ст. 120 КК України. У 2020 році 1 випадок призначення покарання у виді позбавлення волі за ст. 120 КК України - понад 3 роки до 5 років включно; за ч. 2 ст. 315 КК України – 3 випадки призначення покарання у виді позбавлення волі: 1 з яких - понад 3 роки до 5 років включно та 2 випадки понад 5 років до 10 років включно; за ст. 324 КК України не має випадків застосування покарання. У 2021 році 1 випадок застосування покарання у виді обмеження волі за ч. 1 ст. 315 КК України. У 2022 році не має показників призначення покарань за ст. 120, 315, 324 КК України [55]. Відповідна звітність вказує на те, що за вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень в більшості призначається покарання у виді позбавлення волі на певний строк, тільки єдиний випадок призначення обмеження волі. Отже, враховуючи вищевказане, вважаємо доцільним запропонувати єдиний вид покарання у виді позбавлення волі та відповідні зміни викласти у наступній редакції: ч. 1 ст. 120 КК України - позбавленням волі до трьох років, ч. 2 ст. 120 КК України - позбавленням волі до п'яти років, ч. 3 ст. 120 КК України - позбавленням волі на строк від семи до десяти років; ч. 1 ст. 315 КК України - позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, ч. 2 ст. 315 КК України - позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років; ст. 324 КК України - позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Ще одна форма реалізації кримінальної відповідальності, яку ми пропонуємо розглянути щодо кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є схиляння - кримінальна відповідальність, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування.

На думку окремих науковців, звільнення від покарання та його відбування є формою реалізації кримінальної відповідальності, що застосовується у випадках, коли мету покарання вже досягнуто без реального відбування покарання, або до закінчення строку його відбування, завдяки позитивній

поведінці засудженого чи з інших передбачених КК підстав, або не може бути досягнута через хворобу засудженого. Інакше кажучи, звільнення від покарання та його відбування зумовлюється двома причинами: 1) коли були досягнуті або можуть бути досягнуті цілі покарання, передусім мета виправлення засудженого, без реального чи повного відбування призначеного покарання; 2) коли досягнення цієї мети є неможливим, і звільнення відбувається саме через об'єктивну неспроможність (через хворобу засудженого) досягнення цілей покарання. З огляду на це під звільненням від покарання та його відбуванням як кримінально-правовим інститутом слід розуміти сукупність норм КК України, відповідно до яких через можливість досягнення цілей покарання без його реального чи повного відбування й недоцільність відбування покарання за відсутності об'єктивної можливості досягнення цілей покарання особа, визнана судом винною у вчиненні злочину, якій було призначено покарання, звільняється від реального його відбування або від подальшого відбування тієї частини покарання, що залишилася, або покарання їй замінюється більш м'яким чи пом'якшується призначене покарання [89, С. 881-882].

З огляду на вищезазначене, можна стверджувати, що до найбільш численних проявів звільнення від відбування покарання, як різновиду звільнення від покарання на стадії ухвалення вироку, за кримінальні правопорушення, що посягають на різні об'єкти, належить звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75–78 КК України). Цей вид звільнення від відбування покарання, за справедливим зауваженням Гороха О. П., певним чином знаходить свою реалізацію і під час виконання обвинувального вироку. Аналізуючи звітність Державної судової адміністрації України про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання маємо зазначити, що такий прояв кримінальної відповідальності через застосування випробування має не поодинокі випадки

застосування до ст. ст. 120, 315, 324 КК України. Так, у 2019 році ст. 75 КК України була застосована у 3 випадках: перший за ч. 1 ст. 315 КК України, другий - за ч. 2 ст. 315 КК України; у 2020 році у 10 випадках: з них п'ять разів – за ч. 1 ст. 315 КК України, чотири – за ч. 2 ст. 315 КК України, а також один – за ст. 324 КК України; у 2021 році у 3 випадках: з них два – за ч. 1 ст. 315 КК, один - за ч. 2 ст. 315 КК України; у 2022 році у 2 випадках: перший за ч. 1 ст. 120, другий – за ч. 2 ст. 315 КК України [55]. На підставі статистичних даних слід вказати на те, що навіть достатньо суворі види покарання (позбавлення волі) у санкціях ст. ст. 120, 315, 324 КК України, надають можливості реалізації такої форми кримінальної відповідальності як кримінальна відповідальність, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування, зокрема звільнення від відбування покарання з випробуванням. Отже, санкції ст. ст. 120, 315, 324 КК України не тільки направлені на протидію злочинності, а й відповідають принципам економії кримінальної репресії, гуманізму та справедливості.

Отже, серед форм реалізації кримінальної відповідальності щодо кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є схиляння (ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», ст. 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 324 КК України «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів») нами було досліджено, такі як кримінальна відповідальність, що не пов'язана з призначенням винному покарання; кримінальна відповідальність, що пов'язана з відбуванням призначеного покарання; кримінальна відповідальність, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування. У процесі дослідження було з'ясовано та встановлено певні теоретичні та прикладні аспекти: по-перше, стосовно можливості реалізації такої форми кримінальної відповідальності, яка не пов'язана з призначенням винному

покарання (ч. 4 ст. 74 КК України). Беручи до уваги, що обов'язковою умовою, без якої здійснити засудження без покарання неможливо навіть за наявності підстави для цього, є факт вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину (ст. 12 КК України), тільки деякі кримінально-правові норми: ч. 1, 2 т. 120 КК, ч. 1 ст. 315 КК, а також ст. 324 КК України є нетяжкими злочинами, а отже при наявності усіх передумов і підстав визначених у ч. 4 ст. 74 КК України, можуть мати засудження без покарання, однак це не є обов'язковим. По-друге, встановлено, що така форма реалізації кримінальної відповідальності, що пов'язана з відбуванням призначеного покарання має враховувати ступінь суспільної небезпечності діяння, що на наш погляд не реалізується в ст. ст 120, 315, 324 КК України. Не враховано те, що об'єднуючою ознакою ст. ст 120, 315, 234 КК України є схиляння, тобто діяння, що пов'язане із інститутом співучасті, а відповідно має підвищений рівень суспільної небезпечності, отже відповідає тільки одному виду покарання - позбавлення волі на певний строк. Запропоновано, в усіх санкціях кримінальних правопорушень, де ознакою є схиляння закріпити єдиний вид покарання - позбавлення волі на певний строк у наступній редакції: ч. 1 ст. 120 КК України позбавленням волі до трьох; ч. 2 ст. 120 КК України - позбавленням волі до п'яти років; ч. 3. Ст. 120 КК України - позбавленням волі на строк від семи до десяти років. Ч. 1 ст. 315 КК України - позбавленням волі на строк від двох до п'яти років; ч. 2. Ст. 315 КК України - позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років. Ст. 324 КК України - позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. По-третє, при дослідженні такої форми реалізації кримінальної відповідальності, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування, зокрема щодо реалізації звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75–78 КК України) на підставі статистичних даних встановлено, що навіть при достатньо суворих видах покарань, які містяться у ст. ст. 120, 315, 324 КК України

протидія злочинності відбувається не тільки через застосування санкцій, а через кримінально-правові заходи, які відповідають принципам гуманізму та справедливості.

Висновки до третього розділу

Дослідження у підрозділі 3.1. кримінально-правової дефініції неправомірне схиляння, нами доведено, що в кримінальному законі, в силу відсутності схильності його положень до норм-дефініцій, використовується значна кількість категорій, зміст яких залишається не до кінця визначеним навіть за умови значної уваги з боку кримінально-правової доктрини. Однією з таких категорій, яка має наскрізне значення для Загальної та Особливої частини кримінального права, є неправомірне схиляння.

На підставі семантичного та етимологічного значення термінів «неправомірність» та «схиляння» маємо сформулювати наступну *кримінально-правову дефініцію: «Неправомірне схиляння це діяння, що суперечить встановленим нормам права дія або бездіяльність суб'єкта, що завдає шкоди суспільним відносинам, що охороняються, і тягне певні юридичні наслідки, негативно оцінюване з боку держави та суспільства в цілому у формі певного настрою, бажання робити що-небудь; дій спрямованих на переконання, умовляння, спонукування, змушування, заохочування, залучення, притягнення, провокації та штовхання кого-небудь, до певних дій, вчинків».*

У підрозділі 3.2. розкриваючи питання кваліфікації кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є схиляння, ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», ст. 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 324 КК України «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів» нами було визначено наступне. При кваліфікації кримінального правопорушення,

передбаченого ст. 120 КК України, серед інших ознак важливим є встановлення діяння, яке може бути у *формі дії* або *бездіяльності*: зокрема *схиляння до самогубства – інформаційні дії*; *інші дії, що сприяють вчиненню самогубства – лише дії (як фізичні, так й інформаційні дії)*. Встановлення відповідальності за ці форми доведення до суїциду раніше були за межами кримінально-правового регулювання, що породжувало питання щодо тлумачення цих форм, оскільки законодавець не закріплює переліку способів учинення цих дій. В теорії кримінального права складалась думка, що схиляння до самогубства та інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, доцільно розглядати як альтернативні діяння, які є способами доведення до самогубства або до замаху на самогубство. У зв'язку з цим схиляння до самогубства слід розглядати як будь-які насильницькі (погроза, примус тощо) чи ненасильницькі дії (умовляння, порада тощо), вчинені з метою викликати у іншої особи намір (бажання) вчинити самогубство. Під поняттям «інші дії» слід розуміти дії, що сприяють вчиненню самогубства, такими слід визнати надання будь-якої допомоги в реалізації наміру особи вчинити самогубство (порад, вказівок, надання засобів чи знарядь, усунення перешкод тощо). Така допомога зміцнює рішучість особи вчинити самогубство. Ці «інші дії» дуже схожі на такий вид співучасті як пособництво (особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками), однак є певна відмінність: пособництво має на увазі сприяння іншим співучасникам, а інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, стосуються зміцнення рішучості потерпілого на позбавлення себе життя. Важливим питанням при кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 120 КК України є зокрема відмінність схиляння особи до самогубства від жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до

дій, що суперечать її волі. Тут слід враховувати те, що схиляння до самогубства може бути вчинено лише шляхом дій, тоді як жорстоке поводження може бути вчинено і шляхом бездіяльності. Крім того, жорстоке поводження з особою, шантаж, систематичне приниження її людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, які супроводжуються метою викликати у потерпілого намір вчинити самогубство відрізняється від схиляння до самогубства тим, що не супроводжуються відкритим повідомленням потерпілій особі ідеї про вчинення самогубства. Іншими діями, що сприяють вчиненню самогубства, є надання будь-якої допомоги в реалізації наміру особи вчинити самогубство, тобто після того, як такий намір вже виник. Схиляння до самогубства та інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, які з причин, що не залежали від волі особи, не призвели до самогубства чи спроби його вчинити, мають розглядатися як замах на доведення до самогубства. Якщо буде встановлено, що жорстоке поводження з особою, шантаж, систематичне приниження її людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, вчиняється з метою викликати в неї намір вчинити самогубство чи спробу самогубства, то у випадку нездійснення акту суїциду потерпілою особою слід розглядати вчинення такого діяння як замах на доведення до самогубства. Якщо жорстоке поводження з особою, шантаж, систематичне приниження її людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, вчиняється співвиконавцями без мети викликати у іншої особи намір вчинити самогубство, то особи, які вчинили такі діяння, визнаються співвиконавцями доведення до самогубства лише у разі настання наслідку у виді самогубства чи спроби самогубства та за умови ставлення до такого наслідку з непрямым умислом. При вирішенні питання кваліфікації щодо відмежування ст. 120 КК України від інших схожих кримінальних правопорушень постає питання про доцільність

кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, якщо внаслідок побоїв і мордування особа вчинила самогубство. Так, побої та мордування є різновидом діяння, яке складає об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 120 КК України і тому не потребує додаткової кваліфікації за ст. 126 КК України. Катування з метою доведення до самогубства або до замаху на самогубство слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 127 та ст. 120 КК України) за наступних підстав: 1) санкція за катування з метою доведення до самогубства або до замаху на самогубство не може бути нижчою ніж за склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 120 КК України; 2) катування не передбачає настання таких тяжких наслідків, як самогубство потерпілого. Як бачимо, проблема кваліфікації доведення до самогубства викликає певні складнощі у правозастосовній діяльності.

При кваліфікації за ст. 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» важливим є відмежування його від незаконного введення в організм іншої особи проти її волі наркотичного засобу або психотропної речовини, поєднане з насильством, погрозою його застосування чи обманом. Такі дії повинні бути кваліфіковані за ст. 314 КК України. Також слід враховувати при кваліфікації такі дії як схиляння когось до вживання наркотиків чи психотропів, збування цих засобів, речовин споживачеві або участь у їх викраденні, незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні з метою збуту або без неї. Такі дії потрібно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, визначених ст. 315 КК та, відповідно, ст. 307 або ст. 308 чи ст. 309 КК України.

При кваліфікації за ст. 324 КК України «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів» слід враховувати, те, що цей склад

кримінального правопорушення є закінченим із того моменту, коли певною особою вчинено дії, які підпадають під законодавче визначення «схиляння». При цьому відповідальність настає незалежно від наявності або відсутності негативних наслідків вживання для здоров'я неповнолітньої особи. З огляду на це, навіть безрезультатна спроба схилити неповнолітню особу до вживання токсикоманічних речовин передбачає невідворотне настання кримінальної відповідальності. Цілеспрямованим схилянням неповнолітніх осіб до вживання токсикоманічних речовин, на наше переконання, слід вважати усвідомлені дії, що супроводжуються справленням морального тиску, застосуванням фізичного насилля, з метою викликати у неповнолітньої особи або групи таких осіб стійке бажання вжити зазначені речовини один чи більше разів. Якщо подібні дії поєднані із завданням тілесних ушкоджень та іншими протиправними вчинками, які мають окремий склад кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність настає за сукупністю одразу кількох вчинених кримінальних правопорушень.

При відмежуванні ст. 324 КК України від суміжних кримінально-правових норм слід враховувати специфіку його предмета, видовий об'єкт, потерпілих та суб'єктів в ст. ст. 321, 326, 322 323, 327 КК України. Так, щодо предмету, зокрема відмежування 324 КК України від спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК України). Відповідні норми покликані охороняти здоров'я неповнолітніх, проте, завданням ст. 323 КК України є охорона здоров'я неповнолітніх, які займаються фізичною культурою та спортом. Предметом цих кримінальних правопорушень є засоби, застосовувані у медичній практиці. Так, деякі допінгові препарати мають одурманюючу дію, тобто за певного дозування можуть викликати затьмарення свідомості (сп'яніння), а в разі зловживання токсикоманію. За безпосереднім об'єктом, одновидового кримінального правопорушення, передбаченого ст. 323 КК

України, є здоров'я неповнолітніх, котрі займаються фізкультурою та спортом, то безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 324 КК України, є здоров'я всіх неповнолітніх узагалі. За колом потерпілих, ст. 324 КК України відрізняється від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 323 КК України. У ст. 323 КК України це конкретна група неповнолітніх – тих, що займаються фізичною культурою та спортом, тоді як у кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 324 КК України потерпілими є будь-які неповнолітні. За суб'єктами, у кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 323 КК України, у всіх випадках є особи, які нарівні із загальними ознаками суб'єкта кримінального правопорушення мають спеціальні ознаки. Такими суб'єктами найчастіше виступають тренери, вчителі, працівники медичної сфери, тобто це люди, які мають відповідну освіту, виконують професійні функції у своїй сфері, які їм доручила держава, та покликані зміцнювати її авторитет. Суб'єктами схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, навпаки, не має таких спеціальних ознак; ці люди, як доводить судова практика, мають негативні особисті риси, більшість із них не працює, має низький рівень освіти, веде антисуспільний спосіб життя. попри відносну схожість схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів з іншими кримінальними правопорушеннями, він має низку лише йому притаманних ознак, насамперед за об'єктом посягання.

Досліджуючи у *підрозділі 3.3* форми реалізації кримінальної відповідальності кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є схиляння, ми дійшли висновку, що серед форм реалізації кримінальної відповідальності щодо кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є схиляння (ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», ст. 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 324 КК України «Схиляння неповнолітніх до вживання

одурманюючих засобів») нами було досліджено, такі як кримінальна відповідальність, що не пов'язана з призначенням винному покарання; кримінальна відповідальність, що пов'язана з відбуванням призначеного покарання; кримінальна відповідальність, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування. У процесі дослідження було з'ясовано та встановлено певні теоретичні та прикладні аспекти: по-перше, стосовно можливості реалізації такої форми кримінальної відповідальності, яка не пов'язана з призначенням винному покарання (ч. 4 ст. 74 КК України). Беручи до уваги, що обов'язковою умовою, без якої здійснити засудження без покарання неможливо навіть за наявності підстави для цього, є факт вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину (ст. 12 КК України), тільки деякі кримінально-правові норми: ч. 1, 2 т. 120 КК, ч. 1 ст. 315 КК, а також ст. 324 КК України є нетяжкими злочинами, а отже при наявності усіх передумов і підстав визначених у ч. 4 ст. 74 КК України, можуть мати засудження без покарання, однак це не є обов'язковим. По-друге, встановлено, що така форма реалізації кримінальної відповідальності, що пов'язана з відбуванням призначеного покарання має враховувати ступінь суспільної небезпечності діяння, що на наш погляд не реалізується в ст. ст. 120, 315, 324 КК України. Не враховано те, що об'єднуючою ознакою ст. ст. 120, 315, 234 КК України є схилення, тобто діяння, що пов'язане із інститутом співучасті, а відповідно має підвищений рівень суспільної небезпечності, отже відповідає тільки одному виду покарання - позбавлення волі на певний строк. Запропоновано, в усіх санкціях кримінальних правопорушень, де ознакою є схилення закріпити єдиний вид покарання - позбавлення волі на певний строк у наступній редакції: ч. 1 ст. 120 КК України позбавленням волі до трьох; ч. 2 ст. 120 КК України - позбавленням волі до п'яти років; ч. 3. ст. 120 КК України - позбавленням волі на строк від семи до десяти років. Ч. 1 ст. 315 КК України - позбавленням волі

на строк від двох до п'яти років; ч. 2. ст. 315 КК України - позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років. Ст. 324 КК України - позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. По-третє, при дослідженні такої форми реалізації кримінальної відповідальності, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування, зокрема щодо реалізації звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75–78 КК України) на підставі статистичних даних встановлено, що навіть при достатньо суворих видах покарань, які містяться у ст. ст. 120, 315, 324 КК України протидія злочинності відбувається не тільки через застосування санкцій, а через кримінально-правові заходи, які відповідають принципам гуманізму та справедливості.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми формування поняття схиляння. Дослідження розвитку норм, що передбачають поняття схиляння в українському кримінальному праві та аналіз особливостей його регламентації у кримінальному законодавстві зарубіжних країн дозволили виокремити наступні основні положення:

1. Дослідження наукових розробок з питань визначення схиляння в кримінальному праві вказує на відсутність самостійних наукових праць, в яких би воно досліджувалось, проте невелика кількість праць безпосередньо йому не призначених, доводять те, що схиляння є доволі досліджуваною в науці правовою дефініцією. Наявні дослідження торкались таких питань як визначення самого змісту терміну «схиляння»; уніфікації описання схиляння в положеннях Загальної та Особливої частини КК України; з'ясування співвідношенню понять «схиляння» із поняттями «втягнення», «примушування», «залучення», «провокація», «спонукання» тощо. Однак конкретного визначення в наукових колах використання поняття «схиляння», як ознаки кримінального права не існує, або більшість питань, які стосуються поняття «схиляння», не знайшли свого однозначного вирішення. Окремі важливі аспекти щодо визначення поняття схиляння, як окремої правової дефініції також залишились поза науковим полем, зокрема стосовно таких важливих питань, які стосуються виокремлення та обґрунтування всіх істотних ознак поняття схиляння, пропозицій та ідей втілення поняття «схиляння» в законодавстві, що позначається на складнощах при відмежуванні даного поняття від схожих.

2. Дослідження історії розвитку використання поняття схиляння в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства вказує на те, відповідне поняття мало місце у *положеннях Загальної частини КК (в межах інституту*

співучасті, окрема підбурювання) та у конкретних нормах Особливої частини, які містяться у КК України 2001 року (ст. 315, 324 КК України). Найбільший розвиток у дореволюційний період ознаки «схиляння» в межах інституту співучасті отримали в Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 р. та її редакціях 1857, 1866, 1885 р.р., у Кримінальному уложенні 1903 р.. Крім того, діючий КК України закріплює таку ознаку як «схиляння» у кримінально-правових нормах Особливої частини КК України, а саме у ст. ст. 120 315, 324, КК України. Відбувається подальше удосконалення кримінального законодавства, зокрема в частині закріплення поняття «схиляння». Так, у проекті нового кримінального кодексу доповнено кримінально-правові норми, в яких закріплено ознаку схиляння: у розділі 2.7. «Співучасть у кримінальному правопорушенні» ч. 4 ст. 2.7.2. «Співучасники кримінального правопорушення» передбачає, що підбурювачем є особа, яка *схилила до вчинення кримінального правопорушення, зокрема шляхом віддання розпорядження чи наказу, іншого співучасника, який до цього не мав наміру його вчинити або, крім висловлення наміру, не мав рішучості його реалізувати;* у розділі 3.8. «Конфіскація майна та вилучення речі» ч. 2 ст. 3.8.1. «Конфіскація майна» встановлює, що суд застосовує конфіскацію майна, яке: 1) є предметом кримінального правопорушення, 2) підшукане, пристосоване, використане або призначене для використання як знаряддя або засіб вчинення кримінального правопорушення *чи для схиляння особи до його вчинення...*; у книзі четвертій «Кримінальні правопорушення проти людини» у розділі 4.1. «Злочини проти життя людини» передбачені окремі статті, а саме ст. 4.1.11. «Схилення до самогубства чи допомога у його здійсненні» - *особа, яка схилила іншу людину до самогубства або допомогла їй у його здійсненні, внаслідок чого людина вчинила самогубство* та ст. 4.1.12. «Невдалі схиляння до самогубства чи допомога у його здійсненні» - *особа, яка схиляла іншу людину до самогубства або допомагала їй у його*

здійсненні, якщо самогубство не було доведене до кінця з причин, що не залежали від волі цієї людини; у розділі 4.3. «Кримінальні правопорушення проти ментальної та фізичної безпеки людини» передбачає у ст. 4.3.6. «Пропагування самогубства» - особа, яка публічно поширила інформацію, призначену для схиляння до самогубства, сприяння самогубству або його заохочування; у розділі 4.5. «Кримінальні правопорушення проти сексуальної свободи та сексуальної недоторканості людини» у ст. 4.5.7. «Схиляння дитини віком від 14 до 18 років до дії сексуального характеру з третьою особою» - повнолітня особа, яка схилила дитину віком від 14 до 18 років до дії сексуального характеру з третьою особою та ст. 4.5.8. «Розбещення дитини віком до 14 років» - повнолітня особа, яка: 1) схилила дитину віком до 14 років до споглядання за дією сексуального характеру або 2) демонструвала чи збула дитині віком до 14 років порнографічний предмет; у розділі 5.2. «Кримінальні правопорушення проти порядку обігу психоактивних речовин» передбачає ст. 5.2.14. «Популяризація немедичного вживання психоактивних речовин чи допінгу» - особа, яка популяризувала немедичне вживання наркотичного засобу, психотропної речовини, їх аналога, одурманюючого засобу чи допінгу, а саме незаконно: 1) рекламувала такий засіб, речовину, аналог чи допінг, 2) поширила інформацію про пропозицію щодо придбання такого засобу, речовини, їх аналога чи допінгу, 3) у публічному місці вживала такий засіб, речовину, їх аналог чи допінг, або 4) схилила до їх вживання; у розділі 7.2. «Злочини проти безпеки від тероризму» у ст. 7.2.8. «Фінансування та інша підтримка тероризму» - особа, яка надала кошти, матеріальні засоби чи інформацію або зібрала їх завідомо для: 1) вчинення злочину, передбаченого іншими статтями цього розділу, 2) приховування діяльності терористичної групи або злочину, вчиненого її учасником чи на виконання завдання терористичної групи, 3) поширення тероризму, 4) протидії антитерористичної

діяльності або 5) підкупу службової особи з метою схилити її до потурання діяльності терористичної групи; у розділі 7.6. «Кримінальні правопорушення проти моральності та культурної спадщини» у ст. 7.6.4. «Дії, пов'язані з дитячою проституцією» - повнолітня особа, яка: 1) завербувала дитину для проституції, 2) *схилила чи примусила дитину до проституції*, 3) вчинила дію сексуального характеру з дитиною, яка займається проституцією, або 4) отримала дохід чи іншу вигоду від дитячої проституції та у ст. 7.6.5. «Залучення дитини до виготовлення дитячої порнографії» - Повнолітня особа, яка дитину: 1) завербувала для виготовлення предмету дитячої порнографії або участі в порнографічному показі чи порнографічному видовищному заході, 2) *схилила чи примусила до виготовлення предмету дитячої порнографії або участі в порнографічному показі чи порнографічному видовищному заході* або 3) використала під час такого виготовлення, показу чи заходу; у розділі 10.6. «Злочини проти порядку несення військової служби в умовах збройного конфлікту» у ст. 10.6.4. «Підриг волі до перемоги» - Військовослужбовець, який *схиляв іншого військовослужбовця*: 1) здати ворогові засоби ведення бою, 2) ухилитися від виконання бойового наказу або 3) здатися в полон.

3. Аналіз регламентації кримінально-правових норм, ознакою яких є схиляння в зарубіжному законодавстві дає підстави для розуміння такого поняття як наскрізного, яке використовується у кримінальному законодавстві більшої кількості держав, як ознака такого виду співучасника як підбурювач та суспільно небезпечного діяння. Втім, законодавство пострадянських держав та держав-членів ЄС в частині кримінально-правового регулювання «схиляння» засвідчує такі підходи: положення, які містяться у КК пострадянських держав майже не відрізняються від тих, що фігурують у національному кримінальному законодавстві та певних особливостей, на які потрібно звернути увагу нашому законодавцеві, не виявлено. У багатьох зарубіжних країнах законодавець чітко

встановлює такий вид співучасника, як підбурювач і конкретно визначає таку ознаку як схиляння (КК Азербайджанської Республіки, КК Грузії, КК Республіки Казахстан, КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Таджикистан, КК Литовської Республіки, КК Республіки Молдови, КК Республіки Болгарії, КК Швейцарської Конфедерації, КК Республіки Австрії). Проте є й ті зарубіжні країни в яких у кримінальному законодавстві хоча і закріплюється такий вид співучасника як підбурювач, однак ознаки які його характеризують інші так, зокрема у КК Королівства Іспанії (особа яка...*пропонує, спонукає*), КК Республіки Польщі (особа, яка...*закликає*), КК Французької Республіки (особа, ка...*спровокувала*), КК Чеської Республіки та КК ФРН (особа, яка *підбурює*). Щодо огляду КК зарубіжних країн, то правовий досвід у зазначеному ракурсі істотно відрізняється від вітчизняного. Так, у багатьох державах немає визначення підбурювача, а відповідно і ознаки «схиляння», проте у безпосередніх кримінально-правових нормах така ознака як «схиляння» закріплена. Схиляння відіграє різноманітне кримінально-правове значення, зокрема виступає ознакою основних складів злочинів. Серед досліджуваних КК зарубіжних держав ознаку «схиляння» мають кримінально-правові норми КК Республіки Таджикистан, КК Республіки Узбекистан, КК Литовської Республіки, КК Республіки Молдова, КК Грузії, КК Республіки Польща. Виклад ознаки «схиляння» у зарубіжному законодавстві різними способами законодавчої техніки і термінології є проблемою, яка позначається в подальшому у кваліфікації кримінальних правопорушень. Серед таких маємо виділити «*втягнення*» (КК Естонської Республіки у КК Республіки Таджикистан, КК Литовської Республіки, КК Республіки Молдова КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Казахстан); «*підбурювання*» (КК Азербайджанської Республіки, КК Чеської Республіки, КК Королівства Іспанії, КК Французької Республіки; «*залучення*» (КК Азербайджанської Республіки,

КК Грузії КК, КК Республіки Казахстан, КК Республіки Польща, КК Республіки Узбекистан, КК Республіки Таджикистан; «спонукання» (КК Чеської Республіки, КК Королівства Іспанії, КК Республіки Молдова).

4. Дослідження схиляння як ознаки, передбаченої Загальною частиною КК України, доводить, те що поняття «схиляння», як ознака закріплена у Загальній частині КК України виступає, і як головна ознака такого виду співучасників, як підбурювач, і як ознака випадків застосування спеціальної конфіскації. І хоча, досліджуване поняття в обидвох випадках з першого огляду має визначення, що це будь-які умисні дії, спрямовані на те, щоб збудити в іншої особи бажання чи добитися від неї згоди вчинити кримінально каране діяння (умовляння, підкуп, пропозиція, порада, переконування, примушування, погрози, застосування насильства тощо). Проте, сутність «схиляння» у відношенні до ч. 4 ст. 27 КК України та п.2 ч. 1 ст. 96² КК України має різницю. Так, у ч. 4 ст. 27 КК України схиляння, виступає характерною ознакою для визначення виду співучасника, а відповідно й дій які його відрізняє від інших в процесі вчинення кримінального правопорушення. У п. 2 ч. 1 ст. 96² КК України, виступає ознакою щодо випадків застосування спеціальної конфіскації. Закон розрізняє майно, що призначалося (винуватий планував його використовувати), і майно, що використовувалося (реально застосовувалося) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення. Не слід розуміти положення зазначені у п.2 ч. 1 ст. 96² КК України буквально, як підбурювання до вчинення кримінального правопорушення, коли підбурювач фактично схилив іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення. Тобто не вимагається аби адресат схиляння насправді вчинив кримінальне правопорушення.

5. Аналіз схиляння як ознаки, передбаченої Особливою частиною КК України визначає те, що до кримінально-правових норм Особливої частини КК

України, диспозиції яких містить ознаку схилення, як спосіб вчинення кримінального правопорушення слід віднести: ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», ст. 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 324 КК України «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів». Кримінально-правовий аналіз диспозиції вказаних статей в яких ознакою складу кримінального правопорушення виступає «схиляння» надав можливості зазначити, що у ст.ст. 120, 315, 324 КК України відповідне поняття має однакове тлумачення. Проте поняття схилення не має нормативного визначення у КК України, що допускає його використання з різним змістом, а також непослідовне його використання в інших статтях де відповідне поняття не закріплено. Зокрема така складність виникає при його відмежуванні від понять «спонукання», «втягнення», «залучення», «провокація». Так норми, які мають ознакою такі поняття як «схиляння», «втягнення», «спонукання», «примушування», «залучення», «провокація» потребують удосконалення та вироблення єдності у викладі, із врахування того що вони у більшості випадків виступають способами схилення. До інших норм Особливої частини КК України, в яких використовуються інші поняття, однак за своїм змістом позначають схожі із «схилянням» суспільно небезпечні діяння (способи), маємо віднести наступні : «спонукання» - ст. 147 КК України «Захоплення заручників», ст. 151 КК України «Примушування до шлюбу»; ст. 323 КК України «Спонукання неповнолітніх до застосування допінгу», ст. 349 КК України «Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника», ст. 349-1. «Захоплення журналіста як заручника»; «залучення» - ст. 302 КК України «Створення або утримання місць розпусти і звідництва», ст. 307 КК України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 309 КК

України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту»; «втягнення» – ст. 156-1 КК України «Домагання дитини для сексуальних цілей», ст. 258-1 КК України «Втягнення у вчинення терористичного акту», ст. 258-5 КК України «Фінансування тероризму», ст. 301-2 КК України «Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи», ст. 303 КК України «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією», ст. 304 КК України «Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність»; «провокація» - ст. 370 КК України «Провокація підкупу» тощо.

6. Доведено, що кримінально-правова дефініція неправомірне схиляння належить до такої категорії, зміст якої залишається не до кінця визначеною навіть за умови значної уваги з боку кримінально-правової доктрини. Проте має наскрізне значення для Загальної та Особливої частини кримінального права. На підставі семантичного та етимологічного значення термінів «неправомірність» та «схиляння» сформовано наступну *кримінально-правову дефініцію*: *«Неправомірне схиляння це діяння, що суперечить встановленим нормам права дія або бездіяльність суб'єкта, що завдає шкоди суспільним відносинам, що охороняються, і тягне певні юридичні наслідки, негативно оцінюване з боку держави та суспільства в цілому у формі певного настрою, бажання робити що-небудь; дій спрямованих на переконання, умовляння, спонукання, змушування, заохочування, залучення, притягнення, провокації та штовхання кого-небудь, до певних дій, вчинків».*

7. Розкриваючи питання кваліфікації кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є схиляння, ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», ст. 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 324 КК України «Схиляння

неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів» нами було визначено наступне. При кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 120 КК України, серед інших ознак важливим є встановлення діяння, яке може бути у *формі дії або бездіяльності*: зокрема *схиляння до самогубства – інформаційні дії; інші дії, що сприяють вчиненню самогубства – лише дії (як фізичні, так й інформаційні дії)*. Встановлення відповідальності за ці форми доведення до суїциду раніше були за межами кримінально-правового регулювання, що породжувало питання щодо тлумачення цих форм, оскільки законодавець не закріплював переліку способів учинення цих дій. В теорії кримінального права складалась думка, що схиляння до самогубства та інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, доцільно розглядати як альтернативні діяння, які є способами доведення до самогубства або до замаху на самогубство. У зв'язку з цим схиляння до самогубства слід розглядати як будь-які насильницькі (погроза, примус тощо) чи ненасильницькі дії (умовляння, порада тощо), вчинені з метою викликати у іншої особи намір (бажання) вчинити самогубство. Під поняттям «інші дії» слід розуміти дії, що сприяють вчиненню самогубства, такими слід визнати надання будь-якої допомоги в реалізації наміру особи вчинити самогубство (порад, вказівок, надання засобів чи знарядь, усунення перешкод тощо). Така допомога зміцнює рішучість особи вчинити самогубство. Ці «інші дії» дуже схожі на такий вид співучасті як пособництво (особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками), однак є певна відмінність: пособництво має на увазі сприяння іншим співучасникам, а інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, стосуються зміцнення рішучості потерпілого на позбавлення себе життя. Важливим питанням при кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 120 КК України є зокрема *відмінність схиляння особи до*

самогубства від жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі. Тут слід враховувати те, що схиляння до самогубства може бути вчинено лише шляхом дій, тоді як жорстоке поводження може бути вчинено і шляхом бездіяльності. Крім того, жорстоке поводження з особою, шантаж, систематичне приниження її людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, які супроводжуються метою викликати у потерпілого намір вчинити самогубство відрізняється від схиляння до самогубства тим, що не супроводжуються відкритим повідомленням потерпілій особі ідеї про вчинення самогубства. Іншими діями, що сприяють вчиненню самогубства, є надання будь-якої допомоги в реалізації наміру особи вчинити самогубство, тобто після того, як такий намір вже виник. Схиляння до самогубства та інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, які з причин, що не залежали від волі особи, не призвели до самогубства чи спроби його вчинити, мають розглядатися як замах на доведення до самогубства. Якщо буде встановлено, що жорстоке поводження з особою, шантаж, систематичне приниження її людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, вчиняється з метою викликати в неї намір вчинити самогубство чи спробу самогубства, то у випадку нездійснення акту суїциду потерпілою особою слід розглядати вчинення такого діяння як замах на доведення до самогубства. Якщо жорстоке поводження з особою, шантаж, систематичне приниження її людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, вчиняється співвиконавцями без мети викликати у іншої особи намір вчинити самогубство, то особи, які вчинили такі діяння, визнаються співвиконавцями доведення до самогубства лише у разі настання наслідку у виді самогубства чи спроби самогубства та за умови ставлення до такого наслідку з непрямым

умислом. При вирішенні питання кваліфікації щодо відмежування ст. 120 КК України від інших схожих кримінальних правопорушень постає питання про доцільність кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, якщо внаслідок побоїв і мордування особа вчинила самогубство. Так, побої та мордування є різновидом діяння, яке складає об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 120 КК України і тому не потребує додаткової кваліфікації за ст. 126 КК України. Катування з метою доведення до самогубства або до замаху на самогубство слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 127 та ст. 120 КК України) за наступних підстав: 1) санкція за катування з метою доведення до самогубства або до замаху на самогубство не може бути нижчою ніж за склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 120 КК України; 2) катування не передбачає настання таких тяжких наслідків, як самогубство потерпілого. Отже, проблема кваліфікації доведення до самогубства викликає певні складнощі у правозастосовній діяльності. *При кваліфікації за ст. 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» важливим є відмежування його від незаконного введення в організм іншої особи проти її волі наркотичного засобу або психотропної речовини, поєднане з насильством, погрозою його застосування чи обманом.* Такі дії повинні бути кваліфіковані за ст. 314 КК України. Також слід враховувати при кваліфікації такі дії як схиляння когось до вживання наркотиків чи психотропів, збування цих засобів, речовин споживачеві або участь у їх викраденні, незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні з метою збуту або без неї. Такі дії потрібно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, визначених ст. 315 КК та, відповідно, ст. 307 або ст. 308 чи ст. 309 КК України. При кваліфікації за ст. 324 КК України *«Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів»* слід

враховувати, те, що цей склад кримінального правопорушення є закінченим із того моменту, коли певною особою вчинено дії, які підпадають під законодавче визначення «схиляння». При цьому відповідальність настає незалежно від наявності або відсутності негативних наслідків вживання для здоров'я неповнолітньої особи. З огляду на це, навіть безрезультатна спроба схилити неповнолітню особу до вживання токсикоманічних речовин передбачає невідворотнє настання кримінальної відповідальності. Цілеспрямованим схилянням неповнолітніх осіб до вживання токсикоманічних речовин, на наше переконання, слід вважати усвідомлені дії, що супроводжуються справленням морального тиску, застосуванням фізичного насилля, з метою викликати у неповнолітньої особи або групи таких осіб стійке бажання вжити зазначені речовини один чи більше разів. Якщо подібні дії поєднані із завданням тілесних ушкоджень та іншими протиправними вчинками, які мають окремий склад кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність настає за сукупністю одразу кількох вчинених кримінальних правопорушень. *При відмежуванні ст. 324 КК України від суміжних кримінально-правових норм слід враховувати специфіку його предмета, видовий об'єкт, потерпілих та суб'єктів в ст. ст. 321, 326, 322 323, 327 КК України.* Так, щодо предмету, зокрема відмежування 324 КК України від спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК України). Відповідні норми покликані охороняти здоров'я неповнолітніх, проте, завданням ст. 323 КК України є охорона здоров'я неповнолітніх, які займаються фізичною культурою та спортом. Предметом цих кримінальних правопорушень є засоби, застосовувані у медичній практиці. Так, деякі допінгові препарати мають одурманюючу дію, тобто за певного дозування можуть викликати затьмарення свідомості (сп'яніння), а в разі зловживання токсикоманію. *За безпосереднім об'єктом, одновидового кримінального правопорушення, передбаченого ст. 323 КК*

України, є здоров'я неповнолітніх, котрі займаються фізкультурою та спортом, то безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 324 КК України, є здоров'я всіх неповнолітніх узагалі. *За колом потерпілих*, ст. 324 КК України відрізняється від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 323 КК України. У ст. 323 КК України це конкретна група неповнолітніх – тих, що займаються фізичною культурою та спортом, тоді як у кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 324 КК України потерпілими є будь-які неповнолітні. *За суб'єктами*, у кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 323 КК України, у всіх випадках є особи, які нарівні із загальними ознаками суб'єкта кримінального правопорушення мають спеціальні ознаки. Такими суб'єктами найчастіше виступають тренери, вчителі, працівники медичної сфери, тобто це люди, які мають відповідну освіту, виконують професійні функції у своїй сфері, які їм доручила держава, та покликані зміцнювати її авторитет. Суб'єктами схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, навпаки, не має таких спеціальних ознак; ці люди, як доводить судова практика, мають негативні особисті риси, більшість із них не працює, має низький рівень освіти, веде антисуспільний спосіб життя. попри відносну схожість схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів з іншими кримінальними правопорушеннями, він має низку лише йому притаманних ознак, насамперед за об'єктом посягання.

8. Досліджуючи форми реалізації кримінальної відповідальності кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є схиляння, ми дійшли висновку, *що серед форм реалізації кримінальної відповідальності щодо кримінальних правопорушень, ознакою складів яких є схиляння* (ст. 120 КК України «Доведення до самогубства», ст. 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 324 КК України «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів»)

проаналізовані, такі як кримінальна відповідальність, що не пов'язана з призначенням винному покарання; кримінальна відповідальність, що пов'язана з відбуванням призначеного покарання; кримінальна відповідальність, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування. У процесі дослідження було з'ясовано та встановлено певні теоретичні та прикладні аспекти: по-перше, стосовно можливості реалізації такої форми кримінальної відповідальності, яка не пов'язана з призначенням винному покарання (ч. 4 ст. 74 КК України). Беручи до уваги, що обов'язковою умовою, без якої здійснити засудження без покарання неможливо навіть за наявності підстави для цього, є факт вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину (ст. 12 КК України), тільки деякі кримінально-правові норми: ч. 1, 2 т. 120 КК, ч. 1 ст. 315 КК, а також ст. 324 КК України є нетяжкими злочинами, а отже при наявності усіх передумов і підстав визначених у ч. 4 ст. 74 КК України, можуть мати засудження без покарання, однак це не є обов'язковим. По-друге, встановлено, що така форма реалізації кримінальної відповідальності, що пов'язана з відбуванням призначеного покарання має враховувати ступінь суспільної небезпечності діяння, що на наш погляд не реалізується в ст. ст. 120, 315, 324 КК України. Не враховано те, що об'єднуючою ознакою ст. ст. 120, 315, 324 КК України є схиляння, тобто діяння, що пов'язане із інститутом співучасті, а відповідно має підвищений рівень суспільної небезпечності, отже відповідає тільки одному виду покарання - позбавлення волі на певний строк. Запропоновано, в усіх санкціях кримінальних правопорушень, де ознакою є схиляння закріпити єдиний вид покарання - позбавлення волі на певний строк у наступній редакції: ч. 1 ст. 120 КК України - позбавленням волі до трьох; ч. 2 ст. 120 КК України - позбавленням волі до п'яти років; ч. 3. ст. 120 КК України - позбавленням волі на строк від семи до десяти років. Ч. 1 ст. 315 КК України - позбавленням волі на строк від двох до п'яти років; ч. 2. ст. 315 КК України -

позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років. Ст. 324 КК України - позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. По-третє, при дослідженні такої форми реалізації кримінальної відповідальності, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування, зокрема щодо реалізації звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75–78 КК України) на підставі статистичних даних встановлено, що навіть при достатньо суворих видах покарань, які містяться у ст. ст. 120, 315, 324 КК України протидія злочинності відбувається не тільки через застосування санкцій, а через кримінально-правові заходи, які відповідають принципам гуманізму та справедливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумова Ю.В. Кримінально-правова оцінка способів підбурювання до злочину. *Вісник Запорізького національного університету*. № 1, 2010. С. 139 -144
2. Абакумова Ю.В. Теорія співучасті в кримінальному праві України: *Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08*; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2013. 40 с.
3. Актуальні проблеми кримінального права: навч. посіб. / В.М. Попович, П.А. Трачук, А.В. Андрушко, С.В. Логін. К.: Юрінком Інтер, 2009. 256 с.
4. Альошина О. І. Провокація злочину (кримінально-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 204 с.
5. Альошина О.І. Провокація злочину (кримінально-правове дослідження): автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Д., 2007. 18 с.
6. Андрушко А. Щодо доцільності криміналізації примушування до шлюбу. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 6 (34). С. 170-173.
7. Бабанли Р.Ш. Погроза вбивством: значення та місце в системі кримінального права України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Київ, 2010. 193 с.
8. Бантишев О.Ф. Провокація хабара як спеціальний вид співучасті у злочині. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2008. Вип. 19. С. 105-112.
9. Баулін Ю В. Звільнення від кримінальної відповідальності: Монографія. К.: Атіка, 2004. 296 с.

10. Башук С. Г. Правова активність: поняття, структура та види: *Автореф. дис. ... канд. юрид. наук* : 12.00.01. Харків, 2014. 20 с.
11. Беніцький А. С. Відповідальність за причетність до злочину та співучасть у злочині за Литовським Статутом 1529 р. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 347-355.
12. Берзін П.С. Поведінка людини в кримінальному праві, кримінальне правопорушення та склад кримінального правопорушення: навч. посіб. Київ: Алерта, 2023. 558 с.
13. Богатирьов І., Савченко А. Кримінальна відповідальність як сучасна проблема кримінального права України. Підприємництво, господарство і право. 2016. №. 2. С. 133–137.
14. Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву: научное издание; отв. ред. И. П. Лановенко ; АН УССР. Ин-т государства и права. Киев : Наук. думка, 1969. 216 с.
15. Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы. Киев: Вища шк., 1986. 208 с.
16. Бурчак Ф.Г. Квалификация преступлений. - 2-е изд., доп. Киев : Политиздат Украины, 1985. 120 с.
17. Великий тлумачний словник сучасної мови [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <https://slovyk.me/dict/vts/%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0>
18. Великий тлумачний словник сучасної української мови : Близько 170 000 слів / укл. та гол. ред. В'ячеслав Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2002. 1428 с.

19. Великий тлумачний словник сучасної української мови : Близько 170 000 слів / укл. та гол. ред. В'ячеслав Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2003. 1427 с.
20. Великий тлумачний словник сучасної української мови : Близько 250 000 слів / укл. та гол. ред. В'ячеслав Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
21. Вознюк А.А. Концептуальні засади звільнення від кримінальної відповідальності. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : II Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 31 січ. 2009 р.). Київ, 2009. С. 235–236.
22. Вознюк А.А. Кримінально-правовий нарис проблемних питань ч. 3 ст. 2 Кримінального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 8. С. 144–147.
23. Вознюк А.А., Дудоров О.О. Стадії кримінальної відповідальності. *Вісник Запорізького національного університету*. 2013. № 2, ч. 2. С. 164–172.
24. Горностаєв А.В. Кримінальна відповідальність за замах на злочин. Харків : Юрайт, 2013. 232 с.
25. Гритенко О.А. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: теоретичні аспекти. *Боротьба з молодіжною злочинністю: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (27 вересня 2013 р.)*. Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2013. 238 с. С. 48–51.
26. Гришук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. – 2-ге вид., переробл. і доп. Хмельницький : Хмельниц. ун-т упр. та права, 2013. 736 с.
27. Гришук В.К. Доктринальне розуміння форм реалізації кримінальної відповідальності людини. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* :

матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовтня 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. Х. : Право, 2013. С. 93–98.

28. Грищук В.К. Поняття, види, підстави і форми реалізації кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. – 2013. № 1 (1). С. 50-65.

29. Гродецький Ю.В. Добровільна відмова провокатора злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2(5). С. 122-134.

30. Грудзур О. М. Кримінально-правова характеристика провокації хабара: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Акад. адвокатури України. К., 2011. 229 с.

31. Гусак О. А. Кримінально-правова характеристика доведення до самогубства : *Автореф. дис. ... канд. юрид. наук* : 12.00.08; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2014. 20 с.

32. Давидова М.М. Запобігання схилянню до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні: дис. ... д-ра філософії в галузі знань 08 Право : [спец.] 081; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. 297 с.

33. Давлатов Ш.Б., Асєєва А.В. Примушування до шлюбу в аспекті протидії домашньому насильству: криміналізація та іноземний досвід. *Правова позиція*. 2020. № 4 (29). С. 102-106.

34. Данилевська Ю. О. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення: проблеми кримінально правової кваліфікації : *практ. посіб.* / Ю. О. Данилевська, Д. В. Каменський. Луганськ : ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 288 с.

35. Дегтярьова І. В. Кримінально-правова характеристика об'єкта злочину, передбаченого ст. 150-1 КК України. *Актуальні проблеми вдосконалення*

чинного законодавства України: зб. наук. статей. Івано-Франківськ : ПНУ ім. Василя Стефаника, 2011. Вип. 27. С. 226–233.

36. Дзундза В. В. Відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антисуспільну діяльність згідно з новим КК України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 22. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_22_10

37. Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Х., 2005. 189 с.

38. Дзундза В.В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : *Автореф. дис... канд. юрид. наук*: 12.00.08; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2005. 20 с.

39. Дімітров М. К. Теоретичні та практичні аспекти погроз у кримінальному праві: [монографія]. Львів : Левада, 2021. 236 с.

40. Доля Р. В. Історико-правовий аналіз етапів розвитку кримінальної відповідальності за схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Право"*. 2017. Вип. 26. С. 97-101.

41. Дудоров О. О. Кримінальна відповідальність: окремі дискусійні аспекти. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол. : В. Я. Тацій (гол. ред.), В. І. Борисов (заст. гол. ред.) та ін. Х. : Право, 2013. С. 101–107.

42. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014. 944 с.

43. Дудоров О.О. Вибрані праці з кримінального права / О.О. Дудоров ; переднє слово д-ра юрид. наук, проф. В.О. Навроцького ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. 952 с.

44. Дудоров О.О. Зловживання впливом: у пошуках істини між «духом» і «буквою» кримінального закону. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 3. С. 136–178.

45. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>. (звернення 03.01. 2024 р.)

46. Ємельянов В. П. Проблеми застосування антитерористичного законодавства України і шляхи його вдосконалення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 15. С. 95-104.

47. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України: *Автореф. дис... канд. юрид. наук*: 12.00.08; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. К., 2004. 19 с.

48. Жданова І. Є. Щодо ознак та поняття примусу як кримінально-правової категорії. *Правничий часопис Донецького університету*. 2011. № 1 (25). С. 265–268.

49. Загодіренко П. О. Провокація злочину: кримінально-правовий аналіз та удосконалення діючого законодавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. Вип. 6-1(2). С. 157-159. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_6-1%282%29__40

50. Загородников Н.И. О пределах уголовной ответственности. *Советское уголовное право*. 1967. № 7. С. 39-40.

51. Закон України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 22 грудня 2006 року № 530-V [Електронний ресурс]. - Режим

доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text>
(дата звернення 03.01.2023)

52. Закон України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15 лютого 1995 року № 60-95-ВР [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/178804_591378 (дата звернення 15.02.2023 р.)

53. Закон України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» від 8 липня 1999 року № 863-XIV [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/863-14#Text> (дата звернення 22.03.2023 р.)

54. Закон України «Про рекламу» від 3 липня 1996 року № 270/96-ВР [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 19.01.2023 р.)

55. Звіт Державної судової адміністрації України про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2019-2022 роки (форма № 6) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

56. Зінченко І. О., Шевченко Є. В. Проблемні питання кримінальної відповідальності за доведення до самогубства (ст. 120 КК України). *Економічна теорія та право*. 2021. № 1 (44). URL: <http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/118-142.pdf> (дата звернення: 11.01.2022)

57. Івановський Д.В. Правовий вплив на свідомість як чинник формування правомірної поведінки. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / ред.: О. В. Козаченко, Є. Л. Стрельцов. Миколаїв : Іліон, 2016. 768 с. С. 608–625.

58. Ізетов А. Е. До проблеми забезпечення ефективності застосування кримінально-правової норми про відповідальність за втягнення у вчинення терористичних злочинів. *Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні* : Матеріали наук. конф., 15 трав. 2008 р. Х. : Право / редкол. В. І. Борисов [та ін.] , 2008. С. 78-79.

59. Ізетов А.Е. Втягнення у вчинення терористичного акту: кримінально-правове дослідження. монографія; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. П. Смелянова ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ МВС України, Ін-т дослідж. пробл. держ. безпеки Служби безпеки України. Х. : Право, 2010. 174 с.

60. Камінський П. В. Кваліфікація примушування до шлюбу: теоретичні та практичні аспекти. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2022. № 2. С. 58-64.

61. Карпенко І.М. Особливі ситуації співучасті у злочині за кримінальним правом України: *Автореф. дис. ... канд. юрид. наук* : 12.00.08; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. 19 с.

62. Кваліфікація злочинів: Навч. посіб. / За ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. К.: Істина, 2010. 430 с.

63. Кваша О. О. Співучасть у злочині: системно-структурне дослідження. *Правова держава*. 2013. Вип. 24. С. 326-333. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2013_24_48

64. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 560 с.

65. Кваша О.О. Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність. Дисертація д-ра юрид. наук: 12.00.08, Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2013. 360 с.

66. Керик Л.І. Способи доведення до самогубства. *Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб.* Харків, 2008. Вип. 96. С. 186-191.

67. Кірієнко В.О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання доведенню особи до самогубства або до замаху на самогубство: *Автореф. дис. ... канд. юрид. наук* : 12.00.08; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 18 с.

68. Кісілюк Е.М., Смаглюк О.В. Кримінальна відповідальність за гендерно зумовлене насильство в Україні. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 1(3). С. 96-104.

69. Книженко О. Реалізація принципів законності та справедливості при встановленні санкцій у кримінальному праві. *Наше право*. 2010. № 4. Ч. 4. С. 120–123.

70. Колінько О.О. Доведення до самогубства: порівняльна характеристика Українського і зарубіжного кримінального законодавства : *зб. наук. пр.* 2010. С. 258–263.

71. Колодін Д.О. Окремі питання об'єктивної сторони складу провокації підкупу. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2022. 354-356.

72. Комар В.В. Поняття та види підкупу за кримінальним законодавством України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. 249 с.

73. Комісаров А. С. Поняття примушування (примусу) за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Маріуполь, 2021. 232 с.

74. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовт. 2007 р. Документ 994_927, Конвенцію ратифіковано Україною з заявами Законом № 4988-VI від 20 чер.

2012 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text

75. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80 #Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text) (дата звернення: 11.01.2022)

76. Копйова І.А. Співвиконавці доведення до самогубства. Вісник асоціації кримінального права України. 2020. Т. 2. № 14. С. 102–120.

77. Коржанський М. И. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. [2-ге вид.]. Київ : Атіка, 2002. 640 с.

78. Корнієнкова К. Кримінальна відповідальність за доведення до самогубства. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 240 – 243. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/5/45.pdf> (дата звернення: 11.01.2022) <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.44>

79. Крайник Г.С., Коконос В.А. Доведення до самогубства: до питання кримінально-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №9. С. 300–304.

80. Кривоконь Д. А. Доведение до самоубийства: уголовно-правовой анализ. *Молодий вчений*. 2017 № 11 (51). С. 888–892.

81. Кримінальне законодавство України XIX-XXI століть. Збірник нормативно-правових актів [в 6 тт.] / П.С. Берзін, О.В. Коротюк. Репр. вид. К: ОВК, 2020. Т. I. 408 с.

82. Кримінальне законодавство України XIX-XXI століть. Збірник нормативно-правових актів [в 6 тт.] / П.С. Берзін, О.В. Коротюк. Репр. вид. К: ОВК, 2020. Т. IV. 232 с.

83. Кримінальне законодавство України XIX-XXI століть. Збірник нормативно-правових актів [в 6 тт.] / П.С. Берзін, О.В. Коротюк. Репр. вид. К: ОВК, 2020. Т. V. 328 с.

84. Кримінальне законодавство України XIX-XXI століть. Збірник нормативно-правових актів [в 6 тт.] / П.С. Берзін, О.В. Коротюк. Репр. вид. К: ОВК, 2020. Т. VI. 672 с.

85. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; за ред. професорів М.І. Бажанова, В. В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ, Харків : Юрінком Інтер; Право, 2002. 416 с.

86. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник : у 2 т. / за ред.: В. В. Сташис, В. Я. Тацій. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. Т. 1. 456 с.

87. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студ. юрид. вузів і ф-тів / [Андрусів Г. В., Андрушко П. П., Беньківський В. О. та ін.] ; за ред. П. С. Матишевського та ін. К. : Юрінком Інтер, 1999. 512 с.

88. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник : у 4 т. / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. [4-те вид., переробл. і допов.]. Харків : Право, 2010. 608 с.

89. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського.. К.: Істина, 2011. 1121 с.

90. Кримінальне право. Особлива частина: підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 2. Луганськ: Елтон-2, 2012. 780 с.

91. Кримінальний кодекс Аргентини [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: http://www.scielo.org.pe/scielo.php?pid=S0251-34202019000100001&script=sci_arttext&tlng=pt

92. Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан/ під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову О.В. Іванов. К. : ОВК, 2019. 194 с.

93. Кримінальний кодекс Австрії від 29 січня 1974 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [URL:https://web.archive.org/web/20210608160908/https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296](https://web.archive.org/web/20210608160908/https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296)

94. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки, Кримінальний кодекс Республіки Казахстан під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову. Т. В. Руденко. К. : ОВК, 2016. 490 с.

95. Кримінальний кодекс Грузії / Переклад на українську мову. Т. В. Руденко; під заг. ред. О. В. Коротюк. К. : ОВК, 2021. 254 с.

96. Кримінальний кодекс Естонії від 06 червня 2001 р. Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2001.03.2020.pdf>

97. Кримінальний кодекс Киргизької Республіки. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527> (дата звернення 08.11.2020).

98. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В.Л. Менчинського ; переклад на українську мову О.В. Лішевської. Київ : ОВК, 2017. 284 с.

99. Кримінальний кодекс Литовської Республіки / переклад К. В. Менченя; під ред. О. В. Коротюк. К. : ОВК, 2021. 158 с.

100. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь, Кримінальний кодекс Молдова, під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову Т.В. Руденко. К. : ОВК, 2016. 462 с.

101. Кримінальний кодекс Республіки Болгарія от 15 березня 1968 р [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID>

102. Кримінальний кодекс Республіки Болгарія. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1245689&subID=100109090,100109258,100109289,100109355,100109773#text> (дата звернення 08.11.2020)

103. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову В. С. Станіч. К. : ОВК, 2016. 138 с.

104. Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан / переклад Станіч В.С.; під ред. О. В. Коротюк. К. : ОВК, 2021. 288 с.

105. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / Акад. прав. наук України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого ; за ред.: В. В. Сташиса, В. Я. Тація. - вид.4-те, допов. Харків : Одиссей, 2008. 1208 с.

106. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш, та ін.; за заг. ред. В.Т. Малярєнка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Видання друге, перероблене та доповнене. Харків : Одиссей, 2004. 1152 с.

107. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. : наук.-практ. комент. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Каннон ; А.С.К., 2003. 1104 с.

108. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те

вид., допов. Х. : Право, Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.

109. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 05.04.2001р. . [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 15.06.2023)

110. Кримінальний кодекс України: Наук.-практ. коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. / За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. К. : Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. 1196 с.

111. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. Є. Стрельцов. Вид. восьме, переробл. та доп. Х.: Одіссей, 2012. 904 с.

112. Кримінальний кодекс Французької Республіки, під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову Станіч В.С.. К. : ОВК, 2017. 348 с.

113. Кримінальний кодекс Чеської Республіки / Переклад на українську мову О. В. Коротюк. К. : ОВК, 2020. 264 с.

114. Кримінальний кодекс Швейцарії (1937) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://www.admin.ch/ch/d/sr/3/311.0.de.pdf>

115. Кримінальний кодекс Естонської Республіки [[Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL:

http://law.vl.ru/comments/show_article.php?art_id=458&sec_id=61&law_id=12&law_name=%CC%E5%E6%E4%F3%ED%E0%F0%EE%4%ED%FB%E5+%EE%F2%ED%EE%F8%E5&sec_name=%D3%E3%EE%EB%EE%E2%ED%FB%E5+%EA%EE%E4%E5%EA%F1%FB+&art_name=%D3%E3%EE%EB%EE%E2%ED%FB%E9+%EA%EE%E4%E5%EA&page=46

116. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: посібник для підрозділів Національної поліції у схемах / С. Я. Бурда; П. С.

Гарасим, Е. М. Кісілюк, Т. І. Созанський. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 48 с.

117. Кукос М. В. Способи втягнення неповнолітніх у незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2023. Вип. 78(2). С. 275-281.

118. Кулик Л.М., Самар В.О. Підбурювання до вчинення злочину за кримінальним правом України: проблемні питання. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 25 березня 2016 р.* Одеса: ОДУВС, 2016. С. 309 - 310.

119. Куц В. М. Від дихотомії «злочин – покарання» до кримінального правопорушення та кримінально-правових засобів реагування. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 15–16 листопада 2013 р. У 2 ч. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правових ініціатив», 2013. Ч. 1. С. 53–55.

120. Куций Р. Відмежування погрози від інших способів учинення злочину за КК України. *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Sv. 2, Vyd. 2. С. 321-325.

121. Ліпкан В. А. Тероризм і національна безпека України. К. : Знання, 2000. 184 с.

122. Лосич С. Кримінальна відповідальність за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів : Автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2013. 20 с.

123. Мариненко В. Той, що призводить до одурманювання. *Право*. 1999. № 123. 6 липня.

124. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Київ : А.С.К., 2001. 352 с.
125. Машков А. Д. Теорія держави і права [Текст] : підручник / Київ : Дакор, 2015. 492 с.
126. Мирошніченко Н. А, Музика А.А. Уголовно-правовая борьба с наркоманией. Киев Одесса, 1988. 205 с.
127. Митрофанов І. І., Притула А. М. Співучасть у злочині: навч. посіб. О.: Фенікс, 2012. 205 с.
128. Митрофанов І. І., Слободяник Т. М. Кримінальна відповідальність осіб, які вчинили злочин у співучасті : монографія, Кременчук : Вид-во ПП Щербатих О.В., 2009. 280 с.
129. Митрофанов І.І. Загальна частина кримінального права України : [навчальний посібник]; Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. Одеса : Фенікс, 2015. 576 с.
130. Міські Д.О. До проблеми визначення об'єктивної сторони доведення до самогубства. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* (м. Івано-Франківськ, 19-20 травня 2017 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 87-89.
131. Москаленко В.В. Соціальна психологія. Підручник. Видання 2-ге, виправлене та доповнене. К.: Центр учбової літератури, 2008. 688 с.
132. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Київ : Логос, 1998. 324 с.
133. Музика А. Загальна характеристика об'єктивної сторони злочинів, пов'язаних з наркоманією. *Право України*. 1997. № 5. С. 67-73.
134. Музика А.А., Горох О.П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія,. Хмельницький : Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права, 2010. 256 с.

135. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 512 с.

136. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації : *Автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук* : спец. 12.00.08. Х., 2000. 34 с.

137. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 2-ге вид., перероб. та допов. / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. К. : Дакор, 2008. 1428 с.

138. Науково-практичний коментар КК України / за ред. М. Мельника, М. Хавронюка. К.: Юридична думка, 2007. 1152 с.

139. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 3-є вид., перероб. та доп. К. : Атіка, 2004. 1384 с.

140. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України Станом на 20 травня 2020 року. / За заг. ред. Копотуна І. М. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2020. 864 с.

141. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/118.php> (дата звернення: 08.12.2020)

142. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. За заг. ред. О. Джужі, А. Савченка, В. Чернея. К.: Юрінком Інтер, 2017. 1064 с.

143. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України.-4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К.: Юридична думка, 2007.1184 с.

144. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України [Текст] : спец. вип. / відп. ред.: Я. Ю. Кондратьєв, С. С. Яценко [та ін.]. К. : Юрінком, 1994. 800 с.

145. Негоденко В.К. Відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Київ : Наукова думка, 1971. 72 с.

146. Нікіфорова Т. І. Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру: навчальний посібник. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. 175 с.

147. Новий тлумачний словник української мови [Текст] : у 3 т.: 42000 сл. / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. К. : Аконіт, 2003 . Т. 3 : П - Я., 2003. 862 с.

148. Новий тлумачний словник української мови [Текст] : у 3 т.: 42000 сл. / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. К. : Аконіт, 2003 . Т. 2 : К - П., 2003. 926 с.

149. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т.: 42000 сл. / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. К. : Аконіт, 2003 . Т. 1: А - К., 2003. 926 с.

150. Новікова К.Ю. Відповідність статті Кримінального кодексу України «доведення до самогубства» реаліям сьогодення. *XIII міжнародна Інтернет-конф. «Від громадського суспільства – до правової держави»* (27 квітня 2017 р., м. Харків). Харків : Харківський нац.ун-т імені В.Н. Каразіна, 2017. 340 с. С. 195–197.

151. Орловський Р. С. Критерії поділу співучасників на види. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2014. № 1106, вип. 17. С. 175–179.

152. Орловський Р.С. Теоретичні та методологічні проблеми інституту співучасті у кримінальному праві України: монографія; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. 623 с.

153. Охріменко І.М., Лигун Н.В. Утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: психологічні детермінанти. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 179–188.

154. Панов М. І. Проблеми кримінальної відповідальності та її правового регулювання. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол. : В. Я. Тацій (гол. ред.), В. І. Борисов (заст. гол. ред.) та ін. Х. : Право, 2013. С. 7–13.

155. Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів», який було складено відповідно до законодавства та міжнародних зобов'язань України і затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 року № 770

156. Петренко О.І. Кримінальна відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08; Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова. О., 2005. 187 с.

157. Петренко О.І. Суб'єкт спонукання неповнолітніх до застосування допінгу. *Актуальні проблеми держави та права*. 2004. № 22. С. 876–879.

158. Плотнікова А. В. Щодо співвідношення понять "примушування" та "спонукання". *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Право"*. 2011. Вип. 17. С. 145-150.

159. Плужнік О.І. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: окремі актуальні питання. Боротьба з молодіжною злочинністю: тези доповідей учасників Міжнародної науково–практичної конференції (27 вересня 2013 р.) . Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2013. 238 с. С. 179–183.

160. Плутницька К. М. Співвідношення понять "насильство", "примушування", "спонукання", "схиляння" в контексті ст. 154 КК України

"Примушування до вступу в статевий зв'язок". *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2016. Вип. 41(2). С. 130-132.

161. Плутицька К. М. Запобігання примушуванню до вступу в статевий зв'язок у контексті міжнародно-правових зобов'язань України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 12(2). С. 114-116.

162. Плутицька К. М. Спеціально-кримінологічне запобігання примушуванню до вступу в статевий зв'язок. *Юридична Україна*. 2012. № 7. С. 76-80.

163. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання та їх кримінально-правове значення: дис. ... канд. юрид. наук. Луганськ, 2005. 200 с.

164. Пономаренко Ю.А. Форми реалізації кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Серія «Право». 2013. Вип. 20. С. 65–72.

165. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» N 2 від 27.02.2004 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04#Text> (дата звернення 22.10.2023)

166. Постанова Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах [текст]. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 396 с.

167. Постанови Пленуму Верховного суду України в кримінальних справах / за заг. ред. В. Т. Маляренка. К.: Юрінком-інтер, 2004. 367 с.

168. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства)». [Електронний ресурс]. -

Режим доступу: URL:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4088&skl=9 (дата
 звернення 08.11.2020).

169. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав і свобод дітей: Проект Закону України №7020 від 08.08.2017 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2> (дата звернення: 05.12.2022)

170. Про внесення змін до Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» : Закон України від 22.12.2006, № 530-V. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://www.apteka.ua/article/111134> (дата звернення: 02.12.2023)

171. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 34 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text> (дата звернення: 05.11.2023)

172. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 № 2. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0002700-04> (дата звернення: 05.12.2023)

173. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>. (дата звернення: 11.12.2023)

174. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квіт. 2002 р. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 4. С. 10–21

175. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 4 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: [http : // zakon3.rada.gov.ua/laws/ show/v0004700-02](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02) (дата звернення: 24.10.2023)

176. Провокація вчинення злочину: практика Європейського суду з прав людини та національних судів: наук.-практ. посіб. / [Гладун О. З. та ін.] ; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. 117 с.

177. Проект Кримінального кодексу [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/01/11/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-10-01-2024-1.pdf> (дата звернення: 24.12.2023)

178. Проект Кримінального кодексу України, опублікований станом на 22 вересня 2022 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/09/22/1- kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-22-09-2022-bez-koloriv.pdf>

179. Свірін М. О. Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (поняття та особливості кваліфікації). *Наука і правоохорона*. 2015. № 3 (29). С. 126–132.

180. Сингаївська І. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за примушування до шлюбу. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 2(31). С. 58-69.

181. Ситнік О.М. Кримінологічна типологія осіб, які вчиняють втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 1 (22). С. 194–197.

182. Скрекля Л. І. Жорстокість як наскрізне кримінально-правове поняття: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 219 с.

183. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 6 : П-Поїти / ред. тому: А. В. Лагутіна, К. В. Ленець. 1975. 832 с., [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL:: <http://sum.in.ua/>

184. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 3 : 3 / ред. тому: Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. 1972. 744 с., [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL:: <http://sum.in.ua>

185. Словник української мови : [в 11 т.] / АН УРСР, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 2 : Г-Ж / ред. тому: П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. 1971. 550 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL:: <http://sum.in.ua>

186. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 8. 1977. 928 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL:: <http://sum.in.ua>

187. Собко Г. М. Співвідношення понять "примус", "примушування" та "насильство". *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2019. Вип. 40. С. 117-120.

188. Сосніна О. В. До питання щодо удосконалення норм про кримінальну відповідальність за доведення до самогубства. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2018. Вип. 6. С. 87-98.

189. Степаненко О. В. Реалізація принципу доцільності кримінального права у сфері кримінальної законотворчості. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 1. С. 277–281.

190. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в следственной и судебной практике. Киев : Юринком. 1995. 208 с.

191. Тіцька Л. І. Жорстокість як ознака складів злочинів. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2012. Випуск 55. С. 247–253.

192. Тіцька Л.І. Дискусійні питання кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є жорстокість. *Форум права*. 2012. №1. С. 983-989.

193. Топольскова І.О. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: *Автореф. дис... канд. юрид. наук*: 12.00.08; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. К., 2003. 20 с.

194. Туляков В. О., Макаренко А. С. Призначення покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 208-227.

195. Уголовное право Украины: Общая часть: Учебник / М. И. Бажанов, Ю. В. Баулин, В. И. Борисов и др.: Под ред. М. И. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тация. К.: Юринком Интер, 2003. 512 с.

196. Уголовное право Украины: Особенная часть: Учебник / М. И. Бажанов, Ю. В. Баулин, В. И. Борисов и др.; Под ред. М. И. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тация. К.: Юринком Интер, 2003. 672 с.

197. Уголовный кодекс Украинской ССР [Текст] : науч.-практ. коммент. / Н. Ф. Антонов [и др.] ; отв. ред. В. И. Зайчук. Киев : Госполитиздат УССР,

1978. 683 с.

198. Уголовный кодекс Украины. Комментарий: Под редакцией Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. Харьков, ООО Одиссей, 2001. 960 с.

199. Уголовный кодекс УССР. Научно-практический комментарий [Текст] / М. И. Бажанов // Бажанов М. И. Избранные труды / М. И. Бажанов ; отв. ред. В. Я. Таций ; сост. В. И. Тютюгин [и др.]. Х. : Право, 2012. С. 1054-1101. По изд.: Уголовный кодекс Украинской ССР : науч.-практ. коммент. / [отв. ред. В. И. Зайчук]. Киев : Политиздат Украины, 1987. 880 с.

200. Уголовный кодекс УССР. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. РКПУ. Издание Народного Комиссариата УССР, Харьков: Типография Вукопспілки, 1922. 1121 с.

201. Уголовный Кодекс УССР 1927 г. // Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського Уряду України за 1927 р. / Изд. Народ. Комиссариата Юстиции, Укрголовліт. Харків : Уряд. Друк. ім. т. Фрунзе, 1927. 1402 с.

202. Українське кримінальне право. Загальна частина : [підручник] / за ред. В.О. Навроцького. К. : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

203. Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : [монографія]. Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2007. 264 с.

204. Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : *Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук* : 12.00.08. Х., 2005. 20 с.

205. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації: лекції / Харків: Право, 2018. 368 с.

206. Ус О.В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2005. 227 с.

207. Устрицька Н. І. Форми реалізації кримінальної відповідальності: деякі міркування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2016. Вип. 1(4). С. 50-53.

208. Фесенко Є. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів їх охорони: [монографія]. К.: Атіка, 2004. 280 с.

209. Філей Ю.В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : *Автореф. дис. ... канд. юрид. наук* : 12.00.08. Львів, 2006. 18 с.

210. Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с.

211. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : навч. посібник. Київ : АртЕк, 1997. 208 с.

212. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: Монографія. К.: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

213. Храмцов О. М. Щодо окремих способів вчинення злочинів з ознаками насильства. *Актуальні проблеми теорії кримінальної законотворчості та практики правозастосування: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 27 груд. 2016 р.)* відпов. ред. д.ю.н., професор В. О. Туляков, упор.: В. О. Туляков, Ю. Ю. Коломієць, О. В. Степаненко ; НУ«ОЮА», Каф. крим. прав., Одеський місцевий осередок ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права». Одеса, 2016. С. 95-99.

214. Чабанюк В.Д. Кваліфікація сучасних проявів доведення до самогубства. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 1, Том 2,

2019. С. 197-204.

215. Черевко К. О. Окремі питання кримінально-правової характеристики злочину, передбаченого ст. 150-1 Кримінального кодексу України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 11. С. 102-111.

216. Шалімов Л. О. Швейцарський кримінальний кодекс як приклад нової кримінально-правової політики у сфері застосування заходів безпеки та його вплив на реформаційний процес кримінального права Німеччини на початку ХХ століття. *Правничий вісник Університету "КРОК"*. 2011. Вип. 8. С. 130-134.

217. Шевченко О. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія. К. : Вентурі, 2001. 432 с.

218. Шевчук Т.А. Сутєнерство та втягнення особи в заняття проституцією: кримінологічна характеристика та запобігання: *Автореф. дис. ... канд. юрид. наук* : 12.00.08; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2011. 16 с.

219. Шепотько М. А. Кримінальна відповідальність за провокацію підкупу : дис...доктора філос.; Національний університет «Одеська юридична академія» Одеса, 2022. 239 с.

220. Шестопалова Л. М. Самогубство та доведення до самогубства: заходи протидії : *Автореф. дис. ... канд. юрид. наук* : 12.00.08. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2001. 20 с.

221. Щербакова Г. В. Способи втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ "ОЮА". Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса : Фенікс, 2013. Т. 2. С. 538-540.

222. Юзікова Н. Проблема кримінально-правового захисту інтересів неповнолітніх. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 1999. 197 с.

223. Юридична енциклопедія. 5 том. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2003. 733 с.

224. Ярема Т. І. Схиляння неповнолітніх осіб до вживання речовин з одурманюючим ефектом дії: об'єктивні фактори. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1(5.2). С. 102-106.

225. Яценко С. С. Основні питання Загальної частини кримінального права іноземних держав : навч. посіб. К. : ВД «Дакор», 2013. 168 с.

226. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Strafgesetzbuch, Fassung vom 03.06.2021 // Bundesministerium für Digitalisierung und Wirtschaftsstandort. Архів оригіналу за 8 червня 2021. Процитовано 3 червня 2021.

227. Criminal Code Act 1995 (Australia) / AustLII Databases. URL: <http://www5.austlii.edu.au/databases.htm>

228. Código Penal de la Nación Argentina (LEY 11.179 (T.O. 1984 actualizado)) / InfoLEG. URL: <http://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/15000-19999/16546/texact.htm>

229. StGB, Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871. Historisch-synoptische Edition 1871—2013. Herausgegeben von Rechtsanwalt Dr. Thomas Fuchs Fachanwalt für Bau- und Architektenrecht. — lexetius.com, Mannheim 2013. — 1652 p. (PDF Edition in German) [Архівовано 16 червня 2012 у Wayback Machine.].

230. Swiss Criminal Code of 21 December 1937, SR 311.0. Federal Act (Status as of 1 March 2019) [Архівовано 7 червня 2019 у Wayback Machine.]. (також див. Swiss Criminal Code of 21 December 1937 (Status as of 1 October 2016))